

❖ Realna knjižnica ❖

Zbirka učne snovi za pouk v realijah
na ljudskih šolah.

Pomožne knjige za ljudsko-šolske učitelje.

I. del.

Zgodovinska učna snov
za ljudske šole.

— Drugi snopič. —

V Ljubljani 1903.

Izdala »Slovenska Šolska Matica«.

Natisnil A. Slatnar v Kamniku.

Srednjeveško plemstvo.

A. Vojvode in grofje. Duhovni knezi.

Karol Veliki je bil mnogo narodov zapadne in srednje Evrope združil v eno prostrano državo in njegov silni duh je bil vsem narodom te države ustvaril zakone ter jim tako rekoč odkazal tir, v katerem naj se poslej gibljejo in se dalje razvijajo. Nasledniki njegovi pa niso imeli niti njegove železne roke niti vojaškega duha njegovega. Narodi, katere je bil vkoval Karol v nemške spone, videč, kako se sovražijo in koljejo med seboj vnuki Karolovi, so poskusili, razrušiti nemške okove, in res se je posrečilo nekaterim izmed njih, priboriti si samostalnost, n. pr. Francozom. Leti so bili prav za prav polatinjeni Kelti, a nadeli so jim novo ime mnogobrojni Franki, ki so se bili naselili med prvotnimi prebivalci, pa so kmalu sprejeli le-teh jezik. Tudi Italija se ni več hotela pokarjati gospodstvu nemškemu.

Samo nekateri slovanski narodi se niso mogli več otresti nemškega jarma, zlasti Sloveni. Priklenili so jih svoji državi frankovski ali nemški kralji s premočnimi vezmi; pošiljali so — kakor smo že omenili — mednje svoje uradnike, kateri so se nazivali grofje in mejni grofje. Grofje so bili iz početka le kraljevi uradniki; za plačo so dobivali užitek kraljevih posestev v svoji grofovini ali pa so imeli tudi sami svoja posestva. Zavisni so pa bili popolnoma od cesarja ali kralja, ki jih je lahko vsak čas odstavil. Grof je imel zlasti dolžnost, da je branil svojo deželo s črno vojsko; potem je bil sodnik ter je ob določenih obrokih prihajal

sodit v razne kraje svoje grofovine; nadzoroval je dalje kraljeva posestva, pobiral kraljeve dohodke, branil vdove, sirote in cerkev. Z dovoljenjem cesarjevim je nasledoval umrlega grofa sin ali kateri drugi sorodnik.

Nekateri grofje pa so sčasoma postali silno mogočni, bodi si, da so podedovali ali priženili ali s silo pograbili in z lepa ali z grda tudi od kralja dobili mnogo posestev. Nekateri izmed njih so tudi spravili po več grofov in pod svojo oblast, zlasti v hudih časih, ko so morali sami braniti svojo deželo in se kralj nič ni brigal zanjo; tedaj so mogočnejši grofje šibkejše pritiskali, dokler se jim ti niso vdali. Takih grofovskih mogotcev pa naposled niti sam kralj ni mogel z lahka odstaviti, nego je moral pustiti očetovo oblast njegovemu sinu ter se zadovoljiti s tem, da mu je ta prisegel zvestobo. Zavladali so taki mogočneži kar po celi zemlji tega ali onega nemškega plemena, n. pr. bavarskega, frankovskega, saskega in švabskega, a se niso več imenovali grofje, ampak vojvode. Bavarci se n. pr. ta čas, ko so potrebovali krepkega zaščitnika v hudih časih ogrskih navalov, niso zatekali za pomoč h kralju, ki jim tudi, ako bi bil hotel, ne bi bil mogel pomagati, nego k svojemu vojvodi, ki jih je v istini krepko ščitil proti vnanjim sovražnikom, in zategadelj so tudi samo njega pripoznavali kot svojega vladarja.

Za slovenske in sosednje pokrajine je bil vojvoda bavarski najvažnejši nemški knez, kajti oblast njegova je segala daleč preko bavarskih mej čez pokrajine ob Dunavu, katere so bili baš Bavarci oteli Ogrom s pomočjo Slovenov in Čehov.

Vojvodam podložni so bili navadni grofje; a tudi ti niso hoteli več ostati uradniki, nego so si izkušali prisvojiti stalno gospodstvo v onih pokrajinah, katere so jim bile izročene v oskrbovanje. Nekaterim se je to tudi posrečilo, posebno če so jim bili naklonjeni cesarji; kajti cesarjem so često presedali tisti mogočni neposlušni vojvode in, hoteč

zmanjšati njih oblast, so izročili to ali ono pokrajino vdanemu možu kot grofu ali ga celo povzdignili v vojvodo.

Tako se je odcepila Koroška (Karantanija) s krajino veronsko in grofijo istrsko od vojvodine bavarske ter je postala svoja vojvodina leta 976. Segala je včasih od Aniže in Dunajskega Novega Mesta do Jadranskega morja. Izmed koroških vojvod te dobe je posebno omeniti Bertolda Zährinškega. Temu so sledili grofje eppensteinski in le-tem grofje sponheimski. Zadnji tega rodu je bil Ulrik III., a od njega je podedoval Korotan češki kralj Otakar II. (1269).

Koroški vojvode pa so tudi postavljali ob mejah grofe, n. pr. na Kranjskem, t. j. na Gorenjskem, potem v Istri, v Gorici, na Spodnjem in Gorenjem Štajerskem. Na Koroškem samem so imeli mnogo posestev škofje, ki niso bili podložni vojvodam. Spričo tega se je jela drobiti tista velika in večinomna slovenska vojvodina Karantanija; kajti obmejni grofje so tudi hrepeneli po večji oblasti in časti in po samostalnosti in dosegli so svoj smoter, če so bili modri in jim je bila sreča mila. Tako se je sčasoma osamosvojila grofovina traungauska, t. j. severni del Karantanije ob gorenji Muri, Truni in Aniži; po gradu grofov ob vodi Stiri so jo nazivali Štirsko. Ti štirski grofje so se polastili tudi marke ali krajine srednještajerske, ki se je razprostirala okrog griča, kjer so slovenski naselniki bili ustanovili (Nemški) Gradec, pa tja do Slovenskih Goric. Obe grofovini sta se združili in ustvarjena je bila Štajerska, ko ji je prirastla še krajina ob Dravi z Mariborom, pa brez krajine ob Savinji in brez Slov. Gradca, Cmureka in Velike Nedelje in posestev škofov v Solnemgradu, Ogleju, Krku, Bambergu, Freisingu in Briksnu.

Kranjska dežela je bila zelo razkosana. Gorenjska stran se je imenovala Kranjska in vladal jo je grof, ki je bržčas bival v Kranju. Za to deželico so se trgali razni močotci z Nemškega ter izpodrivali drug drugega; nobeden izmed njih ni dolgo gospodaril. Ravno tako se je godilo v

Slovenski Krajini, katera je obsegala večji del Dolenjske tja do Ljubljane. V obeh krajinah so bili naposled najmočnejši Sponheimci, tako da se je zval vojvoda Bernard celo gospodarja Kranjske in Krajine. On je tudi ustanovil samostana v Kostanjevici in Bistri in je s soprogo vred pokopan v cerkvi kostanjeviški. Poleg Sponheimcev pa so se ustanovili na Kranjskem Babenberžani; zadnji Babenberžan Friderik II. se je celo zval »gospoda kranjskega«. Veliko oblasti so pa imeli v teh krajih tudi oglejski patrijarhi in grofje goriški in nekateri škofje.

Tudi Istra je često menjala svoje gospodarje, posvetne in duhovne; nazadnje so dobili zapadni nje del oglejski očaki kot »najem«. Obrežna mesta so hotela biti samostojna, toda prišla so kmalu z vso obalo vred pod Benečane. Otoki istrski so se združili večinoma s Hrvaško, vzhodno in osrednjo Istro s Pazinom so pa spravili goriški grofje pod svojo vlado.

* * *

Vojvode, mejni grofje in grofje so bili najimenitnejši posvetni knezi nemške države; še odličnejši so pa bili duhovni knezi. Ko so nemški vladarji videli, kako močni in oblastni so bili postali oni posvetni gospodje, kako si prisvajajo vedno več pravic ter si laste vedno več državnih posestev in državnih služb, tako da jih vladarji skoro niso mogli po svoji volji oddajati, nego so jih morali kar prepustiti njih dedičem, tedaj so začeli ugibati, kako bi oslabili premoč posvetne gospode; in pogodili so, da jim bodo najboljši zavezniki proti upornim posvetnjakom cerkveni dostojanstveniki. Oprostili so zategadelj cerkvena posestva — škofovska in samostanska — oblasti posvetnih gospodov ter izročili mnogim škofom in opatom samim sodno oblast in druge vladarske pravice na njih cerkvenih posestvih. Le-ta so bila poprej itak cesarska, namreč del tistih ogromnih posestev, katera so imeli nemški kralji in cesarji tudi po naših deželah. Na

svoji lastnini je bil torej cerkveni dostojanstvenik sam vojvoda; sam je sodil podložnike, sam je tudi šel z njimi v boj ali pa je za te posle namestil svoje uradnike ali izročil njih oskrbovanje kateremu posvetnemu gospodu («advocatus», vogt). Odslej je bil škof »knez in škof«, opat pa »knez in opat«, t. j. bil je i posvetni i duhovni gospodar na svoji zemlji. Vsa posestva in vse dohodke pa so upravljali škofje in opati prav za prav za vladarja, in kadar je bilo treba, so mu morali iti pomagat. Res so bili duhovni knezi najboljša opora nemškim vladarjem v mnogih bojih s posvetno gospodo.

B. Babenberžani.

Po porazu Ogrov pri Augsburgu so Nemci, zlasti Bavarci neprestano prodirali ob Dunavu navzdol proti vzhodu ter se naseljevali po pokrajinah, ki so jih korakoma otimali Ogrom. Utrdili so tudi nekatera važna mesta in tako zavarovali deželo proti premaganim Madjarjem. Zopet so vladali grofje kakor za Karola Velikega kot namestniki bavarskih vojvod in nemških kraljev na vzhodni granici nemške države.

Leta 976. je Otona Velikega sin, cesar Oton II. izročil nekaj te zemlje po smrti njenega prejšnjega upravitelja Burkharda grofu Luitpoldu (976—994) iz plemenite rodbine, katera se je zvala po svojem gradu Babenbergu blizu sedanjega bavarskega mesta Bamberga. (Pripovedka, kako je rešil Luitpold cesarju življenje.)

Majhna je bila nova Vzhodna Krajina (Ostmark) ter ni segala niti do Dunajskega lesa; nje stanovalci so bili še deloma Sloveni. Nje ime Ostarrichi, t. j. Österreich, je prvič zapisano v neki listini cesarja Otona III. (983 do 1002).

Potomci Luitpoldovi so krepko vladali. Iz svoje domovine so vabili nemške naselnike in le-ti so trebili goste šume ter ustanavljali nove vasi. V neprestanih bojih z Ogr

so Babenberžani polagoma razširili vzhodno granico svoje mejne grofovine; tako jo je baje že Luitpold sam pomaknil do Dunajskega lesa.

Zlasti mejni grof Adalbert Zmagoviti (1018—1055) je s pomočjo cesarja Henrika III. (1039—1056) priklupil Vzhodni Krajini kos ogrske zemlje ter razširil svojo oblast do spodnje Morave in Litve; od tedaj tvorita torej te reki granico med Ogrsko in Nižjo Avstrijsko.

Izmed Adalbertovih naslednikov naj omenimo Leopolda III. Svetega (1095—1136). Najprej je bil prijatelj cesarja Henrika IV. (1056—1106), toda v odločilni bitki pri Ratisboni se mu je izneveril ter se zvezal s kraljevičem Henrikom V.; zato mu je le-ta dal v zakon svojo sestro Nežo. Odlikoval se je posebno po svoji pobožnosti; ustanovil je imenitni samostan v Klosterneuburgu* in tudi sicer daroval mnogo sveta cerkvam. Sicer pa je s tem ob enem privabil mnogo naseljencev v svojo deželo, katero so tedaj pokrivale še goste šume. Menihom je podaril cele doline; le-ti so ondud kaj naselili svoje ljudi ter ustanovili nove vasi. Dobiček od samostanskih naselbin je imel seveda tudi Leopold. Spričo njegove pobožnosti so ga po smrti proglasili za svetnika in na Nižjeavstrijskem je deželni patron.

Mlajši njegov sin Henrik II. (1141—1177), ki se je tako rad rotil, da so mu dali priimek Jasomirgott (Bog mi je priča!), je postal kot polubrat cesarja Konrada II. (1038—1152) tudi bavarski vojvoda, a se je moral na ukaz cesarja Friderika Rdečebredca (1152—1190) tej časti zopet odpovedati; toča za to odpoved je dobil kot odškodnino od Friderika te-le privilegije (svoboščine): cesar ga je povzdignil med vojvode; poleg tega so smele vojvodino podedovati tudi hčere vojvodove in vojvoda je smel sam določiti, kdo mu bodi naslednik; v svoji vojvodini je bil poslej sam najvišji sodnik (1156) i. t. d.**

* Pripovedka o grofičinem pajčolanu.

** Ali je dobil tudi kos Gorenje Avstrije, ni gotovo.

Henrik II. je ostavil stari grad na Kahlenbergu pri Dunaju in se je preselil v mesto. Dunaj je bil odslej vojvodska prestolnica ter se je naglo razvijal; saj ima tako ugodno lego za trgovino. Tod mimo so že od nekdaj vozili blago po Dunavu navzgor in navzdol in tod so se shajali trgovci severnih dežel s primorskimi trgovci, ker je med Jadranskim morjem in Dunavom pri Dunaju razdalja najmanjša, a gorovje (Semernik!) najnižje.

Sin Henrikov, Leopold V. Krepotni (1177—1194) je prvi izmed Babenberžanov zavladal tudi na Štajerskem. Štajersko je bil malo poprej (1180) Friderik Rdečebradec povzdignil v vojvodino; toda prvi štajerski vojvoda Otakar VIII. je bil tudi zadnji svojega rodu. Bolehal je za gobavočo, tisto grozno nalezljivo boleznijo, ki so jo bili križarji zanesli v Evropo, in zategadelj so se ga vsi ogibali. Ker ni imel nič otrok, je sklenil že nekaj let pred smrtjo z Leopoldom V. pogodbo, s katero mu je volil vojvodino štajersko. Ko je umrl leta 1192., ga je res nasledil Leopold ter tako združil vojvodini avstrijsko in štajersko. Odslej so vladali Babenberžani še več Slovincem.

Pozneje povemo, kako je papež izobčil Leopolda V. iz cerkve, ker je bil ujel angleškega kralja Riharda Levosrčnega, vračajočega se domov iz Svete dežele, ter izročil nemškemu cesarju. Leopold se za izobčenje ni mnogo zmenil. Toda, ko je v Gradcu pri viteških igrah padel s konja ter si zlomil nogo, katero si je radi prehudih bolečin odrezal sam s pomočjo nekega sluge, a je uvidel, da mu bode umreti, tedaj se je izpokoril ter obljubil, da vrne odkupnino, ki jo je bil za ujetega Riharda prejel. Nato mu je nadškof solnograški dal odvezo; kmalu potem je vojvoda umrl.

Nasledila sta ga sinova, starejši Friderik I. kot vojvoda avstrijski, a mlajši Leopold kot vojvoda štajerski. Toda po rani smrti bratovi (1198) je zavladal Leopold VI. tudi na Avstrijskem. Zgodovinarji ga zovejo Slavnega, zaradi viteškega ponašanja in slavnega vladanja. Z ogrskim kra-

ljem Andrejem II., očetom sv. Elizabete, se je udeležil križarske vojne v Egiptu, katerega sta hotela najprej osvojiti, da bi se tem laže lotila potem Palestine. Srečno sta sicer začela boj, toda vrnila sta se brez uspeha domov.

Leopold Slavni je poslej zlasti negoval in podpiral mesta svoje vojvodine; posebno Dunajčanom je izkazal mnogo dobrot in je kolikor možno pospeševal procvet njih obrtnosti in trgovine. Tudi za naše pokrajine se je začel brigati, ko je bil kupil od freisinskega škofa nekaj kranjskih posestev. Ker je že ta čas prehajalo mnogo trgovcev z Dunaja v Trst skozi naše kraje, je dal zgraditi pri izlivu Savine kamenit most preko Šave in tako olajšal promet.

Temu slavnemu vojvodi je sledil (1230) sin Friderik II. Stekel si je priimek Bojevitega, ker je imel neprestane poboje z domačimi plemiči, s Čehi in Ogri in s cesarjem.

Tudi on je nakupil več freisinskih posestev na Kranjskem, nekatera pa je priženil ali dobil drugače v last; zato se je imenoval »gospoda na Kranjskem«, dasi je bil večji del te dežele v rokah drugih gospodov (gl. str. 100.). V najlepši dobi je preminil v boju z Ogri; v bitki ob Litvi (1246) ga je ubil neki Frankopan. Njegova vojska, ne znajoč o njegovi smrti, si je izvojevala sijajno zmago.

Ker Friderik II. ni zapustil ne hčere ne sina, je z njim izmrl moški rod babenberški.

C. Vitezi. Njih vzgoja in življenje.

Poleg vojvod in grofov, poleg vladik in opatov je bilo še mnogo svobodno rojene »gospode«*. Nekateri izmed njih so imeli že od nekdaj mnogo posestev, pa niso bili dosegli knežje časti ali pa so jo bili izgubili; drugi so si kako drugače pridobili bogastvo. Cesarji in tudi nekateri knezi so imeli obilo zemlje, tako da niso mogli vse sami obdelovati

* »Landherren«.

in izkoriščati; zato so često izročili večje kose v užitek vdanim plemičem, pa tudi drugim možem. Toda obdarovanci so morali lastniku svojega zemljišča priseči neomahljivo zvestobo ter mu obljubiti poleg raznih davščin tudi pomoč v vojni. Mnogi so prejeli tako posestvo od kakega kneza za užitek zato, da so stopili v njegovo službo. Kdor je dobil tako posestvo, seveda ni bil njega lastnik, nego zgolj užitnik; posojeno mu je bilo za toliko časa, dokler je živel ali zvesto služil gospodu. Taka posojena posestva so imenovali fevde, t. j. najeme, uživalce pa vazale, t. j. fevdne podložnike. Kdor je dobil od svojega gospoda obilo posestva, ga je zopet lahko nekaj oddal drugim, ki so bili toraj njegovi vazali, a on je bil ob enem gospod in vazal. Več ko je imel kdo vazalov, tem veljavnejši je bil, kajti tem več junakov se je zbralo okrog njega, kadar je šel v boj; tem več je pa imel tudi dohodkov.

Mimo teh veljavnejših plemenitašev je bilo še mnogo druge nižje gospode. Neodvisen mož je vstopil v službo vojvode (deželnega kneza) bodi si, da mu je oskrboval to ali ono pristavo, ga preskrboval s hrano in obleko, mu popravljal hišo, prenašal pisma ali pa mu pomagal in ga namestoval pri sodišču ter ga celo spremljal v vojno. Tak mož je imel več ugleda nego njegovi vrstniki; ni mu bilo treba več opravljati neimenitnih kmetiških del in živel je bolj po gosposko, se oblačil lepše, nosil boljše orožje, jahal boljšega konja in stanoval v zidanem domu; ker je mnogo občeval z gospodom, si je lahko pridobil njegovo zaupanje, tako da mu je gospod poveril morda celo gradič v oskrbovanje, in če mu je bila sreča mila, so očetovo službo in posestvo podedovali sinovi in vnuki. Tem služnikom so rekali ministerijali. Mnoga posestva so v družinah takih ministerijalov tako romala od roda do roda, da ni bilo vojvodi skoro več možno, svoje posestvo nazaj dobiti.

Z umnim gospodarstvom je marsikateri ministerijal postal gospodar posestvu sosednjega gospoda z vsemi gozdi,

rudniki, mlini, mutami in z drugimi pritiklinami vred; nekdanji služnik je spravil celo več gradov v svojo last ter si je lahko pridobil sam svoje vazale, neodvisne može, vrle konjike, ki so pa tudi postali plemiči, vitezi. Na Štajerskem n. pr. so bili ti možje tako oblastni, da se niso klanjali vojvodi, dokler ta ni potrdil njih starih pravic; še celo tožiti so ga smeli pri samem cesarju, ako je vladal trdo. Nekateri ministerijali in vitezi so se dvignili še višje, do grofovskega in celo do knežjega stanu; mogočni celjski grofje n. pr. so bili nekaj preprosti soneški vitezi. — Oni svobodno rojeni plemiči in bivši ministerijalci so se združili v stan »gospodov«.

V srednjem veku poleg duhovskega stanu ni bilo imenitnejšega stanu nego je bil stan viteški, h kateremu so šteli naposled vse plemstvo. Vitez je znal sukati orožje v boju; orožje in boj pa sta imela ta čas prvo besedo.

Viteštvo je postalo na zadnje dostojanstvo, za katero se je moral plemič nalašč izučiti.

Zategadelj so pošiljali vitezi sinove navadno že po sedmem letu na dvor kakega kneza ali pa na grad kakega prijatelja, ki je bil na glasu odličnega viteza. Tu je bival dečko (paže) sedem let; domači duhovnik ga je učil krščanskega nauka, malo čitati in pisati ter mu je vtepel nekaj latinščine v glavo. Mnogokateri viteški gospodič se pa ni niti čitanju in pisanju privadil. Tolike nevednosti vsaj v začetku srednjega veka niso smatrali za sramoto; saj celo kralji in cesarji včasih niso znali niti čitati niti pisati in takisto mnogi vitezi še lastnega imena niso znali podpisati. Tem bolj pa so se morali viteški sinovi izvežbati v sedmerih »viteških« umetnostih, t. j. v jahanju, streljanju z lokom, borjenju, plavanju, lovu, šahanju in pesnjenju. Grajska gospa je dečke učila, kako se morajo priklanjati gospodi, kako se vesti pri obedu itd. Zlasti telesno so utrjevali dečke kolikor mogoče in vzgoja je bila sploh stroga; celo knežji sinovi so dobili včasih batine.

S štirinajstim letom so paža naredili za ščitonosca (knappe). Sedaj je moral povsod spremljati svojega gospodarja, hoditi z njim na lov, k viteškim igram, v boj ter se vaditi, sukati težki meč, metati bojno kopje, krotiti konje itd.

V edenindvajsetem letu pa je bila viteška odgoja dovršena in tedaj so mladeniče svečano povitezili. S postom in molitvijo se je vitežič pripravljaj na slovesni dan. Celo prejšnjo noč je prebil v cerkvi ter prejel sv. zakramente. Prisegel je pred oltarjem, da bode branil pravico, ščitil vdove in sirote, častil cerkev in nje služabnike ter se bojeval z neverniki. Nato je pokleknil pred imenitnega viteza ali kneza ali celo kralja in ta ga je trikrat lahno udaril z mečem, rekoč: »V imenu Boga, sv. Mihaela in sv. Jurija te proglašam za viteza« (viteški udarec). Potem so mu izročili meč, konje, šlem, oklep, vojno suktnjo, pas, železne rokavice in zlate ostroge, znake viteškega dostojanstva.

Kadar je bila sila, so pa poviteževali tudi brez posebne slavnosti; tako je n. pr. vojskovodja, hoteč preproste, neplemenite vojake podkuriti k največji hrabrosti, tik pred bojem kar na kratko povitezil s tem, da jim je velel, naj pokleknejo, potem je pa zasukal meč nad njimi ter jih proglasil za viteze. Izredno odlikovanje je imelo navadno ta učinek, da je odlikovancem silno zrasel pogum in da so z neodoljivo hrabrostjo naskočili sovražnika, hoteč si z junastvom zaslužiti ravnokar jim podeljeno čast.

Kadar ni bilo vojne, so se vitezi razen z lovom najraje zabavali s turnirji, t. j. z javnimi viteškimi igrami. Viteški »mejdani« je bil napovedan včasih že več mesecev naprej, da so se mogli zanj pripraviti in priti tudi iz daljnih krajev. Določeni prostor je bil raven, s peskom posut ter ograjen. Na eni strani so bili postavljeni leseni odri za gledalce; prostor za odlične osebe je bil okrašen z zastavami in preprogami. Mnogo je privrelo gledalcev, da so se kar trli okrog mejdana; zvedavo so ogledovali viteze, ki so polagoma prihajali, jahajoč na močnih žrebcih, pokritih z dra-

gocenimi odejami različne barve. Vitez sam je bil v železni opravi, ki mu je varovala noge in prsi. Glavo mu je ščitil šlem, ki mu je tudi pokrival obraz ter je imel luknjice za oči in usta; spodnji del šlema je bil pozneje tako napravljen, da se je dal dvigniti (vizir); na vrhu je bil šlem okrašen s srebrnimi ali tudi zlatimi podobami različnih živali ali pa s plapolajočimi nojevimi peresi. Po podobah živalskih na šlemu, po grbu na ščitu in po konjski opravi si spoznal viteza, tudi če mu je bil obraz zakrit z vizirjem.

Vitezi, ki so se smeli udeležiti turnirja, so objahali ves mejdan, poklanjajoč se gospodi na odru, ter se razšli. Na poziv glasnika (herolda) sta se postavila določena viteza drug proti drugemu, držeč kopje z desno roko mimo levega ušesa konjevega. Na drugo znamenje sta izpodbodla konja in si zdirjala naproti. Vsak izmed njiju je izkušal nasprotnika s kopjem tako v prsi zadeti, da bi le-ta omahnil in padel s konja; komur se je to posrečilo, ta je bil zmagalec. Čast pa si je stekel vitez tudi tedaj, ako se mu je pri suncu zdrobilo kopje; kajti če je kopje ostalo celo, je bilo dokazano, da je vitez slabo rabil kopje. Zlomljeno kopje je izmenil vitez z novim; tako se je ponavljala igra včasih tako dolgo, da je kdo premagal vse nasprotnike. Več kopij ko je vitez zlomil, večjo čast in slavo si je pridobil.

Pri viteških igrah pa se je pripetila marsikatera nesreča; često je padel kak vitez v težki železni opravi s konja ter si zlomil roko ali nogo ali se še huje poškodoval ali pa mu je nasprotnikovo orožje — kopje ali meč — zadalo smrtno rano. Take nezgode so se pripetile često slučajno, često pa je tudi nalašč kak zlobnež hudo poškodoval ali celo usmrtil pri turnirju svojega sovražnika ali tekmeča. Pa ne samo po dva in dva sta se borila, nego včasih tudi cele vrste vitezov, da je bila igra prav podobna resnemu boju. Včasih so se tudi ženske borile po viteški šegi.

Zmagalec je prijahal pred oder, na katerem je bila zbrana najvišja gospoda, snel šlem ali dvignil vizir, da so

ga vsi videli, se poklonil damam ter prejel, često iz rok najodličnejše gospe, »nagrado« (»Dank«), n. pr. dragoceno orožje, zlato verižico, zlat prstan ali kaj drugega. Navada je bila tudi, da mu je premagani vitez prepustil konja in orožje.

Iz prva so bivali plemenita gospoda med drugimi kmeti v vasi, seveda v boljših hišah. Toda hoteč se tudi v tem oziru odlikovati mimo preprostih ljudi ter se popolnoma ločiti od njih in pa da bi tem varneje bivali, so si kmalu jeli staviti trdne gradove. Viteška doba je bila doba bojev in pobojev; vitezom se ni zdelo častno, da bi šli tožit k sodniku človeka, ki jih je bil razžalil ali oškodoval; marveč smatrali so za viteško pravico in dolžnost, da se sami osvetijo razžalilcu, ga napadejo z mečem, ga ujemo in zapro ali ubijejo, mu zažgo dom in opustošijo tudi domovje in zemljišča njegovih podložnikov. Zato pa so morali biti domovi vitezov kolikor mogoče trdni. Zategadelj so si izbirali vitezi selišča za gradove najraje na strmih gričih. Navadno je bil obdan grad z dvojnimi zidovi: vnanjim nižjim in notranjim višjim; med obojnimi obzidjem je bil tako imenovani obor (Zwinger), kamor so spuščali močne pse ali pa zveri. Vnanji zid pa je bil obdan, če je bilo treba, tudi še z globokim in širokim jarkom. Jarek so premostili tako, da je bil most v grajski zid pritrjen z močnimi okovi kakor vrata, in kadar je bila sila, so ga dvignili. Vrata so bila močna, z železom okovana in so se s težkimi zapahi trdno zapirala. Najtrdnejši in zategadelj najvarnejši del grada je bil stolp, tako imenovani bergfried, v čigar najvišjem predelu je bival grajski čuvaj; bil je tako uravnan, da so se v njem lahko branili še tedaj, ko je bil osvojen že ves drugi grad. V njega spodnjem delu, ki je bil brez oken, je bila grajska ječa, v katero so spuščali jetnikom jedila skozi odprtino v stropu. Revnejši vitezi so si zgradili često samo tak močan stolp, v katerem so imeli shrambe za živila, orožje, hlev za živino in par malih sobic zase in za hlapce; vanj so se

zatekali s svojo družino, kadar so se bali napada. Zidovje je bilo čudovito trdno, oboki narejeni kakor za večnost; znotranji prostori pa so bili tem bolj neprijazni in pusti in često je bila ena sama izba, v kateri so gospoda in družina bivali, obedovali in spali. Bogatejša gospoda pa so zlasti izza križarskih vojen prizidavali velikemu stolpu obširnejšo hišo, katero so zvali palačo (palas); v njej je bila večja, često krasna dvorana sprejemnica, katere stene so bile okrašene z orožjem, a na sredi je stala dolga miza; tudi je bilo na enem koncu kurišče (kamin), dočim so v prejšnjih časih kurili samo tisto posebno sobo, v kateri je spala gospodinja z otroci in ki so jo zato imenovali čumnato (kemenate).

Življenje srednjeveških vitezov po tistih gradovih je bilo potemtakem dosti različno od našega. Svetiti so si morali z voščeni svečami, ki so pa bile drage, ali pa s treskami, ki so slabo svetile, pa dajale mnogo dima; zategadelj so vitezi hodili rano spat, pa so tudi za rana vstajali. Obedov so imeli samo dvoje: zajutrak (kosilo) in pa južino (glavni obed), ki pa je bila kakor pri Rimljanih kesno popoldne. Ker kave in čaja še niso poznali, so zajutrkovali navadno juho s kruhom. Južinali so zlasti meso, ribe, močnate jedi in sir. Krompirja seveda ta čas še ni bilo. Namesto sladkorja, ki ga še tudi niso poznali, jim je rabil med; zategadelj so redile viteške gospodinje tudi čebele, zlasti ker so potrebovale tudi vosek za sveče. Za pijačo so imeli i pivo i vino in razen tega tudi še iz meda pripravljeno medico (meth), ki pa je bila jako draga. Ker so zauživali mnogo mesa, povrhu še hudo popranega, zato so tudi silno veliko pili. Ker vilic še niso imeli, so prišle mesene in druge jedi že razrezane na mizo in segali so po njih z majhnimi noži ali pa kar s prsti; kajti tudi nožev navadno ni bilo mnogo na mizi, često en sam. Zato so pred obedom in po obedu nosili okolo gostov umivalnike.

Zlasti po zimi je bilo življenje po samotnih gradovih silno pusto; saj niso imeli niti poštene kurjave niti razsvet-

ljave. Kamini so požrli pač mnogo drv ter dajali mnogo dima, pa razširjali malo gorkote po sobi, le-ta je uhajala skozi dimnik na prosto in tako so po srednjeveških gradovih silno prezebali. Okna, ki so bila itak majhna, so morali zadelavati v hudem mrazu, ker stekla iz prva še niso imeli in je bilo še dolgo časa silno drago, z lesenimi zatvornicami ali pa z mehurji, z roženimi pločami, s koženico ali z oljnatim papirjem; tedaj je bilo tudi po dnevi temačno po dvorani. Pri plapolajočih ali kadečih se treskah in brlečih svetiljkah so torej grajske gospe s svojimi hčerami in deklami opravljale svoja ročna dela, pletle, vezle, krojile in šivale za vso družino, pa izdelovale tudi lepe preproge in odeje, s katerimi so kitile grajske sobe; pri tem so poučevale svoje hčere, kako se jim je treba vesti, da se ne pregreše proti viteški dostojnosti, n. pr. kadar pridejo gostje ali pri viteških igrah, na lovu itd. Moški pa so po obilo zaužiti pijači raje polegali po klopeh, stoječih ob zidu, prevlečenih s kožami divjih živali ali s suknom. Kaj čuda, da so se grajski prebivalci razveselili vsakega tujca, ki jih je posetil ter jim prinesel novice iz daljnega sveta, ali pa celo kakega »potujočega pevca«, ki jih je razvedril s svojimi pesmimi, slavečimi junaške viteške čine. Zategadelj so v srednjem veku še veliko bolj nego mi dandanes zdihovali o kruti zimi in hrepeneli po prihodu vigradi ter opevali pomladne krasote in radosti v neštevilnih pesmih. Prvi majnik so silno slovesno praznovali; takoj po zajutruku so šli na prosto, trgali cvetlice, vili vence, se z njimi kitili ter godli in plesali, žogo bili itd. Tudi kmetje so pod »vaško lipo« na podoben način praznovali prihod pomladi in vitezi in njih družina so radi prišli gledat njih plese.

Priljubljena zabava je bil vitezom tudi lov, zlasti lov s sokoli, katerega so se udeleževale tudi gospe in gospodične. Sokole so namreč tako izučili, da so druge ptiče v zraku lovili ter jih oključali, da so le-ti popadali na tla ali mrtvi ali pa vsaj omočeni in so jih potem pograbili psi.

Najljubše opravilo pa je bil vitezom vendar le boj, in če ni bilo ravno nobene vojne, so ga kar sami napovedali ali drugemu vitezmu ali pa še raje kakemu bogatemu mestu. Meni nič, tebi nič so napovedali mestu vojno z »bojnim listom« (Fehdebrief) ter menili, da imajo potem pravico, trgovce tistega mesta napasti in opleniti. Tako so mnogi vitezi postali »roparski vitezi«. Roparsko viteštvo so na moč zatirali nekateri nemški kralji, zlasti tudi Rudolf Habsburški, a popolnoma zatreti ga tudi on ni mogel; še le z začetkom novega veka se je do cela uneslo.

Vse navedene vrline in hibe srednjeveških vitezov so se najjasnejše pojavile v križarskih vojnah.

Križarske vojne in njih posledice.

A. Pobožnost tedanje dobe.

Nikdar niso bili ljudje tako pobožni kakor v 11., 12. in 13. stoletju. Verski nauki so jim prešinjali srce s tako silo, da jih je navdajala iskrena, otroška pobožnost, in žrtvovali so, če je bilo treba, blago in življenje, da bi si zagotovili večno zveličanje. Ta verska navdušenost se je zlasti pojavila okrog l. 1000.; tačas so namreč ljudje mislili, da se izpolni staro prorokovanje, da bo konec sveta, in da napoči sodnji dan. Na ta veliki dogodek so se pripravljali s podvojeno pobožnostjo. Sam nemški cesar Oton III. je zapustil večkrat nenadoma svojo palačo v Rimu, šel k pobožnemu samotarju, ki so ga imeli za svetega, se postil in molil z njim ter se dal od njega krvavo bičati; toliko ga je bila prevzela zavest, da bo moral Bogu skoro dajati odgovor o svojem vladanju. Sodnjega dneva sicer ni bilo, a iskrena pobožnost se navzlic temu ni ohladila.

Bolj in bolj so pohajali verniki tudi božja pota, t. j. hodili so molit v kraje, kjer je počivalo truplo kakega svetnika ali ki so bili sicer posvečeni. Najraje so hodili v Rim ter molili na grobeh sv. apostolov Petra in Pavla; od tod se je tudi udomačila med Slovenci beseda romati, ki pomeni: hoditi na božjo pot. Od Sv. Ivana pri Devinu ali pa iz Trsta so se romarji prepeljali čez morje v Jakin (Ankono). Tu so se izkrcali ter krenili v Loreto, kjer so posetili hišico Matere božje; potem še le so šli dalje proti Rimu. Največ romarjev se je pripeljalo v Jakin za časa ve-

likega semnja v Senigaliji. Drugi romarji so šli še dalje: k grobu sv. apostola Jakoba v Galiciji na Španskem in pozneje tudi na severozahodno Nemško, namreč v Trevir (Trier), kjer so jim kazali suknjo Kristusovo, v Cahe (Aachen) in Kelmorajn (= Köln am Rhein, t. j. Kolin ob Renu). Nič niso marali za težave na potovanju; hodili so često po mnogo mesecev ter prebili mnogo hudega. A dobro so bili povsod sprejeti, saj so dajali obilo zaslužka zlasti brodnikom. Hoteč pospeševati in olajšati romanje, so sčasoma zgradili prav nalašč za romarje velika gostišča. Seveda so verni Slovenci pohajali tudi božja pota v domovini, n. pr. cerkev Sv. Ivana Devinskega, grob blažene grofice Heme v Krki. Ta plemenita žena je bila s svojim soprogom vred naše krvi in velika dobrotnica; mnogo je darovala cerkvam in mnogo svojih podložnikov je oprostila sužnosti. Spomin nanjo še živi po Slovenskem; v Bohinju n. pr. pripovedujejo, da je ona uvedla rudarstvo in fužine.

Najsvetejša božja pot pa je bila pobožnim romarjem Sveta dežela, kjer je nekdanj živel in učil, trpel in umrl naš Zveličar. Semkaj so pohitevali iz daljne Evrope verniki po suhem in po morju, da bi ondukaj poljubljali sveta tla in molili ob grobu Zveličarjevem in na drugih svetih krajih. Pot v Sveto deželo je bila dolga, težavna in nevarna, a niso se je plašili kristjani, dokler so tam vladali krščanski cesarji grški in omikani vladarji arabski. Toda v 11. stoletju so si surovi Seldžuki (Turki) osvojili Sveto deželo; bili so mohamedanci, sovražniki krščanske vere, in krščanskim romarjem so delali zapreke, kolikor so jih mogli; ta čas (1057) je menda tudi poginilo ali bilo ujetih nekaj sto ljubljanskih romarjev.

B. Mohamedova vera.

Vero mohamedansko je ustanovil Mohamed, Arabec iz Meke blizu Rdečega morja. Izučil se je bil trgovstva ter

prepotoval mnogo sveta, a pri tem se seznanil z židovsko in krščansko vero. Ko se je bil bogato oženil, je popustil trgovski stan, se umaknil v samoto ter premišljeval, kakšna vera bi najbolj ugajala njegovim rojakom, ki so bili ta čas še malikovalci ter so molili n. pr. solnce, mesec in zvezde. Ko se je iz samote vrnil v Meko, je trdil, da mu je razodel sam nadangel Gabrijel, da je on (Mohamed) prorok božji in ima učiti to-le: Ni ga boga razen boga in Mohamed je njegov prorok, višji od Mojzesa, Elije in Kristusa; vernik bodi popolnoma vdan v večno neomahljivo voljo božjo (islam), kajti človek ne more sam ničesar storiti, ker mu je usoda določena od vekov; dolžnost njegova pa je, da razširja vero v boga — Alaha — na vse načine, če je treba, tudi z mečem in ognjem; blagor mu, kogar zadene smrt v svetem boju za vero, kajti potem pride naravnost v sedma nebesa in tam bo užival vekomaj tiste slasti, katere je opisal Mohamed s tako živimi barvami, da so bili njegovi pristaši slepi in gluhi za vsako nevarnost, koprneč le po oni nebeški sreči. Prepovedal je tudi »prorok« svojim vernikom, piti opojne pijače in uživati meso »nečistih« živali, ukazal pa jim je moliti, postiti se in deliti dobrote ubožcem, popotnikom in bolnikom ter se pridno umivati.

Mohamed je dobro poznal svoje rojake in zato jim je tudi dal tako vero, da so se je le-ti oklenili z vso svojo ognjevitostjo. A Mohamed je bil tudi prvi vladar svojega naroda, katerega je bodi si z naukom, bodi si z golim mečem preobrnil k svoji veri. Toda tudi kot slaven prorok in vladar je živel preprosto kakor najubornejši pastir. Nauke njegove so zapisali in po njegovi smrti zbrali v knjigo koran, ki je mohamedancem sveta knjiga in ob enem posvetni zakonik; še dan danes se ga uči na pamet turška deca in po njem razsojajo turški sodniki.

Mohamedovi nasledniki, ki so se nazivali kalifi, so v malih letih z nepremagljivimi verniki osvojili velik del

prednje Azije z Jeruzalemom vred in severni del Afrike ter so odtod zavladali na Španskem. Zaman pa so naskakovali mogočni Carigrad.

C. Vzroki križarskih vojen.

Iz prva Arabci romanja v Sveto deželo niso nič ovirali, celo pospeševali so je, ker jim je donašalo dobiček. Stoprv sultan egiptovski Al Hakem je razrušil, osvojivši Jeruzalem, cerkev svetega groba ter je romanje prepovedal. Še huje pa so zatirali Seldžuki krščanske romarje in kristjane, bivajoče po Sveti deželi; napadali so jih, plenili in ubijali. Kdor je hotel stopiti v Jeruzalem, je moral plačati visoko naklado; kdor ni imel novcev, se je moral vrniti in mnogi so poginili pred mestnimi vrati od lakote, žeje in slabosti. Turki so skrunili svete kraje, pridirali celo v cerkev sv. groba itd.; s kratka, čim dalje več tožb je prihajalo iz Palestine, to pa baš takrat, ko je krščansko Evropo prešinjala najiskrenejša verska navdušenost. Tedaj so se pojavljali tu in tam silni glasovi, zahtevajoč, da ne smejo trpeti kristjani turškega nasilstva na svetih krajih, da se mora oteti nevernikom Sveta dežela. To prepričanje je prodiralo tem bolj med vse stanovne krščanskih narodov, ker so vračajoči se romarji živahno opisovali turške grozovitosti. Že papež Gregor VII. je bil sklenil, da pojde z veliko vojsko zoper Turke, toda zaradi boja s cesarjem ni utegnil izvršiti svojega namena; pač pa je papež Urban II. l. 1095. sklical velik cerkveni zbor v francosko mesto Clermont.* Tu se je zbralo na tisoče plemenitega in preprostega naroda in papeževa beseda je vse tako razvnela, da se jih je prijavila silna množica za boj proti Turkom. Udeležniki so si prišili rdeč križ na desno ramo v znamenje, da se bodo za križ borili; zategadelj so nazvali te bojevnike križarje, a njih boje križarske vojne.

* Reci: klermō (o izgovori hohnivo, skozi nos).

Nepopisen vrvež se je začel sedaj posebno na Francoskem in Laškem. Nbroj ljudi se je pripravljaj na boj proti mohamedancem (Saracenom); ljudje vseh stanov so se zbirali pod zastavo vitezov in puščavnikov. In to vretje v Sveto deželjo in bojevanje proti moslemom (vernim mohamedancem) je trajalo skoro nepretrgoma celo 12. stoletje in še dalje, dasi štejejo samo sedem glavnih križarskih vojen. Celo otroci z Nemškega in Francoskega so se napotili v Sveto deželjo, češ, da nedolžni deci raje podeli Bog zmago nego mogotcem; toda nemški dečki niso dospeli niti do morja, nego so se razkropili pred Genovo, a francoski so se sicer vkrcali v Marseilleu,* toda gusarji so jih ujeli ter jih kot sužnje prodali (1212).

Večino križarjev je gnala na Jutrovo iskrena pobožnost in hrepenenje, da bi pomagali, oteti nevernikom svete kraje ter zadobiti odpustke, katere je cerkev podeljevala križarjem; marsikdo se je tudi hotel pokoriti za hude pregrehe in zločine. Pa tudi manj sveti razlogi so vabili med križarje. Zapadnim narodom je bilo menda še izza ljudskega preseljevanja preostalo v krvi nekaj tistega veselja do potovanja po svetu, katero je bilo prignalo toliko narodov z daljnega vzhoda do skrajnjega zapada. Ugodno priliko pa so porabili kaj radi tudi ljudje, ki so bili zabredli v bedo po vojnah, lakoti in kugi ali so bili izgubili svobodo ter postali robi posvetnih in cerkvenih mogotcev. Kdor se je namreč zavezal, da stopi med križarje, je bil od sih dob prost, in če ga je gospodar hotel siloma pridržati kot roba, ga je ščitila cerkev, izobčujoč nasilnika. Takisto so postali prosti po sprejemu križa dolžniki in zločinci. Pridružilo se je dalje križarjem mnogo obrtnikov in trgovcev, ki so iskali na Jutrovem dobička in zaslužka; mednje pa so se vtihotapili mnogi lopovi, hoteč izkoristiti priliko v svoj prid.

Jedro in cvet križarskih vojen pa so bili vitezi. Brez boja viteštvu ni bilo živeti; baš v oni dobi pa je bila cerkev zapo-

* Reci: marseju.

vedala »božji mir«, t. j. od srede zvečer do ponedeljka zjutraj se ni smel nihče bojevati, sicer ga je cerkev izobčila. Neukročena viteška bojaželjnost je tedaj dobila primerneга odduška v boju za najblažji smoter, za oprostitev Svete dežele; tu je smel in mogel kazati vitez vse svoje vrline in spretnosti. A bilo je tudi mnogo ubožnih vitezov, osiromašelih po svoji krivdi ali po neugodnih razmerah; takim niso več zadoščali dohodki za potrebe rastočega razkošja. Kot križarji pa so se lahko nadejali, da si pridobe na Jutrovem posestva in bogastva. Mnogim so se te nade tudi obistinile in živeli so v Sveti deželi kakor mali kralji.

Č. Prva križarska vojna. Jeruzalemsko kraljestvo.

Začele so se križarske vojne takoj po cerkvenem shodu v Clermontu (1095). Mnoge čete so drle že drugo leto pod vodstvom puščavnika Petra Amienskega in viteza Valterja Sanzaveirskega ob Dunavu in skozi Ogrsko proti Carigradu, da bi tem hitreje dospeli v Sveto deželo; toda to so bila slabo oborožena krdela brez pravega vojaškega reda, bolj podobna roparskim tolпам, in na Ogrskem so jih večinoma pobili in razkropili. Še le velika redna vojska pod voditeljstvom francoskih, normanskih in angleških vitezov je dospela 1099. l. pred Jeruzalem. Ko so zagledali vojaki pred sabo smoter toliko mukotrpneга potovanja in bojevanja, so popadali na tla ter poljubili zemljo, katero je bil posvetil sam Zveličar.

Mesto pa so osvojili stoprv za nekaj tednov, kajti Turki so bili tudi hrabri in zavarovani z močnim obzidjem. Nasled, po nekaterih neuspešnih naskokih, so nekateri križarji vendar prelezli obzidje ter odprli vrata ostalim četam. Navdajala je pa zmagovalce tolika besnost, da so pozabili nauke krščanske; divjali in rajsajali so po ulicah in hišah, z mečem

tako kruto moreč mlado in staro, ženske in moške, da je kar tekla kri po ulicah in da so bili tudi križarji kar politični z njo. — Ko so se naposled iztreznili, so se sramovali svojega početja; očistili so si orožje in obleko, se razvrstili ter v izprevodu šli molit v cerkev sv. groba.

Oteli so Turkom še nekaj pokrajin in mest v Palestini, potem pa so si izvolili Bogomira Bouillonskega* »braniteljem« sv. groba; kajti pobožni Bogomir ni hotel sprejeti zlate krone v deželi, kjer je Zveličar moral nekdanj nositi trnjevo. Toda že njegov brat in naslednik Balduin, ki je zavladal po rani smrti Bogomirovi, si je zdel ime kralja jeruzalemskega in takisto Balduinovi nasledniki. Tudi nemški cesar Friderik II. si je dejal to krono na glavo in se zval kralj jeruzalemski; od nemških cesarjev pa je prešel ta naslov na vladarje avstrijske, ki si ga laste še dandanes.

Toda jeruzalemsko kraljestvo je bilo takoj iz početka slabo podprto, kajti maloštevilni in še med sabo nesložni vitezi in drugi krščanski stanovalci niso bili kos Turkom. Le-ti, prebivši prvi grozni naval križarjev, so začeli od vseh strani hrabro napadati kristjane in so jim l. 1187. res oteli Jeruzalem. Sicer ga je zopet osvojil cesar Friderik II., a že za nekoliko let je zapadel zopet Turkom, v katerih oblasti je še dandanes. Pač se je nastanilo nekaj krščanskih vitezov v Sveti deželi in sezidali so si tu gradove kakor v domovini, toda mnogi teh naseljencev so se izpridili ter postali mlačni kristjani ali pa se celo izneverili krščanstvu ter iz dobičkarstva sklepali tesne prijateljske zveze z neverniki in postajali izdajice. Ta nevera in nepokornost krščanskih vazalov pa je silno slabila moč krščanskih kraljev v Sveti deželi.

Največ slave in zaslug so si stekli v teh bojih za ohranitev kraljestva jeruzalemskega viteški redovi. Že pred

* Reci: bujonskega.

križarskimi vojnami so stregli italijanski menihi bolnim romarjem v Jeruzalemu v bolnici pri sv. Ivanu. Po osvojitvi Jeruzalema so se združili v svoj red s svojimi pravili in s svojim znakom (črno krilo z belim križem). Po bolnici pri sv. Ivanu so jih imenovali ivanovce ali hospitalce; potrdil jih je papež Paskal II. l. 1113. — Leta 1118. so osnovali francoski vitezi red templjevcev, ki je imel redovno palačo poleg nekdanjega Salomonovega templja. Nosili so belo krilo in pozneje rdeč križ na prsih. Poleg običnih meniških obljub so morali tudi obljubiti, da se bodo z mečem borili proti sovražnikom. Ker so se templjevci v boju proti nevernikom toliko poslavili, so se tudi ivanovci preobrazili v bojevit viteški red. Po izgubi Svete dežele so se preselili na Ciper in Rod in naposled na Malto; zato so se tudi zvali rodski in maltski vitezi. — Stoprv l. 1191. se je osnoval red nemških vitezov. Značil jih je bel plašč s črnim križem. Tudi ta red se je preselil pozneje v Evropo in sicer na Prusko.

Glavarji imenovanih redov so bili veliki mojstri, a njih članovi so se delili na duhovnike, ki so opravljali službo božjo, na viteze, ki so se bojevali z neverniki, in na služeče brate, ki so stregli bolnikom.

Maltski in nemški viteški red obstojita še dandanes. Tudi na Slovenskem sta se udomačila ter si pridobila mnogo posestva (v Ptujju, Ljubljani, Črnomlju, pri Celovcu); in na Štajerskem so redovniki branili mejo proti Ogrom. Dan danes pa imajo drug namen; v vojnem času strežejo obolelim in ranjenim vojakom.

D. Tretja križarska vojna.

Posebno sijajna je bila tretja križarska vojna, dasi niti ona ni imela trajnih posledic.

Ko je egiptovski vladar Saladin otel kristjanom razen drugih mest tudi Jeruzalem (1187), tedaj je pregovoril papež

cesarja Friderika I. Rdečebadca, Riharda Levosrčnega, kralja angleškega, in Filipa II. Avgusta, kralja francoskega, da so zbrali križarje ter jih peljali v boj proti mohamedancem. Francozje in Angleži so se tja napotili po morju, nemški cesar pa je krenil 1189. l. s svojo vojsko po suhem ter ob Dunavu navzdol skozi Avstrijo in Ogrsko, potem skozi Srbsko in Bolgarsko došel v Carigrad. Medpotoma se mu je pridružilo mnogo avstrijskih križarjev.

Težav je bilo tej vojski že v Evropi dovolj prebiti, kajti pota so bila slaba, živila je bilo včasih težko dobiti za toliko množico in težko je bilo tudi njo brzdati; a še vse hujše je bilo v Aziji. V Mali Aziji so poslanci ikonskega sultana zavedli križarje v puščobne kraje, kjer so trpeli strašno žejo in lakoto in so vitezom konji večinoma poginili. V tej stiski jih je še zavrtno napadel sultan, toda križarji so ga porazili ter potem naskočili in osvojili njegovo prestolno mesto Ikonij. Tu so se malo odpočili, potem pa nadaljevali pot skozi puste kraje, po goli kraševini. Zopet jim je nedostajalo hrane, še hujše pa jih je mučila žeja. Marsikateri junak in romar je tod omagal ter umrl in tudi živine je mnogo poginilo; tem težje so nosili vitezi svojo težko železno opravo in orožje. Klavrno so se pomikale čete dalje; kadar pa so prišli do kake vode, so planili ljudje in živina nanjo kakor brezumni, omedlevajoč od žeje in vročine. Gorje pa mu, kdor je oslabel in zaostal za glavno četo! Neprenehoma, po noči in po dnevi so zalezovali križarje Turki na svojih brzih in puščave vajenih konjih; obstreljevali so jih z ostrimi puščicami, potem pa jih napadali ter jih ali posekali s krivimi sabljami ali pa odvedli s sabo v sužnost, ki je bila često hujša od smrti.

Le verska navdušenost in krščansko junaštvo sta krepili križarje, da so prebili tolike težave in čez maloazijsko kraščino naposled došli v plodno deželo ob morju, kjer so se zopet poživili.

Toda tu jih je zadela bridka izguba. Ko je vojska blizu Selevkije prehajala čez reko Salef, a se je počasi pomikala preko edinega mosta, tedaj je mladeniško nestrpni, skoro sedemdesetletni cesar s konjem vred skočil v deročo reko, da bi jo preplaval. Toda valovi so presmelega starčka zanesli v vrtince in vojaki so ga potegnili mrtvega na suho.

Neizmerna žalost in obupnost sta se polastili nemške vojske; večina križarjev je bila uverjena, da je sedaj brezuspešno vsako bojevanje, ter se je vrnila v domovino. Vztrajal pa je cesarjev sin Friderik ter je prišel s preostalimi nemškimi križarji pred Akon; a tu ga je pograbila kuga.

Med tem so bili dospeli pred Akon tudi avstrijski vojvoda Leopold, francoski in angleški kralj na beneških in genovskih brodovih ter so oblegali mesto. Po krutem boju so se polastili nekega stolpa v obzidju ter osvojili trdnjavo. Vojvoda Leopold sam je pobil toliko nevernikov, da je bila njegova bela suknja vsa krvava; samo pod jermenom, s katerim je imel meč prepasan, je ostala bela proga. Tako je baje nastal nižjeavstrijski grb (vezni ščit: rdeč ščit z vodoravno belo prečnico). Leopold, ki je bil med prvimi na mestnem obzidju, je tudi razobesil svojo zastavo na neki palači, toda Rihard, njegov sovražnik, jo je baje dal sneti ter poteptati, a Leopolda je še posebej opsoval; in dočim so Angleži in Francozi odnašali bogat plen iz osvojenega mesta, so Avstrijce odganjali z bičem. Tedaj ni bilo obstanka Leopoldu; vrnil se je domov kakor tudi kralj Filip, katerega je bil takisto užalil siloviti angleški kralj. Le-ta se je še nekoliko časa drzno bojeval s Saraceni, moreč po nepotrebnem ljudi tako grozno, da so trepetali povsod pred njim; ni pa resno mislil na osvojitvev jeruzalemskega mesta. Sklenil je s sultanom Saladinom pogodbo, da mu le-ta prepusti nekaj primorja in dovoli, da smejo romarji brez ovire pohajati Jeruzalem. Potem se je tudi Rihard vkrcal domov.

Ker se je bil med tem sprl tudi z nemškim cesarjem, se je hotel splaziti prav na tihem skozi nemške dežele na Angleško: toda vihar mu je vrgel ladijo med Benetkami in Oglejem na obalo in zato je moral s svojimi spremljevalci kreniti preko Goriškega in Predela peš proti deželi Leopoldovi. Potoval je preoblečen, najprej za templjevca in potem za trgovca. Že goriški grofje so ga lovili, a njim je srečno ušel in došel v vas Erdberg pri Dunaju; tukaj pa je zvedel o njegovem prihodu vojvoda, ga zasačil v njegovem stanu ter ga izročil cesarju. Ošabni kralj je moral potem presedeti dve leti na samotnem gradu Dürnsteinu ob Dunavu; naposled ga je izročil vojvoda Leopold cesarju Henriku VI., a ta je izpustil Riharda stoprv tedaj, ko so ga Angleži odkupili z velikansko vsoto denarja. Nekaj te odkupnine je dobil tudi vojvoda Leopold.

Pravljica pripoveduje, da na Angleškem dolgo niso vedeli za kralja, a našel ga je zvesti pevec Blondel; zapel je bil pred gradom Dürnsteinom pesem, katero je često popeval s kraljem, in ta mu je odpel iz zapore z naslednjimi vrsticami iste pesmi.

Toda Rihard je tožil cesarja in vojvodo pri papežu in ta je izobčil oba, češ, da je bil Rihard križarski bojevnik. — Leopold se iz prva ni mnogo menil za izobčitev; ko pa si je pri viteških igrah v Gradcu zdobil nogo ter je videl, da mu bode umreti, tedaj je vrnil Rihardu odkupnino, samo da bi bila preklicana izobčitev. Kmalu potem je umrl (1194).

* * *

V tretji križarski vojni je versko navdušenje doseglo vrhunec, poslej pa je bolj in bolj pojemalo. Mnogo so se sicer trudili zlasti papeži, da bi vernikom in krščanskim vladarjem vdihnili pobožno ogorčenost in sveto pogumnost, in res je njih beseda toliko izdala, da so se zbrale še štiri večje križarske vojske; a vsa ta podjetja niso obrodila trajnih

uspehov. Ne le, da so imeli nekateri voditelji križarjev sebične namene, tudi krščanski narodi so se bili ugnali in so onemogli po tolikih naporih in žrtvah; polastilo se jih je prepričanje, da ni možno oteti Turkom Svete dežele. Malo marno so pustili, da so si osvajali Mameluki, ki so se bili polastili Egipta, v Sveti deželi grad za gradom, mesto za mestom. L. 1291. je prišla tudi močna trdnjava Akon Mamelukom v pest in s tem je bilo konec velikanskega verskega gibanja.

E. Posledice križarskih vojen. Rastoči vpliv cerkve. Papež vesoljni vladar.

Križarske vojne so zapustile mnogo sledov v življenju zapadnih narodov. Zlasti značilno za njih dobo je bilo razmerje med cerkvijo in državo. Pravi vladar vsem zapadnim narodom krščanskim je bil ta čas papež; kajti on je kot vrhovni čuvaj najdragocenejših svetinj zbiral narode ter jih klical na boj zoper dušmane, katerim naj bi oteli svete kraje na Jutrovem. Papeževemu klicu so se pokorili cesarji in kralji, duhovna in posvetna gospoda ter ljudje vseh stanov, žrtvujoč blago in kri na Jutrovem in na potu tjakaj. — Kako pa je prišel papež do take veljave?

Na Nemškem so bili prejeli mnogi škofje in opatje od cesarja veliko posvetno oblast in posestvo in so bili zaradi tega njegovi podložniki (vazali). Cesarji so si torej lastili pravico, imenovati tiste cerkvene višje pastirje. To ni bilo nič napačno, dokler so cesarji izbirali za ta dostojanstva zares učene in poštene može. Toda bili so cesarji, katerim je bilo le do tega, da bi jim novoimenovani škof ali opat kaj koristil, naj si že bo potem učen, pošten ali pa tudi ne, naj se briga za cerkev ali pa samo za veselice. Najrajše so nameščali sinove plemenitih rodbin, na katere so se lahko popolnoma zanašali, in porabljali so

jih tudi v svoji pisarni. Vtihatapila pa se je celo razvada, da so si cesarji dali plačevati nagrade od novoimenovancev, da so višje cerkvene službe tako rekoč prodajali onim, ki je največ zanje ponujal. Tako počenjanje pa je velika cerkvena pregreha (simonija). Kaj čuda, da so bili često imenovani za najvišje dušne pastirje nevredni možje, katerim ni bilo nič do cerkve in njenega dostojanstva, nego so živeli popolnoma posvetnjaški in so se celo ženili. Naposled si je lastil cesar celo pravico, da on izroči novemu škofu palico in prstan v znamenje duhovne oblasti (investitura).

Tem zlorabam se je pa uprl z vso silo papež Gregor VII. (1073—1085), mož jeklene volje in najčistejšega življenja. Bil je sin ubožnih ljudi, pa je hitro dosegel najvišja cerkvena dostojanstva. Sklenil je, da reši cerkev iz jarma državne oblasti, češ, da le svobodna cerkev more izvrševati vzvišeno svojo nalogo. Najprej so določili v Rimu, da smejo papeža le kardinali* voliti in da papežu, od kardinalov izvoljenemu, ni treba potrjenja cesarjevega. Ko je postal Gregor papež, je prepovedal cesarju Henriku IV., da ne sme nikdar več izvršiti nobenega cerkvenega imenovanja, češ, da je to izključna pravica cerkve; duhovnikom pa je prepovedal ženitev, t. j. uvedel je duhovni celibat ter jim je zabranil kupovanje cerkvenih služb.

S temi zahtevami pa je Gregor hudo razjaril cesarja in le-ta se ni hotel nikakor pokoriti. Papež mu je zapretel s cerkvenimi kaznimi, a cesar, mlad in strasten mož, se mu je uprl ter ga je hotel celo pahniti s sv. stolice, zanašajoč se na svojo moč in na pomoč državnih knezov. Toda varal se je, kajti Gregor ga je izobčil iz cerkve in takoj ga je zapustilo mnogo knezov in hoteli so takoj izvoliti novega cesarja. Le papež jih je pregovoril, da počakajo, ali se cesar izpokori ali ne. Sedaj je upadel cesarju pogum: odel se je z izpokorno haljo, ter šel peš in bos pozno

* T. j. župniki glavnih župnih cerkev v Rimu in škojfe v rimski okolici.

jeseni čez Alpe na Laško; le soproga in nekateri zvesti pristaši so ga spremljali na težavni in nevarni poti čez zametene Alpe. Gregor je bil ta čas v trdnem gradu Kanosa; tjakaj se je napotil cesar. Toda niso ga pustili v grad; pred vrati je moral stati bos v hudem mrazu tri dni ter izpokorno moliti in prositi, potem stoprv se je papežu zdelo, da je cesarjeva pokora resnična; pustil ga je v grad ter mu dal odvezo pod tem pogojem, da počaka, kaj sklenejo glede njega v Augsburgu zbrani knezi.

Toda Henrik je takoj prelomil obljubo; ni šel v Augsburg, nego je ostal v Italiji in se zavezal z lombardskimi simonistiškimi škofi. Nato ga je papež vnovič izobčil in odvezal podložnike zvestobe, katero so bili prisegli cesarju. In res je mnogo knezov Henriku odpovedalo pokorščino ter izvolilo družega cesarja, Rudolfa, vojvodo švabskega. Tega je pač premagal Henrik, a papeža samega ni mogel ukrotiti. Prišel je sicer do Rima, vdrl v mesto ter dal voliti novega papeža, ki ga je venčal s cesarsko krono; toda Gregorju, ki je kljuboval cesarju v trdnem Angelskem gradu, je prihitel na pomoč vojvoda spodnjelaških Normanov ter je pregnal cesarja iz Rima. Kmalu potem je umrl papež v prognanstvu v Salerno; toda njegovo delo so nadaljevali njegovi nasledniki in se niso vdali cesarju. Zoper tega se je dvignil celo sam starejši sin Konrad in pozneje tudi mlajši sin Henrik. Ko je le-ta dobil očeta v pest, ga je pritiral oblečenega kot izpokornika v cerkev in tu se je moral sivi cesar vpričo zbranega naroda glasno izpovedati svojih grehov. Sicer se je posrečilo očetu, da je ubežal, in zbiral je vojsko, da bi pokoril mrzkega sina, toda prehitela ga je smrt (1106). Ker je umrl izobčen, so truplo položili v rakev stoprv čez nekaj let, ko mu je bil papež dal odvezo (1111).

Njegov sin Henrik V. se je pa čez nekaj let s papežem spravil ter v Wormsu sklenil to-le pogodbo: Škofa naj odslej svobodno volijo kanoniki in opata menihi; izvo-

ljencu izroči papež palico in prstan (t. j. cerkveno oblast), cesar pa posvetna posestva in vojvodske pravice (wormski konkordat, 1122).

Seveda je tudi poslej odločevala pri izvolitvi višjih cerkvenih dostojanstvenikov cesarjeva želja, a vendar je po dolgotrajni borbi med cesarji in papeži največ škode trpela cesarska oblast. Škofje cesarjem niso bili več tako podložni kakor poprej in tudi posvetni knezi so se bili polastili mnogih pravic in posestev cesarskih ter so postali mogočnejši. Obveljal je celo nazor, da cesarjev sin nima nobene pravice do cesarske krone, temuč knezi prosto volijo cesarja in papež ima pravico, potrditi izvoljenca ali ga pa zavreči. Kdor je hotel odslej biti cesar, si je moral glasove knezov tako rekoč kupiti; ni bil več vrhovni gospodar krščanstva kakor nekdanj Karol Veliki in Oton Veliki, nego stal je nad njim še papež. Uresničilo se je, kar je učila in trdila cerkev: Bog je dal papežu dva meča, t. j. vso duhovsko in posvetno oblast, in papež je obdržal duhovni meč zase, posvetnega pa je izročil cesarju in kraljem, da z njim vladajo narode tako, kakor jim velewa duhovska oblast; kajti ta je toliko višja od posvetne, kolikor je vzvišeno nebo nad zemljo, duša nad truplom in sploh večne stvari nad časnimi.

Ta nauk se je izvrševal tudi v resnici; izobčil je papež marsikaterega nepokornega cesarja in kralja in državam postavil novega vladarja. Bil je narodom najvišji vladar v duševnih in posvetnih stvareh in v znamenje te oblasti je nosil trojno krono.

F. Škofje na Slovenskem.

Doba križarskih vojen je silno pomnožila tudi moč in veljavo škofov. Mnogi izmed njih so imeli tudi posvetno oblast nad podložniki; velik del slovenskega naroda je bil pokoren takim knezom-vladikam. Očaki oglejski so si pridobili vladarsko oblast na Primorskem, na južnem Kranjskem,

po mnogih krajih koroških in štajerskih in celo na Hrvaškem. Škofom iz Freisingna na Bavarskem sta bili pokorni dolini Selška in Poljanska; v njih imenu je vladal škofov namestnik v Škofji Loki od Idrije skoro do Radovljice. Bled in Bohinj, ves okraj med Dolinko in Bohinjko je bil last škofov briksenskih; Beljak z okolico tja do Pontablja, okrožje Vrbskega jezera itd. je vladal škof bamberski; okrog Lipnice, Ptuja in Rajhenburga pa je bil narod pokoren nadškofom solnograškim. Ti knezi so smeli na svojem ozemlju soditi, pobirati davke, kopati rudo, kovati novce itd. Njih dvori so bili majhni vladarski dvori. Veliko manj veljave so imeli škofje v Krki pri sv. Hemi, škof lavantinski in sekovski, kajti bili so le namestniki mogočnega nadškofa solnograškega, kateremu so pomagali vladati prostrano vladikovino.

G. Samostani.

Že v 3. stoletju po Kr., ko so še pogani neusmiljeno preganjali kristjane, so se mnogi izmed teh nastanili v odljudnih krajih na Jutrovem, n. pr. v puščavah egiptovskih in sirskih, ter ondod samotarili kot anahoreti, t. j. puščavniki. Glavno njih opravilo je bila molitev in pobožno premišljevanje. Sv. Anton je zbral mnogo takih anahoretov in ti so živeli potem zadružno. Njegov učenec Pahomij je nadaljeval svojega učitelja delo ter zasnoval več samostanov z določenim pravilom. Iz Jutrovega pa se je razširilo meništvo po Evropi in tudi po naših krajih.

Že za preseljevanja narodov je slovel sv. Severin. Prisedši iz Jutrovega, je branil kristjane proti divjim nemškim narodom ob Dunavu; njegova beseda je branila vero bolje nego meč. — Goreče so se oklenili meništva zlasti Irci in z Irskega so prihajali misijonarji med Nemce, n. pr. sv. Gol, ki je postavil samostan v divjem kraju Švice. — Iz Frankov pa je prišel sv. Rupert in je ustanovil na razvalinah starega

rimskega mesta Juvavum samostan in stolico škofov (pozneje nadškofov) solnograških. Iz Solnograda so prihajali tudi med Slovence blagovestniki, ker je spadal naš narod severno od Drave pod solnograško nadškofijo.

Dovršil pa je apostolsko delo med Nemci Anglež sv. Bonifacij. Namestil je nevredne škofe z vnetimi krščanskimi možmi ter je podredil vse nemške dežele svoji mogunški prvostolnici, kateri ga je postavil papež na čelo. Potujoč po vseh nemških deželah, je uredil cerkvene zadeve in bogočastje; tu in tam je tudi krstil izpreobrnjene pogane. Naposled je šel še kot starček med divje Frize, da bi jih izpokoril, a ti so ga ubili (755). Sad njegovega truda pa je ostal; po pravici ga zovejo »apostola Nemcev«.*

Mnogo so storili ti menihi in samotarji tudi za gmotno korist vernikov. Nekateri n. pr. so se naselili ob težavnih gorskih prehodih ter v svojih zavetiščih prenočevali popotnike, stregli bolnikom, jih varovali nezgod ob hudem vremenu po slabi poti i. t. d. Taki menihi so bili n. pr. pri sv. Lenartu na Ljubelju, pri sv. Antonu med Motnikom in Kamnikom, na Semerniku i. dr. Z zvonjenjem so često svarili romarje in druge potnike, katerim je pretila nevarnost od roparjev.

L. 529. pa je ustanovil sv. Benedikt iz Nursije na Laškem, bogatih roditeljev sin, na pogorskem pobočju kazinskem blizu Neapla (Monte Casino) samostan in ustanovil nov red, ki se po njem imenuje benediktinski. Jedro pravil, ki jih je dal svojim redovnikom, je: »Moli in delaj!« V določenih urah so se zbirali benediktinci v cerkvi ter skupno molili, prosti čas pa je bil določen telesnemu in duševnemu delu, n. pr. opravihom na polju, na vrtu, v gozdu, čitanju in prepisovanju knjig, poučevanju mladine, duhovnim opravihom in pobožnemu premišljevanju. Obedom pa je bilo odmerjenega le malo časa in hrana je bila silno skromna, sestajajoča

* Glej Križaničeve »Zgodbe sv. katoliške cerkve«, II. 32 i. d.

iz poljskih in vrtnih pridelkov; meso je prišlo le malokdaj na mizo in vino so smeli uživati le bolni ali od starosti oslabei bratje. Tako so bili torej benediktinci neumorno delavni in s svojim vzornim življenjem so postali voditelji in učitelji narodu, med katerim so se naselili, skrbeč za njega telesno in duševno blaginjo. Zato pa se je benediktinski red iz prvotne domovine Italije hitro razširil po drugih evropskih deželah in kmalu se je udomačil tudi pri nas, n. pr. na Osojah, v Št. Pavlu, Pod Kloštrom, v Admontu, Gornjem gradu, Št. Lambrehtu; a vsi ti samostani so imeli mnoga posestva tudi drugod po Slovenskem.

Za križarskih vojen so se razvili iz prvotnega benediktinskega reda novi redovi, ki so sicer v obče osnovani po pravilih sv. Benedikta, a se ločijo od prvotnih — »črnih« — benediktincev v tej ali oni točki, po večji ali manjši samostanski strogosti, n. pr. kartuzijanci, cistercijenci, premonstratenci in avgustinci. Tudi ti redovi so ustanovili samostane na Slovenskem, n. pr. cistercijenci, katerim so rekali tudi »sivi menihi«, v Runi, Stični, Kostanjevici, Vetrinju; kartuzijanci v Zajčkem samostanu, v Bistri, Pleterjah; avgustinci v Visoki Muti, Radgoni, Velikovcu, Doberli vesi; premonstratenci v Grebinju.

Pozneje so nastali tudi za ženski spol samostani navedenih redov.

Samostani so imeli obilo zemljišča, podarjenega jim od ustanoviteljev, ki so si zato pri njih izgovorili družinsko grobnico. Včasih so bile cele doline samostanska last, nekaterih samostanov zemljišča pa so bila raztresena po različnih krajih. Večinoma so bili samostani zgrajeni izven mesta, ob važnih cestah. Opatje pa niso bili samo poglavarji samostanski, nego so imeli navadno tudi sodno oblast nad redovniki in nad samostanskimi kmeti in hlapci, katerih je bilo po nekod na stotine in tisoče.

Vsi navedeni redovi so bili nekako bolj gosposkega značaja, vzvišeni nad preprostim narodom prav tako kakor druga posvetna in cerkvena gospoda. Ljudstvo si je pa želelo siromašnih menihov, ki bi čutili in nosili z ubožcem trpinom nadloge življenja. In izpolnila se mu je želja, ko sta ustanovila sv. Frančišek iz mesta Assisi na Laškem frančiškanski in Španec sv. Dominik dominikanski red. Sv. Frančišek je bil sin imovitega trgovca, a je razdelil bogastvo svoje med ubožce, hoteč izpolniti evangelijski svet Zveličarja, ki je priporočal prostovoljno uboštvo; sv. Dominik pa je sledil zgled sv. Frančiška. Ker frančiškani in dominikanci žive o milodarih milosrčnih ljudi kakor berači, zato se imenujejo beraški redovniki. Obleko iz grobega blaga so si prikrojevali po šegi tedanjih kmetov. Nastanjevali so se najraje v večjih mestih, kajti ondukaj so imeli največ prilike za izvrševanje svojega poklica; siromakom kmetom in težakom so bili tolažitelji, dušni pastirji in voditelji in, oznanjujoč jim pokoro, so delili z njimi tudi kruh in jim otirali bridke solze. Ni čuda, da so se baš ti beraški menihi hitro priljubili narodu in da so se kmalu našli dobrotniki, ki so jim ustanovili samostane in zgradili preproste cerkve. — L. 1208. je potrdil papež red frančiškanov, in že 10 let potem je bilo 5000 menihov tega reda. V Gorici je sam sv. Anton iz Padove ustanovil in tri leta vodil samostan. Že l. 1223. je uvedel vojvoda Bernard frančiškane v Ljubljano.

* * *

Samostane in redove so ustanavljali ta čas navadno pobožni mogotci, hoteč si založiti zaklad za nebesa, prekrbeti sebi in svojim potomcem zadnje počivališče v samostanski cerkvi in morda celo v redovniški obleki. Premnogo imetja so dobili samostani dalje od posvetne gospode, ki so zapustili domovino ter odšli na Jutrovo, bodi si s križarji, bodi si z romarji, a pred odhodom so

često določili, da pripade, ako se več ne vrnejo, nekaj njih posestva temu ali onemu samostanu ali kateri cerkvi. Tudi marsikatera vdova je naklonila samostanu ali cerkvi tako darilo, zato da bi se služile maše zadušnice za rajnega moža, ali pa so hvaležni otroci izražali na ta način ljubav do rajnih roditeljev. Premnogokrat pa so posvetni velikaši z bogatimi darili do cerkev ali samostanov tešili svojo vest ter delali pokoro za grozovitosti prejšnjih let, ko so morda napadali kmete in trgovce, oplenili celo kak samostan ali mu vzeli siloma kako posestvo. Kajti silno strastni so bili ta čas ljudje, bodi si v nasladnosti in srdu, bodi si v skrušenosti in pokori, ko so z neomejeno radodarnostjo polagali najdražje imetje na cerkveni oltar ali v prid ubožnemu bližnjiku, bodi si iz čiste ljubezni do Boga ali pa trepetaje v strahu pred njegovo jezo in šibo.

* * *

Poglejmo malo v samostan one dobe!

Daleč od mesta se dviga veliko poslopje; sredi njega kipi zvonik kvišku. Okrog samostana so travniki, polje, šume, ribnjaki, malini; tu vidimo delavce pri poljskih opravkih, med njimi meniha, ki jih nadzoruje ali tudi opravlja z njimi vred isto delo. Ko stopimo skozi nizka vratca, katera nam odpre brat vratar, smo na širokem dvorišču, vrtu podobnem: tu vidimo skrbno gojene rastline, bodi si sočivje in zelenjavo, ki rabi bratu kuharju, ali pa zdravilna zelišča, s katerimi zdravilstvu vešči brat leči obolele sobrate in tudi druge ljudi. Ker so menihi večinoma inorodci iz južnih krajev, osobito s Francoskega, so prinesli iz svoje domovine tudi žlahtno ovočje ter so je po naših krajih zasadili.

Pri kameniti mizi sedi menih, zatopljen v debelo latinsko knjigo, obsegajočo pobožno premišljevanje. Na oni strani dvorišča nasproti vratom vidimo dolg, s stebri podprt hodnik; menih umetnik baš slika na steno sveto podobo;

na mizici poleg sebe je razvrstil barve in drugo slikarsko orodje.

Sedaj zapoje v zvoniku zvon in iz cerkve stopi duhovnik s cerkvenikom, namenjen k bolniku s sveto popotnico. — Cerkev je velika; sezidali so jo po načrtu, ki ga je bil napravil menih, kajti tudi v stavbarstvu so izurjeni redovniki. Slike na stenah, svetniki in svetnice na oltarjih, cerkveno orodje in posoda, z zlatom prevezeno oblačilo, zvonovi i. t. d. — vse je delo menihov umetnikov in obrtnikov.

Ti stanujejo v velikem samostanu tik cerkve v izbah, kate jim je odkazal opat. Preproste so; bore malo je v njih pohištva in trda je postelja. Največji zaklad očetov menihov so knjige in pri njih presedi mnog menih tedne in mesece ali celo leta; v roki držoč pisalno ali risalno orodje, lično slika na koženico črko za črko. Ne mudi se mu nič, zato se tudi malce poigrava z njimi; sedaj zavije to, sedaj ono črko, ji pridene novo ušesce ali kako črto, dokler niso prvotne preproste latinske črke močno ulomljene in zakrivljene. Črke začetnice — inicijale, prve črke vsakega poglavja — pa menih še posebno lepo napiše, potem nariše vanjo to ali ono podobico, naposled pa jo okraši z barvami, z višnjevo, rdečo ali celo zlato, tako lepo, da se čudimo še dan danes tem meniškim umetnikom, če jim tudi ne vemo imena. — Ko je po dolgem, neizrečeno potrpežljivem trudu knjiga gotova, jo zveže kak menih v trpežne usnene platnice, ki se zapirajo s srebrnimi zaponami. Izgotovljeno delo pa je tako dragoceno, da je more kupiti le bogat gospod ali pa kak knez ali cesar, in menihi radi bero petdeset ali še več maš na leto za dušo tistega, ki bi tako knjigo daroval njih samostanu.

Zopet drugi menihi so učitelji. Poučujejo v prostornejših sobah, pred njimi pa sede na stolicah dečki in mladeniči. Knjig nimajo, nego le voščene tablice, na katere pišejo, kar jim velewa učitelj, z železnim koničastim roč-

nikom, ki se širi na nasprotnem koncu v ploščnato lopatico; z le-to pogladijo voščeno plast ter izbrišejo, kar pogrše ali česar več ne potrebujejo. Uče se latinski, saj postanejo kdaj duhovniki ali redovniki. Ta in oni izmed učencev pa morebiti pozneje stopi v službo mogočnega gospoda, morebiti celo vojvode ali samega cesarja, kateremu bo poučeval deco in pisal pisma, ukaze in zakone; saj nimajo vladarji drugih mož, ki bi znali pisati in razumeli latinski. Materinskega jezika niso smeli učenci rabiti, nego čim prej latinščino. — Iz prva so poučevali redovniki mladino radovoljno, pozneje je bilo to opravilo njih dolžnost. Poleg čitanja, pisanja, računanja in latinskega jezika so se učili samostanski učenci tudi sestavljati koledar ter se vadili v govorništvu, v godbi in petju. Vse te vednosti in spretnosti so združevali pod imenom trivium in quadrivium.

Bogati so bili samostani, kajti menihi so znali dobro gospodariti; njih žitnice so bile polne žita, v hlevih je bilo vedno dosti živine, v shrambah pa vina, mesa, medu i. t. d. K čemu? Sleherni dan so prihajali tujci, a očetje so jih gostoljubno sprejemali. Zato pa so od njih pozvedovali novice iz daljnih krajev in jih takoj zapisovali v svoj »letopis«, ki naj bi poročal še poznim potomcem o imenitnih dogodkih tistega časa, o vojnah, o smrti slavnih mož, o kužnih boleznih, o čudesnih prikaznih na nebu, o potresih, o lakoti in drugih šibah božjih. Baš ob času lakote so bili menihi največji dobrotniki celi okolici; tedaj so odprli bogate svoje shrambe ter delili živila med sestrađane okoličane.

S kratka: samostani one dobe so bili prava utočišča materialne in duševne prosvete.

H. Cerkev krotiteljica nasilnikov.

Da se je popela cerkev v oni dobi do tolike veljave, je bil pravi blagoslov za narode, kajti njena moč je krotila zlasti divje strasti posvetnih mogotcev. Kdor je bil pleme-

nitega stanu, si je lastil pravico, da sme braniti svojo čast, če je treba, s krutim mečem; če ga je razžalil kak drug plemenitaž, se mu je osvetil takoj sam, ga napadel, kjer ga je dobil, ali pa oblegal njegov grad, in če ga ni mogel osvojiti, je požgal domove ubogim podložnikom njegovim ali je te same ujel ter zaprl v grozno ječo ali jih celo pomoril.

Zaman so se trudili cesarji in vojvode, da bi ukrotili samosilnike; v trdnem obzidju močnega gradu so jim le-ti kljubovali s pomočjo svojih podložnikov ali vazalov in hlapčev. Samo cerkvene šibe se je bal tak gospod. Škofje so namreč hudodelce, ki so napadali cerkvena posestva in plenili cerkve in samostane, izobčevali iz cerkve ter naposled ustanovili »sveti mir«, t. j. strogo so prepovedali boj z orožjem zlasti ob velikih praznikih, vsak teden od srede zvečer do ponedeljka zjutraj in pa v adventu. Cerkvena izobčitev je bila res strašna kazen; izobčenci niso smeli prihajati v cerkev niti sprejemati sv. zakramentov, celo na smrtni postelji ne. A tudi občevati ni smel nikdo z njimi, sicer ga je doletela ista kazen; torej so bili nesrečneži pahnjeni iz človeške družbe. Kdor je hotel zadobiti odvezo, je moral storiti hudo pokoro; stoječ več nedelj zaporedoma pred cerkvenimi vrati, je moral moliti in prositi mimo gredoče, naj molijo tudi zanj. Nekoč so morali nekateri Slovence-gradčani moliti skozi celo leto vsaki dan po 40 očenašev in češčenih Marij, postiti se vse petke celega leta ter tri nedelje zaporedoma stati pred cerkvenimi vrati.

Cerkev je pa tudi često kaznovala celo občino, celi okraj ali celo deželo s tako zvano prepovedjo, t. j. zaprli so cerkve, da ni smel nikdo vanje razen duhovnika, ki je maševal; krščevali niso otrok, niso poročevali niti blagoslavljali mrličev razen beračev in otrok. Utihnili so celo zvonovi. Tudi takemu splošnemu cerkvenemu izobčenju je mogla konec storiti edino le pokora. Kralj poljski Boleslav je v jezi ubil škofa Stanislava; skesan je romal v Rim ter

tu zadobil od papeža odvezo, potem pa je vstopil v samostan osojski ter baje tam bival do smrti kot — mutast hlapec. (Prim. Aškrčevo balado »Mutec osojski«.)

Cerkev je bila pribežališče (azil) vsakomu, ki ga je preganjala sila posvetnih velikašev ali neizprosna roka pravice ali pa tudi jeza užaljenega sovražnika. Kdor je pribežal v svetišče, je bil nedotičen; napadovalca je zadela strašna kazen izobčenja. Samo škofje ali pa tudi duhovniki so smeli take pribežnike zaslišati in pregovoriti, da popravijo, kar so zakrivili. V nemirnih časih so kmetje prizidavali tu in tam cerkvi celo hramove za svoje žito ali so svoje blago spravljali v cerkve; tu je bilo varno.

I. Ponemčevanje.*

Za slovenske pokrajine so bile škofije kakor tudi samostani še v drugem oziru znameniti. Prišlo jim je v roke obilo slovenske zemlje; vladarji so jim namreč podarili kar po 10, 20, 70 ali tudi 100 kmetij in tod so naselili nemški škofje in opati mnogo svojih rojakov, kmetov, obrtnikov in hlapcev, bodi si v bližini samostana ali škofje palače, bodi si med slovenskimi stanovalci samimi, n. pr. v Gradcu, ki se je po priseljencih iz Bavarske zval Bavarski Gradec. Pa tudi čisto nova selišča so včasih nakazali tujim priseljencem sredi polja ali gozda, katerega je bilo treba še le iztrebiti. Zlasti v rudorodnih krajih so naseljevali nemške in laške rudokope in kovače. Pa tudi uradnike so pošiljali v naše kraje, naj bi opravljali posle, katerih menihi in škofje sami niso mogli izvrševati, ter sodili kmete, jih vodili v boj i. t. d. Tako so širili škofje in samostani med Slovenci tuji jezik, ki je zadobival tem več veljave, čim bolj se je zgoščevalo nemško stanovništvo po novih naselnikih. Nasproti pa se ni mogel množiti domači narod, nego se je njegovo

* Glej str. 78—81.

število vedno bolj krčilo; saj so n. pr. Ogrji v Pomurju in Podravju pobili ali odvedli Slovence večinoma v sužnost in še le okrog l. 1130. je ponehaval trgovina z ujetimi sužnji iz slovenskih dežel.

Godilo se je pa tujcem, n. pr. naseljencem tolminskim, pod gospodarji lastne krvi kaj pa da bolje nego domačinom in dobivali so v last najboljšo zemljo. Pa tudi domačini so seveda radi stopali v gosposko službo ter se izkušali naučiti nemščine, da bi se približali gospodi; žene Nemke so našim ljudem prinesle nemščino za doto na dom in so ji priučile tudi svojo deco. Na mesto domačega župana je stopil nemški vitez in njemu so se klanjali naši predniki. Celo slovenska imena so se umikala nemškim in naši deci so nadevali pri krstu tedanja nemška krstna imena; odtod so naše Špele, Jere, Žefe, Mice in naši Janezi, Franceljni, Balanti i. t. d. Takisto so ginile domače navade, »v domačih šegah vtrjene postave«, domača noša in domače pravo. V cerkvi in v uradu se je vsiljevala nemška govornica; kaj čuda, da so naši ljudje tujke, ki so jih vedno in vedno ponavljali naši gospodje, radi vpletali v svoj govor. — Poleg duhovnih so pospeševala tudi knežja in zasebna posestva ponemčevanje in so zasejala na Slovenskem z Bavarskega strupeno cvetko — tlako.

Največ slovenske zemlje so ponemčili solnograški nadškofje po Koroškem, Štajerskem in sosednjem Ogrskem med Muro in Blatnim jezerom. Prevladal je slovenski živelj le tam, kjer so bili nemški naselniki sredi velike slovenske večine, n. pr. na Gorenjskem, in v Beli Krajini.

Posebna vrsta nemške nasebine je bila kočevska; tja so siloma privedli v 14. veku nemške kmete za kazni, ker so se bili uprli svoji gospodi. Med množico novih naseljencev so se potopili redki prvotni slovenski kočarji, a po njih se menda oni imenujejo Kočevci.

Habsburžani.

A. Češki vladarji.

Na Češkem in Moravskem je bilo po smrti sv. Več-slava* vedno dovolj domačih bojev. Tudi z Ogrji so se morali Čehi često vojevati. Pri vsem tem pa je neprenehoma napredovalo med narodom krščanstvo, odkar sta bili ustanovljeni vladikovini v Pragi in Olomucu in so bili tu in tam nastali samostani. Cerkev in državna oblast sta se trudili, da bi iztrebili vse poganske navade, ki so bile še med ljudstvom.

Posebno vnet je bil drugi škof praški, sv. Vojtěh, ki je bil iz jako odlične plemenitaške rodbine, a je živel silno skromno in vprav sveto. Ko se mu ni posrečilo zatreti krutih poganskih navad niti med svojimi sorodniki, ki so imeli še po več žen in so jetnike prodajali židom itd., tedaj je bil globoko užaljen ter je sklenil, popustiti škofovski prestol; romal je v Rim ter ondi postal menih. Toda preprositi se je dal in se je vrnil v Prago, ko so mu bili rojaki obljubili, da se bodo vsekdar ravnali po njegovih besedah. Sam vojvoda mu je prišel naproti z veliko množico ljudi in vsi so obljubili, da bodo odslej živeli, kakor se spodobi pravovernim kristjanom. Toda zopet se je varal; poganski duh je bil zlasti med plemenitaši še vedno silnejši nego beseda svetega vladike. A Vojtěhovo mehko srce ni moglo prenašati poganskih krutosti svojih rojakov in zopet se je vrnil v Rim v samostan.

* Glej str. 91.

Pozneje je šel med poganske Pruse, da bi jih izpreobrnili. Nekoč je stopil slučajno na travnik, ki je bil posvečen poganskim malikom; smeli so stopati nanj samo poganski duhovniki. Tedaj so planili nanj Prusi in ga ubili; truplo so izročili potem poljskemu kralju in ta ga je dal pokopati v Gnezdnu. Cerkev je mučenika proglasila za svetega in sam cesar Oton III. je romal v Gnezdno ter je molil in jokal ob grobu svetnika, ki mu je bil v življenju iskren prijatelj.

* * *

Za Čehe je bila smrt vladarjeva mnogokrat huda nesreča, kajti ni bilo jasno določeno dedno nasledstvo. Navadno so velikaši posadili na prestol po nasvetu pokojnega kneza najstarejšega njegovega sorodnika, često pa niso bili složni in nastali so ljuti boji med vojvodiči, ki so izpodrivali drug drugega, hoteč si vsak sam osvojiti vlado. V teh borbah za nasledstvo je bilo prelite mnogo bratske krvi. Tekmeci pa so tudi klicali ta tega, drugi drugega inozemskega vladarja na pomoč in so tako sami dajali tujcem priliko in oblast, vmešavati se v njih domače posle. Modro je torej ukrenil Otakar I. (1197—1230), ko je določil, da bodi odslej zakoniti prestolonaslednik prvorojeni sin vladarjev. Odslej so tudi bili vsi vladarji češki kralji.

* * *

Drugi Otakarjev naslednik je bil vnuk njegov Otakar II., najmogočnejši med vsemi Přemisloviči.*

Bil je srednje velik, širokopleč, lepega stasa in krepkih udov in pa temnorjavih las. V viteških bojih je bil mojster, na bojišču hraber junak, a tudi moder državnik, zgovoren in neumorno delaven. Svojemu narodu je bil naklonjen ter je branil preproste ljudi nasilnim mogotcem. Tudi je bil

* Izrekaj: przemisliviči.

pobožen in proti cerkvam in samostanom jako radodaren. Ljubil je sicer vnanji blesk in je rad sijajno nastopal, toda pri vsem tem je bil dober gospodar ter je vedno množil svoje dohodke.

Že za rana mu je bil poveril oče Večeslav I. Enooki (Vácslav, 1230—1253) samostojno vladarstvo na Moravskem.

* * *

Baš ta čas (1246) pa je padel avstrijski vojvoda Friderik II. v boju z Ogrji. Sedaj je bila vojvodina avstrijska brez vladarja, kajti moški rod babenberški je s Friderikom izmrl in namestnikom, katere je poslal cesar Friderik II. na Avstrijsko kot upravitelje, se ni posrečilo babenberške dedine vrniti državni oblasti. To je bilo prav po godu vitezom in drugim mogočnim gospodom; hajdukovali so po deželi, plenili in pustošili mesta in vasi ter se polastili obilega cerkvenega posestva.

Iz teh zmešnjav je rešil deželo moravski mejni grof Otakar. Vabili so ga plemiči, duhovščina in meščanje avstrijski sami, naj pride ter zasede zapuščeni prestol babenberški, videč, kako modro vlada Otakar na Moravi. Ko je le-ta res prišel, so ga sprejeli kot svojega vladarja ter se mu poklonili po vsej deželi (1251). Hoteč si pridobiti tudi dedinsko pravico do babenberškega posestva, se je poročil Otakar s postarno sestro pokojnega vojvode Friderika, Marjeto. — Kmalu potem je postal tudi kralj češki po smrti očetovi (1253).

Zgled Otakarjev pa je sledil ogrski kralj Bela IV. ter je zasedel s svojo vojsko Štajersko, ki je tudi pripadala k babenberški dediščini. Tedaj se je bilo bati, da se vname srdit boj med Otakarjem in Belo, ker bi se bil vsak izmed njiju rad polastil cele dedovine. Toda vmes je posegel papež ter ju je pogovoril, da sta se pogodila; obdržal je Otakar Avstrijsko in Bela Štajersko.

Toda Štajercem ni bila po godu madjarska vlada; plemiči so se kmalu naveličali tujega jarma in snovali so zarote proti Ogrom. Najraje bi si bili izvolili domačega vladarja, toda premislili so se in poslali skrivaj k Otakarju, proseč ga, naj jih reši madjarskega nasilja ter naj sam postane vojvoda štajerski. Otakar se je temu vabilu odzval; zbral je močno vojsko ter z njo popolnoma porazil OGRE pri Kressenbrunn ob dolnji Moravi (1260). Sedaj je moral Bela prepustiti Otakarju Štajersko, h kateri je že ta čas pripadal tudi Ptuj z okolico. — Tako je češki kralj zavladal po vseh deželah, ki so bile nekdanj last Babenberžanov.

* * *

Kmalu potem (1269) je umrl Otakarjev ujec, koroški vojvoda Ulrik III. iz roda Sponheimcev, brez otrok. Nekaj let pred smrtjo je bil napravil pismo, s katerim je imenoval Otakarja, svojega nečaka, dedičem svoje vojvodine.

Na to pismo se opirajoč, se je Otakar takoj po Ulrikovi smrti napotil v nove dežele. Najprej je osvojil Slovenji Gradec, potem je prodril ob Savini na Dolenjsko in odtod proti Ljubljani. Tu je počival dva dni pred mestom, tretji dan pa ga je naskočil ter vzel brez velikega truda; tudi posadka na gradu se mu je vdala, a Otakar ji je dal prostost ter ji celo pustil orožje. Osvojil je še več gradov in mest, n. pr. Kostanjevico in Kamnik, potem pa je hitel preko Gorenjskega in Fužin (Bele Peči) na Trbiž.

Na Koroškem ni bilo niti toliko upora kakor na Kranjskem; osobito duhovščina in samostani so bili Otakarja veseli, ker je bil na glasu, da je iskren in mogočen zaščitnik cerkve.

Pa tudi koroški vitezi in meščanje so se mu uklonili; bržčas je bil Otakar na vojvodskem stolu pri Gospe Sveti po staroslovenskem običaju umeščen kot novi vojvoda Korošcev, ki so bili tedaj še večinoma Slovenci.*

* Glej str. 72—74.

Ker ga je priznala tudi oglejska cerkev kot svojega pokrovitelja v Furlaniji, je torej vladal Otakar veliko državo, ki se je raztezala od Krkonošev pa do Jadranskega morja ter združevala kakor nekdanj Samovo kraljestvo vse Čehe in pa večji del slovenskega naroda.

Mogočni kralj se je potem še zlasti poslavil kot junak, ko je peljal 60.000 vojakov v najhujši zimi čez zamrzel reke daleč na sever ter je pokoril poganske Pruse, med katerimi je bil nekdanj ubit sv. Vojtšh. Tu je dal posekati poganom sveti gozd, kjer je bil ubit oni svetnik, ter je požgal vse malike. Tako je izpolnil obljubo, katero je bil storil papežu.

S tem junaškim činom je zlasti tudi ustregel in utrdil stališče nemškemu viteškemu redu, ki je po Pruskem razširjal krščanstvo, a ob enem tudi nemštvo, ki pa je kmalu potem postal nevaren sosed in sovražnik Slovanom.

* * *

O kralju Otakarju so podložniki sodili različno; hvalili so ga zlasti duhovniki, ker je vrnil cerkvam imetje, ki so jim ga bili s silo ugrabili mogotci, ter je cerkvenim dostojanstvenikom prepustil sodno pravico nad duhovniki in cerkvenimi podložniki. Tudi so sodniki Otakarjevi sodili pravičnejše nego sodniki prejšnjih kraljev.

Otakar pa je bil tudi dobrih rok zlasti proti prostemu narodu in zato so ga kmetje in meščanje povsod, tudi po Slovenskem, navdušeno pozdravljali. Otakar je prav rad med meščane zahajal, se z njimi zabaval ter celo plesal z meščanskimi ženami in hčerami. Z bogatimi dohodki, ki so mu prispevali iz rudnikov, ni skoparil, nego je hudo tlačnim kmetom in meščanom popuščal davke ter ustanavljal nova mesta in nove samostane, vabeč v svoje dežele nemške naselnike in menihe. Zlasti Dunajčanom je bil naklonjen, in ko je grozen požar razdejal velik del Dunaja, jim je pri-

skočil na pomoč z obilo podporo. Tako si je stekel častni priimek »zlatega kralja«.

A ker je hotel ščititi tiste, ki so bili potrebni pomoči in varstva, je moral biti trd in neizprosni nasproti roparskim plemenitašem. Le-ti so se bili v medvladju polastili s silo in zvijačo mnogih tujih državnih in zasebnih posestev ter si sezidali mnogo novih gradov, ne da bi bili za to izprosili dovoljenja vladarjevega. Nekateri izmed njih so se vedli oblastno proti njemu in so kovali skrivne zveze z njegovimi nasprotniki. Take gospode je Otakar kaznoval brez usmiljenja. Na Štajerskem je dal nekoč več plemičev zapreti in jih je izpustil še le tedaj, ko so se mu pokorili ter mu izročili svoje gradove, ki jih je dal potem podreti; viteza marlenberškega je dal celo odvesti v Prago in ga ondi usmrtiti. Prepovedal je, da ne sme zidati gradu nikdo, kdor nima toliko imetja, da ga more sam ob svojih stroških zgraditi, ne da bi h graditvi silil kmete ter jim tako kradel čas in blago. In res je ukrotil predrzne viteze in v njegovih deželah je bil mir in red, dočim je v nemški državi še vladala pest mogočnih gospodov. Tako si je pridobil Otakar tudi nazivek »železnega kralja«.

Posebno se je priljubil Otakar Nemcem. Ker so bile njegove dežele še vse premalo obljudene in so mu še premalo dohodkov prinašali rudniki, katerih je na Češkem vse polno posebno proti severni strani, tedaj je vabil Nemce, katere je doma itak stiskala lakota, v svoje dežele, jim izročal rudnike in rodovitne pokrajine; iztirjal je iz praškega predmestja češke meščane ter naselil ondod nemške. Ker jim je dal pravico, da so smeli živeti po svojih zakonih, in ker so plačevali le malo davščin, se jim je godilo bolje nego domačinom. Rastlo je njih imetje in njih število, pa tudi njih ugled in vpliv na kralja. Nemški jezik in nemški običaji so zavladali na kraljevem dvoru in tu so se navzeli tujega jezika in tujih šeg tudi mnogi češki plemenitaši, ki so si nadevali celo nemška imena.

In vendar je baš od Nemcev doletela Otakarja poguba.

B. Propad cesarske oblasti. Medvladje.

V dobi križarskih vojen ni bilo imenitnejše krščanske države od nemške. Nemški cesarji so nosili več kron; najslavnejša je bila poleg nemške kraljeve rimska cesarska krona. Odkar je bil Karol Veliki sprejel iz rok papeževih to krono, so jo nemški kralji smatrali za zaklad, ki njim tiče; malokateri nemški kralj ni nastopil težavne poti čez Alpe na Laško. Ko se je kralj bližal Rimu, mu je navadno papež prišel naproti; kralj je razjahal konja, poljubil vladarju cerkve prstan, prijel papeževega konja za uzdo ter spremil papeža v mesto. Tako so kralji navadno izkazovali spoštovanje namestnikom božjim. V cerkvi je pa venčal papež kralja za rimsko-nemškega cesarja.

Da bi se pa po pravici tako zvali, so se trudili nemški kralji na vso moč, da bi si osvojili celo Italijo ter vladali nad samim papežem v mestu rimskem. Tem poskusom so se pa upirali papeži ter niso hoteli biti poslušni nemškemu kraljem; kajti imeli so precej italijanskih dežel okrog Rima v svoji oblasti ter so bili njih samostojni vladarji.

Iz teh nasprotnih teženj je nastalo mnogo krutih bojev med tedanjima najvišjima glavarjema katoliškega sveta. V teh bojih pa ni šlo samo za to ali ono deželo in mesto, nego papež in cesar sta se borila za premoč in nadvlado sploh.

Nekaj časa je zmagoval papež; saj smo že povedali, kako hudo pokoro je moral delati cesar Henrik IV. pred Kanoso.* S papežem je namreč potegnilo mnogo nemških knezov proti cesarju, kadar je le-ta hotel povekšati svojo oblast nad njim, in s papežem so se družili tudi kralji, katerim je hotel zapovedovati nemški cesar. Večkrat se je zgodilo, da so knezi odstavili cesarja ter izvolili proticesarja in sedaj je bila ljuta borba med obema neizogibna. Češče ko so se ponavljali taki boji, bolj sta ginila moč in ugled cesarjev;

* Glej str. 125—126.

tem bolj pa se je krepila oblast in nezavisnost državnih knezov. Tudi pogostni vojni pohodi nemških cesarjev v Italijo so požrli ogromne vsote denarjev ter uničili brez števila nemških junakov. Spričo neprestanih ljutih bojev so se pa tudi nemške vladarske rodovine hitro menjavale; mnogi najboljši cesarji so vladali le po malo let, a nasledovali so jih često slabotni, neizkušeni mladeniči in to baš v takih časih, ko so načelovali cerkvi posebno odlični in krepki papeži.

Najmogočnejši so bili papeži za križarskih vojen; saj so prav za prav na njih poziv ta čas vladarji in narodi prelivali svojo kri za osvojitve svete dežele.*

Sto let je vladala Nemce najslavnejša vladarska rodovina, Staufovci, a med temi je bil najslavnejši cesar Friderik I. (1152—1190), ki so ga zaradi dolge rdeče brade Italijani zvali Rdečebradca (Barbarossa). Toda tudi on se je zaman boril s papežem, hoteč ga pokoriti svoji oblasti. Zmagovito je sicer prodril do Rima ter oblegal mesto, toda grozna kuga mu je uničila večji del vojske in samo z nekaterimi spremljevalci se mu je posrečilo uiti na Nemško. Ko je pozneje pozval kneze na nov boj proti papežu, ga najmogočnejši niti slušali niso; kljub temu je šel s svojo vojsko proti Lombardom, zaveznikom papeževim, a potolkli so ga tako, da se je brzo spravil s papežem ter se za vselej odrekel svojim vladohlepnim naklepom. — Kot starček je utonil v reki Salef, vodeč tretjo križarsko vojsko.**

Friderika I. nasledniki so se zopet sprli s papežem in z Lombardi; dvakrat je izobčil papež cesarja Friderika II. (1215—1250), ker se je bil le-ta polastil papeževih dežel, prelomil dano besedo, občeval z neverci ter sam živel neverški. Sedaj je nastopilo proti cesarju mnogo sovražnikov in v tem boju s papežem in njega zavezniki je poginil ves rod hohenstaufski; zadnjega hohenstaufskega potomca Kon-

* Glej str. 116. i. d.

** Glej str. 120. i. d.

radina, ki si je hotel osvojiti Italijo kod dedovino svojih prednikov, je premagal in ujel Karol Anjouvinski* ter dal njemu in njegovemu nerazdružnemu prijatelju Frideriku Baden-skemu odsekati glavo v Neapolu.

* * *

Na Nemškem so volili poslej nalašč kralje iz manj mogočnih knežjih rodovin; poleg slabotnih kraljev se je seveda še bolj ukrepila oblast vojvod in knezov in nemškega kralja Viljema Holandskega so celo ubili uporni kmetje. Krona nemška je izgubila v teh zmešnjavah vso veljavo, da je izmed uglednih knezov niti nobeden ni hotel sprejeti. Nazadnje so jo šli nemški knezi ponujat tujim vladarjem, češ, da jih bode mikal blesteči naziv nemškega kralja ali celo rimskega cesarja. Res so našli dva taka vladarja: Alfonza, kralja kastiljskega, in pa brata angleškega kralja, Riharda Cornwalliskega. Oba sta bila bogata in sta poslala nemškim knezom obilo denarja; tedaj so nekateri volili Alfonza za kralja, drugi pa Riharda. Tako je država imela dva kralja, prav za prav pa je bila brez njega, kajti niti Alfonz niti Rihard se nista nič brigala za nemške posle in Alfonz niti ni nikoli stopil na nemška tla.

Ta žalostna doba, ki jo povestničarji imenujejo interregnum, t. j. medvladje, je trajala od 1250. do 1273. leta. Ker ni bilo nikogar, ki bi bil krotil velike in male kneze nemške, je njih oblastnost silno narastla. Najsilnejši so pa bili tisti mali vitezi, ki so si bili zgradili domove na strmih hribih ob prometnih cestah in rekah. Za pošteno delo jim ni bilo mar, raje so prežali na mimo potujoče trgovce ter jih silili, da so jim plačali izdatno odkupnino; nekateri so pa take potnike kar oropali ali pa jih ujeli in zaprli v grajske temnice, ako jih niso takoj ubili in se polastili njih imetja. Boja željni vitezi so se tudi med sabo bojevali, a pri

* Čitaj: aŝuvinski (a hohnivo, skozi nos).

teh viteških pobojih so najbolj trpeli ubogi kmetje; le-ti se niso mogli braniti kakor gospodje, ki so bili varni za grajskim obzidjem. Mesto zakonov je torej vladala oborožena, trda pest — »pestna pravica« — in močnejši je teptal pravice slabjšega soseda. Nastopile so tedaj po vsem Nemškem iste razmere kakor na Avstrijskem po smrti zadnjega Babenberžana.

C. Rudolf Habsburški.

Skrajni nered in brezpravnost, ki sta zavladata na Nemškem, sta pa naposled presedala cerkvenim dostojanstvenikom in posvetnim knezom; uvidevali so bolj in bolj, da je državi treba močnega kralja ter so izvolili po smrti Rihardovi grofa Rudolfa Habsburškega za kralja, o sv. Mihehu l. 1273. —

Habsburžani so doma iz Švice. Imenujejo se po gradu Habsburg, stoječem na Wülpelsbergu ob reki Aari blizu mesta Baden. Ta gradič je baje dal sezidati škof Werner, ki je bil sam Habsburžan ter je poslal bratu Radbotu novce za zgradbo. Ko je prišel ogledovat novi grad, se ga polasti nevolja, ker se mu je zdel grad premajhen ter ni imel niti obzidja; toda brat mu mirno odgovori, da bode drugo jutro grad že imel močne zidove. Škof je neverno zmajeval z glavo. Drugo jutro ga prebudi glas vojaških rogov, a ko pogleda skozi lino, vidi razvrščene oborožene podložnike, ki so grad stražili. Z radostnim ponosom mu pokaže brat te vojake ter pristavi: »Zvestoba podanikov je najtrdnjši zid.« — Razvaline nekdanjega gradu je dal cesar Franc Jožef zopet obnoviti.

Polagoma so si habsburški grofje pridobili še mnogo druge posesti ter si sezidali še druge gradove, in ker so bili modri in dobri gospodarji in hrabri vitezi, so dobivali mnogo posestva tudi v najem. Spričo svojega ugleda so postali odvetniki mnogih cerkvenih podložnikov in celo prostih kmetov v najvišjih gorah Švice. Kot cerkveni odvetniki so

sodili mesto cerkvenih gospodov, vodili cerkvene podanike v boj, branili cerkvena posestva in pravice ter za to dobivali nekaj dohodkov. Imeli so pa tudi sami svoje vazale in viteze.

* * *

Grof Rudolf, po katerem je tako zaslovel habsburški rod, se je rodil dne 1. velikega travna 1218. l. Ko je bil star dvajset let, mu je umrl oče Albreht Modri, romajoč v sv. deželo. Pri slovesu je bil baje rekel ženi in otrokom: »Bojte se samo Boga, a nobene človeške sile. Zvestoba in vera bodita najvarnejši podpora vaši vladi. Zaprite srce in ušesa tistim svetovalcem, ki strežejo vašemu poželenju in vašim očem. Ne začnite vojne, če vas kdo ne prisili do nje; ako jo pa pričnete, je ne smete dovršiti brez slave in koristi. Nesreča naj vam nikdar ne ukloni poguma; omahovanje in bojazljivo obotavljanje rodi nesrečo, prešernost in grda samopaznost pa privedeta gotovo v pogubo.«

Mladost in moško dobo je prebil tako, kakor je bila ta čas navada pri plemstvu, ter se je izvežbal za odličnega viteza. Hodil je na turnire ter je spremil tudi Otakarjeve križarje na Prusko. Boja se ni niti bal niti ogibal; hitro mu je vzklopela kri in takoj je prijel za orožje, kjer se mu je zgodila kaka krivica. Bojeval se je tudi s samostani in škofi in doletela ga je celo kazen cerkvenega izobčenja; a kmalu se je zopet spravil z nasprotniki, kajti navdajala ga je res goreča pobožnost in bil je ljudomile nravi. To nam svedoči nekateri dogodki iz njegovega življenja. Rad je spremljal imenitne gospode, ki so potovali skozi njegovo deželo na Laško, čez težavne prelaze alpske.

Kako je bil pobožen, o tem nam pripoveduje lepa pravljica tako-le: Kot grof je bil nekoč na lovu v velikem gozdu, kar zasliši glas zvončka in zagleda duhovnika, ki je nesel sveto popotnico k bolniku; toda ni mogel čez neki potok, ker je bila narastla voda odnesla brv. Ravno

si je sezuval črevlje, ko pristopi grof Rudolf in ga posadi na svojega konja ter ga spremi do bolnikovega doma, vodeč konja za uzdo. In tega konja ni hotel več nazaj vzeti, nego ga je podaril duhovniku, naj bi ga porabljal odslej v službi božji.

* * *

Tega hrabrega in vendar tako pobožnega, tako modrega in preprostega grofa so daleč okrog vsi poznali in čislali in tako so vedeli o njem tudi knezi izborniki, t. j. tisti nemški knezi, ki so imeli pravico voliti nemškega kralja; kajti kralja že davno ni več volil celi narod niti mnogobrojno plemstvo, ampak pripadala je volilna pravica samo sedmim volilnim knezom ali izbornikom. Le-ti so se tudi sedaj sešli na poziv najjimenitnejšega med njimi, nadškofa mogunškega, v Cahah; tu so se zbrali v cerkvi ter izvolili grofa Rudolfa za kralja dne 29. kimovca 1273. l. — Mnogo je bilo knezov, ki so imeli več posestva in več podložnikov, a izborniki baš takih mogotcev niso marali, boječ se, da jim ne bi stopal na prste ter kratil njih oblasti; pa tudi takega gospodarja niso marali, ki ne bi delal časti nemški kroni. Rudolf se jim je zdel kakor nalašč ustvarjen za to mesto in zanj so glasovali vsi izborniki razen kralja Otakarja, čigar poslancev niti k volitvi niso pripustili.

Takoj so odpravili sle proti Baslu v Švici; to mesto je namreč Rudolf baš oblegal, boreč se z ondotnim škofom. Brž ko je zvedel veselo novico, je sklenil mir z nasprotnikom ter pohitel v Cahe, kjer so ta čas venčali in mazilili nemške kralje.

Ta slovesnost se je vršila nekako tako, kakor venčajo ogrskega kralja še dan danes. V stolni cerkvi v Cahah so sprejeli Rudolfa najjimenitnejši škofje. Pred oltarjem je legel kralj na tla ter razprostrl roke, da je napravljal s svojim truplom podobo križa; po kratki molitvi je sedel na prestol poleg kraljice, ki mu je sedela na levici. Potem je bral škof kolinski mašo; med mašo se je kralj zopet vrgel

na tla pred oltarjem in se vzdignil še le, ko so se bile izmolile litanije. Sedaj je mogunški nadškof vprašal navzoči narod, ali bode pokoren in zvest kralju, in ko je ves narod pritrdil, so kralja blagoslovili, mu pomazilili s sv. oljem prsi, glavo in pleča, obuli sandale, oblekli albo in ogrnili štolo, hoteč s tem simbolski izraziti, da je kralj posvečen, tako rekoč duhovnik. Sedaj so mu še le izročili znamenja kraljeve posvetne oblasti: meč, zapestnice, plašč, prstan, žezlo in državno jabolko, t. j. kroglo, na kateri je bil križ, in naposled so mu vsi trije nadškofje posadili krono na glavo. Nato je storil kralj pred oltarjem kraljevo prisego. — Za kraljem so pomazilili in venčali še kraljico in potem nadaljevali sv. mašo.

* * *

Novoizvoljeni kralj je imel razdeliti knezom državne fevde (dežele, grajščine, rudnike, mitnice itd.). Pri tem je moral vsakdo poklekniti predenj in kralj se ga je dotaknil z žezlom. A glej, žezla ni bilo nikjer najti; v burnih časih medvladja se je bilo izgubilo. Že so se hoteli gospodje raziti, kar zagleda Rudolf na oltarju križ, ga prime, dvigne in reče: »Glejte znamenje našega rešenja; to bodi naše žezlo.« In s križem je razdelil fevde.

Rudolf pa ni bil samo pobožen, ampak je kmalu pokazal, da je tudi jako razsoden in bistrega uma. Njegovi predniki so tratili svoje moči v vednih borbah z Italijani in s papeži, hoteč jih ukloniti svoji oblasti. Rudolf pa jih v tem ni posnemal, temuč se je šel poklonit papežu ter mu obljubil, da ne bode kratil njegove oblasti na Laškem. Rad ga je sedaj papež priznal in potrdil za nemškega kralja in to je bilo Rudolfu jako v korist, ker ta čas je bil na Nemškem v veljavi zakon, da postane novoizvoljeni vladar stoprv tedaj pravi kralj, kadar ga pripozna za kralja tudi papež.

Č. Boj med Rudolfom in Otakarjem.

Na Nemškem je imel Rudolf iz početka še nekaj nasprotnikov, toda polagoma so se mu tudi ti pokorili. Kmalu je bil z mnogimi izmed imenitnih knezov v svaštvu in izmed njegovih šesterih hčera so se štiri poročile s knezi izborniki. Samo en izbornik se mu ni hotel vdati — češki kralj Otakar. Baje da so bili nemški izborniki njemu preje ponudili nemško krono, saj je bil on najmogočnejši knez, a Otakar je bil odklonil to čast; sedaj so ga bili isti izborniki hudo užalili, ker so mu odrekli pravico, z njimi voliti nemškega kralja. Zato pa tudi on ni priznal Rudolfa za kralja. Bal se ga ni, saj je bil Rudolf samo neznamen grof, a on mogočni kralj češki ter vojvoda avstrijski, štajerski in koroški.

Rudolf je uvidel, da je boj neizogiben in da mora uničiti Otakarja, ako noče biti tak laži-cesar, kakršni so bili njegovi predniki. Izjavil je, da Otakar ni zakoniti vladar avstrijskih dežel, ker ga je bil potrdil samo tisti angleški Rihard na neveljaven način. Od njega kakor od drugih knezov je torej terjal, naj vrnejo vso državno last in vse pravice, katere so si bili prisvojili, odkar ni bilo na Nemškem pravega cesarja. Otakar se seveda ni hotel z lepa okaniti tako velikih in lepih dežel. Trikrat ga je Rudolf povabil pred se, toda zaman; Otakarja ni bilo blizu. Tedaj ga je Rudolf preklical in razglasil za upornika ter je začel vojno proti njemu.

Na svojo stran je dobil celo tiste kneze, na katere se je trdno zanašal Otakar. Vladar tirolski Meinhard iz goriške grofovske rodovine je udaril skozi Koroško na Štajersko in goriški grof Albert skozi Kranjsko takisto na Štajersko. Nobena teh vojsk ni zadela ob Otakarjeve čete, ki so se bile združile na Češkem. Dvignili pa so se proti Otakarju povsod plemenitaši, ker so ga sovražili zaradi njegove strogosti, ter so potegnili z Rudolfom; izneverili

pa so se Otakarju tudi škofje in niti češki plemiči mu niso ostali vsi zvesti, nego nekateri so ga v odločilnem trenutku pustili na cedilu. Samo prosti narod se mu je izkazal hvaležnega ter vztrajal v zvestobi, toda pomagati mu ni mogel nič. Brez težave so tedaj Rudolf in njegovi zavezniki iztirali češke posadke iz naših dežel.

Rudolf je iz prva namerjal, preko Bavarskega udariti na Otakarja, in zategadelj ga je ta s svojimi četami čakal na Češkem; toda v zadnjem hipu se je Rudolf premislil, se bliskoma obrnil proti jugu ter krenil proti Dunaju, ki je bil zvest ostal svojemu dobrotniku. Sedaj je prihitel le-ta, da bi otel Dunaj, toda prišel je prepozno; uvidel je, da ni kos Rudolfu, ter se je ponižal pred njim. Prepustiti mu je moral Avstrijsko, Štajersko, Koroško in Kranjsko in mu tudi priznati vrhovno oblast nad dednimi deželami Češko in Moravsko (1278).

* * *

Pomirila pa sta se Otakar in Rudolf le na videz; Otakarja je skelela izguba tolikih dežel tako hudo, da je ni mogel pretrpeti, in kahal je maščevanje noč in dan. Pa tudi Rudolfu se je zdel Otakar še premočan; upogniti mu je hotel tilnik še bolj.

Ker ni hotel potrditi pravic čeških dežel, se je pripravljaval Otakar na nov boj; toda Rudolf je v pravem času zvedel namero nasprotnikovo, je hitel mimo Dunaja na Moravsko polje ter se tam združil s kraljem ogrskim. Tu se mu je postavil v bran Otakar.

Ko je zapuščal zlato Prago, ga je spremila duhovščina in množica ljudstva daleč iz mesta. S težkim srcem in s hudimi slutnjami so se poslovili od njega; zdelo se je vsem, da vidijo svojega kralja zadnjikrat. A tudi Otakar sam je šel v boj »brez upa zmage«, kajti obhajale so ga slutnje, da snujejo proti njemu plemiči izdajalske naklepe.

Severnovzhodno od Dunaja se razprostira ob reki Moravi plodovita ravan; le majhne holmce vidiš tu in tam in v daljavi nizko gorovje. Na tem polju je odločil meč dne 26. velikega srpana 1278. l. usodo dežel, ki so spadale k dedovini babenberški.

Nasprotnika sta razvrstila zjutraj svoja krdela za boj. Oba sta imela največ konjиков; močnejšo konjico pa je imel cesar Rudolf, ker so se mu bile pridružile mnogobrojne čete ogrskih konjиков, katere je bil privedel sam ogrski kralj; med njimi je bilo celo mnogo divjih poganskih, Ogrom sorodnih Kumanov. V Rudolfovih vrstah je bil tudi, sedeč na konju, škof baselski ter je bodril Rudolfove vojake s krepkim glasom. Bojni krik Rudolfov je bil »Rim« in »Kristus«. Cesar je bil odložil vsa znamenja svojega dostojanstva ter je šel v boj v preprosti obleki.

Takisto je Otakar jahal med svojimi krdeli, med katerimi so bili tudi Poljaki; podžigal je njih pogum s krepko besedo in obetal najhrabrejšim bogata darila. Bojni njih krik je bil »Praha« in »Budějovice«; zapeli so tudi slavno bojno pesem: »Gospodi, pomiluj ny!« (t. j. usmili se nas), dočim so Rudolfovi vojaki prepevali Materi božji na čast.

Tako prepevaje, sta zadeli vojski druga ob drugo okrog devete ure zjutraj. Začeli so boj Ogri, s puščicami streljajoč na Otakarjeve borilce; ker jih je bilo veliko več, so potisnili Čeha nazaj. Na drugem koncu bojišča pa se je sprijel sam Otakar na čelu svojih konjиков s tistim oddelkom Rudolfove vojne, kateremu je bil cesar sam poveljnik; v tem oddelku so bili tudi vojniki iz slovenskih dežel. Dolgo sta porivala nasprotnika drug drugemu sem in tja, a naposled so potisnili Čehi Rudolfove nazaj. Tedaj je neki vitez iz Otakarjeve vojske spoznal Rudolfa ter mu prebodel konja; Rudolf se je zgrudil v strugo plitvega potočiča in konj se je zvalil nanj. V tej skrajni sili pa ga je potegnil neki vitez izpod konja in ga posadil na drugega — Rudolf je bil rešen!

Zadrego cesarjeve vojske pa je opazil Ulrik Kapeller (morda plemenitaš iz Žel. Kaplje), katerega je bil postavil Rudolf s četo konjikov na bližnji holm. Kakor vihar je napadel sedaj Čehe od strani in Otakarjevi vojaki, utrujeni od boja in vročine, so se morali boriti na dve strani, proti čilim vojakom Kapellerjevim in zoper čete Rudolfove. V tej stiski je poklical Otakar na pomoč četo svojih konjikov, ki so čakali v ozadju ne daleč od bojišča; toda njih poveljnik Milota se ni zmenil za povelje, nego je odvedel svojo četo izdajalski, hoteč se osvetiti kralju, ki je bil dal usmrtiti njegovega brata izdajalca.

Otakar je uvidel, da je njegova usoda sedaj odločena, toda bežati ni maral; boril se je kakor lev, dokler se ni zgrudil konj pod njim. Do smrti utrujen od dolgega boja, skoro brez zavesti, se je vdal sovražnikom. V bojih med omikanjimi narodi je zlasti kronanega ujetnika življenje varno; zločinec bi bil, kdor bi se ga dotaknil. Toda vitezi, katerim se je bil vdal Otakar — najbrž štajerski in avstrijski plemiči — se niso brigali za to viteško dolžnost; razorožili so junaka, mu razbili na glavi šlem ter mu s sulicami in meči razmesarili truplo. Tako so si lopovski ohladili svojo jezo proti kralju, ki je bil njih razuzdanost ukrotil s svojo brezobzirno strogostjo. Mrtveca so pustili na bojišču. Tolpa surovih vojakov ga je potem še oplenila in mu celo strgala obleko z života ter uganjala surove šale z mrličem.

Prepozno se je razglasilo povelje Rudolfovo, naj nikdo ne stori nič žalega Otakarju; ko je prihitel sam k njemu, ga je videl že ubitega in oropanega. Žalost se ga je polastila in ginjen je gledal oskrunjeno truplo onega, ki je bil še ravnokar izmed najodličnejših evropskih vladarjev. Ukazal ga je oprati in prepeljati na Dunaj; tu so ga pomazilili in izpostavili več tednov na ogled, da se je vsakdo lahko prepričal, da je Otakar res mrtev.*

* Po Šukljetu.

O ubitem kralju pa je tožil celo neki nasprotnik, da je bil »ščit krščanstva, hraber kakor lev, plemenit kakor orel. Kdo bo sedaj varoval vdove in sirote?« —

Znamenit je bil boj na Moravskem polju; udeležili so se ga skoro vsi narodi sedanje Avstrije in prvikrat so tu prelili i Slovenci kri za habsburški rod. Odločena je bila usoda Avstrije; ustvariti jo je hotel Otakar, toda izvršil je to nalogo Rudolf I.

D. Rudolf izroči Avstrijsko in Štajersko svojim sinovoma. Njegova smrt.

Po bitki je hitel Rudolf na Češko ter tu uredil državne posle. Sinu Otakarjevemu je izročil vlado ter mu dal svojo hčer Juto v zakon; s hčerjo Otakarjevo pa je oženil mlajšega sina Rudolfa. Z rodbinskimi zvezami je hotel utrditi vez med svojo in Otakarjevo rodbino.

Potem je šel na Štajersko ter tu sklical višjo duhovščino in plemenitaše v Judenburg. S svojim preprostim in vendar moškim vedenjem se jim je tako prikupil, da so mu v imenu Štajercev, Korošcev in Kranjcev obljubili zvestobo.

Dežele, katere je bil kralj Rudolf dobil v oblast, so bile pokrajine nemške države; torej tudi on kot cesar ni smel razpolagati z njimi svojevoljno, nego je moral prositi državne kneze dovoljenja. Toda trden je bil njegov sklep, da ne izroči teh dežel nobenemu drugemu nego svojim sinovoma, češ, da tako pridobi tudi svojemu rodu toliko oblast in toliko moč, s kolikršno so se ponašali najmogočnejši knezi, in potem se bodo tudi njegovi potomci lahko ptezali za cesarsko krono. Knezi so mu res izpolnili to vročo željo, toda stoprv po daljšem obotavljanju. Tedaj pa je Rudolf takoj zbral vse državne kneze v Augsburg dne 27. grudna 1282. l. Zasedši prestol, je razložil zbrani gospodi, da mu je dolžnost, nagraditi sinova za premnoge zasluge, ki sta si

jih pridobila zanj in za državo, in da zato izroči Avstrijsko, Štajersko in Kranjsko njima in njiju potomcem. Sedaj sta pokleknila sinova Albreht in Rudolf pred očeta kralja, mu segla z desnico v desnico ter prisegla zvestobo. Nato ju je kralj poljubil in jima izročil zastave, ki so pomenjale izročene jima dežele, med njimi tudi belo-modro-rdečo zastavo kranjsko.

Za nekoliko let so pa prišli štajerski gospodje tožit cesarju, da ne morejo služiti dvema gospodoma, in Rudolf je ugodil njih prošnji ter določil samo sina Albrehta za vojvodo, sinu Rudolfu pa je obljubil drugo deželo.

Rad bi bil kralj izročil sinoma tudi Koroško, toda moral jo je v najem izročiti Meinhardu, grofu tirolskemu, ki mu je vrlo pomagal v boju proti Otakarju. Meinhard je sklenil tudi rodbinsko zvezo s Habsburžani; dal je namreč Albrehtu svojo hčer za ženo.

Korošci so umestili Meinharda kot vojvodo na Gospo-svetskem polju po staroslovenskem obredu. Tudi Gorenjsko in Slovensko Krajino je dobil Meinhard v zastavo, ime »gospoda na Kranjskem« so si pa lastili Habsburžani.

Dokler nista zavladata v istini Meinhard in Albreht, je skrbel cesar sam za red v naših deželah. Posebno na Koroškem je bilo toliko nereda, da je Rudolf dal strog ukaz: o komer je znano, da moti mir v deželi, ta naj se takoj zapre in sodi; ni treba čakati, da ga kdo toži. Kako hudi so bili tedanji časi, razvidimo iz tega, da je solnograški nadškof prepovedal javno službo božjo v celi deželi.

Na Štajerskem je pa moral Rudolf s plemiči mehkeje ravnati, ker so mu bili pomogli do zmage; dovolil jim je, da smejo zopet zgraditi od Otakarja podrte gradove, kolikor hočejo, da le ni grad na škodo drugemu bližnjemu gradu. Dovolil jim je celo, da jim ni treba prisegati vojvodi zvestobe, dokler le-ta ne potrdi starih in novih pravic.

Kakor na Koroškem je Rudolf preganjal hajduške viteze tudi na Nemškem. L. 1289. je dal devetindvajset takih

zločincev obglaviti in je razrušil šestdeset roparskih gradov, v katerih so izprijeni plemenitniki s svojo druhaljo prežali na mirne potnike. Bil je oster in pravičen sodnik; zato so se ga bali hudodelniki, a ljubili in spoštovali dobri in pošteni ljudje.

Ostal je pa tudi kot kralj preprost, zmeren in vljuden. Priljubil se je narodu tako, da so si pripovedovali o njem mnogo zanimivega in je nastalo o njem mnogo mičnih pripovedek.*

* * *

Ostareli Rudolf je l. 1291. še enkrat zbral državni zbor v Frankobrodu; a bil je že tako bolan, da so mu zdravniki napovedali, da mu bode k večjemu še pet dni živeti. Mirno je začul to sodbo ter se takoj napolil ob Renu navzgor v mesto Spiro (Speyer), češ, da umre tam, kjer počiva že več njegovih prednikov. Zasedel je konja ter jahal med dvema duhovnikoma, ki sta mu govorila o Bogu in ga pripravljala na smrt. Narod je stal ob cesti ter jokaje gledal kralja, ki je potoval v Spiro, da ondod umrje.

V kraljevi palači v Spiri je še prejel sv. zakramente ter — umrl. Pokopali so ga v stolni cerkvi v rakvi, ki si jo je bil sam določil, ter jo pokrili s kamenom, v katerega je umetnik vklesal prav verno podobo kraljevo. Ondukaj še dandanes počiva blagi vladar, slavni ustanovitelj naše presvetle cesarske rodbine. Cesar Franc Jožef je dal tisto podobo svojega pradedu obnoviti.

E. Albreht I.

Cesar Rudolf je imel več sinov; najstarejši je bil Albreht, prvi avstrijski vojvoda iz habsburške rodbine; drugi sin Rudolf je umrl, ne da bi si bil trajno pridobil katero deželo; tretji sin Hartman je utonil v Renu.

* Glej Fr. Hubada knjižico »Rudolf Habsburški«.

Albreht je bil odločen, krepak, a strogo pravičen vladar, toda ni se znal tako prikupiti ljudem, kakor njegov oče; niti ni bil prijaznega obraza, kajti bil je enook. Nekoč namreč se ga je bila polastila po obedu taka slabost, da so vsi menili, da je zastrupljen; zdravniki si niso vedeli drugače pomagati, nego da so ga obesili za noge na kljuko, češ, da se odcedi strup iz njega. Albreht je bil sicer rešen, toda spričo pritiska krvi je oslepel na eno oko.

V deželah, katere mu je bil podelil oče, si ni mogel takoj priboriti pokorščine. A tudi on ni zaupal domačinom ter je privedel s sabo mnogo rojakov iz Švice; poveril jim je najodličnejše službe in naklonil najboljše dohodke, tako da so nekateri izmed njih zelo obogateli, n. pr. Wallseejiči (Bulša), ki so pozneje pridobili Devin in vsa pripadajoča posestva ter celo Reko. Na Štajerskem in Avstrijskem pa je bilo ta čas mnogo mogočne gospode, ki niso bili vajeni, slepo pokoriti se vojvodi; saj so se bili še celo mogočnemu Otakarju uprli in smeli so vojvodo tožiti pred samim cesarjem. Tudi proti Albrehtu so se dvignili, ko jim je naložil davke in vojake; ne le, da mu jih niso dovolili, nego so celo zahtevali, naj odpusti tiste Švabe, ki jih je bil privabil v deželo. Tudi Dunajčanje so se uprli, ker jim ni takoj potrdil starih svoboščin in pravic. Z nadškofom solnograškim pa je začel boj radi prodaje soli po naših deželah; kajti i nadškof i vojvoda oba sta bila lastnika bogatih solnih rudnikov. Vse te nasprotnike je cesar Adolf Nassauski sčeval zoper vojvodo.

Toda Albreht se ni dal ugnati. Z Dunaja se je preselil na grad na Golovcu (Kahlenberg), zaprl vse ceste proti Dunaju ter dovoz po Dunavu, tako da ni dohajalo nič živeža v mesto; lačni rokodelci so sedaj prisilili imenitnejše meščane, da so šli prosit vojvodo odpuščanja ter so se mu popolnoma vdali.

Plemenitašem je Albreht odgovoril, da ne odslovi njim na ljubo ni zadnjega pomagača v kuhinji. Zbral je vojsko, in

ker je bilo po zimi in je bil zapadel debel sneg, je dal izkidati pot čez Semernik ter je premagal štajersko gospodo. Potem je hitel proti solnograškim Brežam (Friesach) na Koroškem, jih je osvojil ter zažgal. Nato so se mu pokorili tudi štajerski plemiči.

Kot zmagalec pa je Albreht pokazal plemenito srce; dokler so stare in nove pravice tirjali s silo, je bil neizprosni, po zmagi pa je bil velikodušen. Priznal je plemičem vse stare pravice ter jim celo obljubil, da ne bode več koval novih denarjev brez dovoljenja deželnih stanov.

* * *

Z nemškimi cesarjem Adolfom, naslednikom Rudolfovimi, niso bili knezi zadovoljni. Vzdignili so se nadenj ter ga ubili v krvavi bitvi pri Göltheimu na Donnersbergu (1298), kjer so se borili tudi naši ljudje kot vojaki goriškega grofa in avstrijskega vojvode Albrehta.

Po smrti Adolfovi so knezi soglasno priznali Albrehta za cesarja. Sicer so se tudi njemu kmalu postavili po robu, toda on jih je ukrotil.

* * *

Albreht je imel več sinov. Najstarejši, Rudolf, je postal kralj češki po smrti vnuka Otakarjevega, Večeslava III. (1306), pa je umrl že čez leto dni (1307). Drugi sinovi so bili Friderik Lepi, Leopold Hrabri, Albreht Modri ali Hromi, Henrik in Oton Veseli. Med brati je vladala lepa sloga in ljubezen. Kako iskreno vdana sta si bila Friderik in Leopold, o tem nam priča znana povest o psu čuvaju Albrehtovem, ki ga je nehote ubil Leopold, a Friderik se je izdal za krivca, da bi obvaroval brata stroge kazni razljučenega očeta.

* * *

Žalostna pa je bila smrt cesarja Albrehta. Bil je varuh nečaku Ivanu, sinu brata Rudolfa, ki je bil rano umrl (1290). Ivan pa je bil lahkomišeln in zapravljev mladenič, zato mu je Albreht pridržaval očetovo dedovino. Ko pa je Ivan dorastel, je odločno zahteval, naj mu jo stric izroči, češ, da jo že lahko sam upravlja; toda Albreht mu je odklonil prošnjo, rekoč, da je še premlad in neizkušen. Zato je začel Ivan črtiti strica in tako so ga malopridni tovariši lahko pregovorili, naj ga umori, češ, da dobi potem takoj svojo dedovino.

Spomladi l. 1308. se je mudil Albreht slučajno na svojih posestvih v Švici. Prvega majnika je po tedanji šegi slovesno praznoval pričetek vigredi; on in njegovi spremljevalci so si pletli iz cvetlic vence ter si jih pokladali na glavo. Cesar je bil jako dobre volje in to priliko je porabil Ivan ter ga pri obedu v novič poprosil dedovine; toda Albreht mu je tudi sedaj prošnjo odklonil in mu smehljaje najlepši venec položil na glavo, rekoč: »Taki venci ti še sedaj bolje pristajajo nego krona.« Tedaj pa je vzkipeł Ivan od jeze; solze so mu silile v oči in ta hip je za trdno sklenil, da umori strica.

Po obedu je jahal Albreht soprogi naproti; Ivan in tovariši sozarotniki so ga spremljali. Ko so prišli do Reuše, male rečice blizu grada habsburškega, so ukrenili tako, da so se najprej sami z Albrehtom prepeljali z brodom na drugo stran. Tu popade eden izmed zarotnikov Albrehtovega konja za uzdo, a drug zamahne z mečem po njegovem obličju. Cesar zavpije: »Pomagaj, nečak!« Ivan pa ga od zadaj prebode s kopjem, kliče: »Tako-le ti pomagam!« Potem so zarotniki zbežali in se razkropili. Baje da je umirajočega cesarja prestregla beračica, ki je slučajno sedela pri potu, in v njenem naročju je izdihnil dušo.

Morilcem svojega očeta sta se Friderik Lepi in Leopold grozno osvetila; njih gradove sta osvojila in razdrła, posadke pa posekala. Enega morilca so na licu mesta, kjer je pomagal umor izvršiti, s kolesom strli.

Ivanu, ki so ga poslej imenovali Parricido, t. j. očeto-morca, se je posrečilo ubežati na Laško in tu je prosil papeža odveze; a ta ga je zavrnil, češ, da sodba o takem zločinu pristaje posvetnemu sodniku. Tedaj je prosil Ivan v meniški obleki na kolenih cesarja Henrika VII., ko je le-ta prišel v Piso, naj ga pomilosti. Cesar mu je res odpustil smrtno kazen, toda obsodil ga je v ječo; a Ivan, ves skrušen in uničen, je tu kmalu umrl, stoprv 23 let star.

G. Friderik Lepi.

Po Albrehtovi smrti so nemški knezi izvolili za kralja zopet takega kneza, ki se jim ni zdel premočen, namreč Henrika VII. Luksemburškega, po njegovi smrti pa soseda in sovražnika avstrijskih vojvod, Ludovika Bavarskega. Pri tej volitvi je le par knezov izbornikov oddalo glasove avstrijskemu vojvodi Frideriku Lepemu.

Kateri je bil torej pravi kralj? To bi bil moral prav za prav odločiti papež, toda izvoljenca sta hotela sama z mečem rešiti preporno volitev. Sedem let je trajal med njima krvav boj. Ludovik je naščuval proti Avstrijcem Švicarje, ki so bili sicer podložniki habsburški, a so si hoteli izvojevati popolno svobodo.

Zoper upornike je poslal Friderik brata, hrabrega in viteškega Leopolda, da jih ukroti z boja vajenimi in z železom odetimi vitezi. Švicarji so bili večinoma pastirji, lahko oboroženi, brez viteške oprave in težkega orožja; a vedeli so izkoristiti ugodnosti, ki jim jih je nudil domači gorati kraj. Nanosili so v soteski pri Morgartnu na strmem bregu nad jezerom mnogo kamenja in debel; po tisti soteski med jezerom in goro so namreč imeli priti vitezi. In prijahali so res v tako tesnih vrstah, da se je konj tiščal konja. Kar je zagrmelo z gore in cel plaz kamenja in hlodov se je udrl na Leopoldove viteze. Tu ni seveda nič pomagala vitezom

niti sulica niti meč niti hrabrost. Po strmem bregu niso vitezi mogli naprej, pač pa Švicarji, ki so imeli dereze na nogah. Nastal je med vitezi nered, konji so se jim splašili, se zgrudili ali poskakali v jezero. V tem hipu so se pridrevili s hriba Švicarji ter udrihali po njih; kar je vitezov ostalo, so se morali umakniti.

* * *

Črez sedem let (1322) sta se pa oba kralja sama sprijela pri Mühlendorfu ob Innu. Ludovik je tu napadel nasprotnika, predno je bil temu prihitel brat Leopold na pomoč. Zaman so nekateri svarili Friderika, naj se še ne spušča v boj. Odgovoril jim je: »Zaradi mene je že toliko vdov in sirot, da mora biti tega boja konec, naj že bo kakršen koli.« Friderik je sam načeloval svoji vojski ter se je tudi sam hrabro bojeval, toda napadel ga je nenadoma od zadaj grof norimberški in tedaj so pobegnili nekateri oddelki njegove vojske. Kljub temu se je branil kakor lev do večera; vdal se je še le potem, ko se mu je zgrudil konj, in odpeljali so ga kot ujetnika na grad Travnice.

Toda med tem ko je bil brat v zaporu — dalje nego tri leta — Leopold ni miroval, nego posrečilo se mu je, da je pridobil novih zaveznikov, med njimi tudi papeža, in spravil je zmagovalca Ludovika v tako zadrego, da je le-ta sklenil, spraviti se s Friderikom. Posetil ga je v Travnicih ter mu rekel, da ga takoj izpusti iz zapora, ako se odreče nemškemu prestolu in mu obljubi, da pomiri tudi papeža in brata Leopolda; a če se mu to ne posreči, se vrne v zapor. Friderik je to obljubil ter vesel odšel domov.

Tu pa je našel zvesto svojo ženo oslepelo spričo mnovega joka in brat Leopold je bil toliko razljučen proti Ludoviku, da ga Friderik nikakor ni mogel potolažiti. Tedaj pa se je vrnil, zvest dani besedi, zopet k Ludoviku; ta zvestoba je cesarja tako ganila, da se je pobratil s Friderikom ter ga pridržal pri sebi, češ, da bodeta skupaj vladala.

Toda Friderik je bil bolehen in minila ga je bila želja po cesarski časti; vrnil se je domov in kmalu (1330) umrl.

Za nas Slovence je njegova doba zanimiva tudi zaradi tega, ker je pridružil habsburškim deželam Slovenji Gradec in Savinsko dolino; ta kraja sta bila odslej ločena od Koroške in spojena s Štajersko.

H. Albreht II. in Oton.

Preživela sta Friderika njegova brata Albreht II. in Oton. Otona so nazivali Veselega, Albrehta pa zaradi različne vladarske modrosti in vestnosti Modrega, pa tudi Hromega. Nekoč je bil namreč použil strup; ozdravel je sicer, a ostal je hrom ter se je težko premikal. Toda navzlic svoji hromosti je potoval mnogo po svojih deželah. Rad je poslušal vsakoga ter potrdil stare pravice, a tudi odpravil marsikatero zastarelo nerodnost; na Koroškem n. pr. je prepovedal dvoboj pred sodiščem ter določil, da se toženec opraviči s svojo prisego in s prisego prič.

Albreht in Oton sta zopet razširila vlado habsburško čez velik del našega naroda, kajti pridobila sta svojemu rodu Korotan.

Vojvoda Henrik Koroški, ki si je lastil do smrti naslov kralja češkega, je bil zapustil (1335) svoji deželi — Tirolsko in Koroško — hčeri Margareti, ki so ji nadevali priimek Maultasch, baje zategadelj, ker je imela velika usta; sploh je bila jako moškega vedenja ter je hodila na lov in celo v boj. O njeni možatosti si pripovedujejo še dandanes na Koroškem mnogo pripovedek.

Toda Margareti se ni posrečilo, pridržati vseh očetovih dežel, nego samo Tirole; glede drugih dežel pa je določil cesar Ludovik, ki je bil ta čas zaveznik Habsburžanov, da pripadejo le-tem. V Lincu je cesar Otonu slovesno podelil Koroško, Gorenjsko in Dolenjsko; prisotnih je bilo mnogo plemičev in grofje so držali zastave omenjenih

dežel. Oton je šel potem na Koroško. V Šent Vidu, ki je bil ta čas stolno mesto Koroške, so se mu poklonili koroški velikaši in mu prisegli zvestobo. Od tod je potoval Oton v središče Kranjske, v belo Ljubljano, prvi Habsburžan na kranjski zemlji.

Korošci pa vendar še niso smatrali Habsburžanov popolnoma za svoje vojvode, dokler se ni dal Oton namesto hromega Albrehta umestiti po starem običaju na vojvodskem stolu. Po staroslovenskem običaju je torej zavladovala nova rodbina Habsburška nad koroškimi in deloma kranjskimi Slovenci.

V tej dobi se je začelo naseljevanje Nemcev po gozdih na Kočevskem, kjer je bilo ta čas še malo stanovalcev, stanujočih po lesenih kočah.* Ti nemški naseljenci so bili frankovski in turinški ujetniki, katere so Ortenburžani med l. 1350. in 1360. poslali na Dolenjsko ter jim ondukaj odkazali zemljišča.

I. Rudolf IV.

Albreht, dasi pohabljen, je preživel vse svoje brate. Po njegovi smrti je prevzel v imenu vseh bratov vlado habsburških dežel najstarejši njegov sin Rudolf IV., ki pa je bil ta čas sam stoprv 19 let star. Navzlic svoji mladosti pa je že snoval dalekosežne načrte, kako bi razširil svoje dežele, povzdignil njih blagovitost in prosveto, pa tudi povišal vojvodsko oblast. Toda svojih osnov ni nikomur razodeval, dokler ni prišla ura, da izvede svoj načrt; zato so mu dejali Molčeči. Ker je ljubil sijajni dvor, so mu rekli Sijajni; ker je bil tako učen kakor malokdo v tedanji dobi, so ga zvali Pismouka, in ker je ustanovil nova mesta, cerkve, šole, so mu dali priimek Ustanovnika.

Vedno je premišljeval, kako bi povečal svojo oblast. — Na Tirolskem je ta čas še vladala Margareta; bila se je

* Glej str. 137.

že postarala ter postala jako pobožna in popustljiva, zlasti odkar sta ji bila umrla soprog in sin. Naveličala se je bila krotiti preširne plemenitaše, ki bi ji bili najrajši pograbili vse, kar je še imela. Ko je o njenih stiskah zaznal vojvoda Rudolf — vedel je tudi, da je bila nekdanj Margareta obljubila njegovemu očetu Tirole, ako bi umrla brez dedičev — je pohitel v najhujši zimi v Bolcan in Margareta mu je takoj izročila vlado svoje dežele in vsa posestva (1363). Potem pa se je preselila na Dunaj ter je tu prebila zadnja leta v molitvi in blagotvorjenju. Okraj dunajski Margarethen je ohranil do današnjega dne njeno ime.

Pridobitev Tirolske je bila za razvoj habsburške sile jako važna. Tirolska sega s svojimi cestami i v Nemčijo i v Italijo ter je tako rekoč ključ do obeh. Združila pa je tudi stare habsburške dežele v Švici z Avstrijo in Koroško; odslej habsburška posestva niso bila več tako raztrgana kakor poprej.

Od oglejskega patrijarha si je Rudolf IV. priboril Vipavo, Postojno, Lož in vsa posestva, katera je patrijarh imel dotlej na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Odslej se ni več zval »gospod«, nego »vojvoda na Kranjskem.« Goriška grofa sta pa podpisala dedinsko pogodbo, po kateri dobe vse njiju posestvo avstrijski vojvode, ako izumrje goriška vladarska rodbina. Tudi s kraljem ogrskim in češkim je sklenil tako pogodbo, da bi tem laže njegovi nasledniki razširili avstrijsko posest. — Da bi povišal ugled svojega rodu, si je sam nadel naslov »palatinski nadvojvoda«, dasi mu ga cesar Karol IV. ni potrdil.

Jako se je tudi trudil, da bi povzdignil gmotno in duševno prosveto svojih podložnikov. Na Dunaju je ustanovil vseučilišče. — Staro cerkev sv. Štefana je dal podreti ter je začel zidati novo v gotiškem slogu, ki je izmed največjih na Avstrijskem, a nje stolp je visok 139 m. — Radodaren je bil napram meščanom, ko jih je zadevala nadloga za nadlogo.

— Na Kranjskem je ustanovil mesto Rudolfovo, ki se je pozneje prekrstilo v Novo mesto.

Neumorno se je trudil ta vojvoda za blaginjo svojih podložnikov. Kar ga je napadla vročinska bolezen na potovanju v Italijo in umrl je star še le 26 let (1365).

K. Nezgode v 14. stoletju.

V 14. stoletju so teple strašne šibe naše prednike; sreča, da so imeli baš ta čas dobre in skrbne vladarje. Babjeverni ljudje so že prorokovali hude stvari, ko se je bil prikazal komet, ko je bila mrknila nekoč luna, a na dan sv. treh kraljev je bila nevihta. L. 1338. pa so se priteple strašne množice kobilic s Poljskega in Ogrskega v naše dežele ter so hitele dalje do Rena. Meseca malega in velikega srpana so požrle vse do zadnje bilke. Sicer jih je trda zima večinoma uničila in v drugih krajih so jih ljudje sami strli ali pa požgali; vendar so cela tri leta prihajale še iz zemlje, kamor so bile zalegle jajca, ter spomladi uničevale vse, kar je bilo pognalo iz tal; stoprv v četrtem letu so jih pokončale čaplje, vrane, škorci in drugi ptiči. Pozneje jih ni bilo več.

V predpustu l. 1348. — dne 25. prosinca — se je začela tresti zemlja in potres je trajal do kresa. Najhuje se je treslo na Koroškem in Kranjskem, da so zvonovi sami začeli zvoniti, in sesulo se je mnogo gradov (n. pr. Pod Vetrom, Radiše, Vomberk, Košentaver, Strmec). V Ogleju se je podrla velika cerkev. Najhujše je bilo v Beljaku. Tukaj je porušil potres vse cerkve in hiše razen lesenih koč; v cerkvah je bilo ravno vse polno ljudi; vsi so bili ubiti; pri minoritih so bili mrtvi vsi menihi. Iz razvalin je švignil še ogenj in pokončal, kar je bil pustil potres. Le s podporo škofa bamberškega, ki je bil gospodar v Beljaku, so mogli nesrečno mesto zopet zgraditi. V nekaterih krajih se je odprla zemlja in v osojsko jezero se je pogreznila cesta. Najjasneje pa nam kaže gora Dobrač še dan danes silo tega potresa;

od te gore se je ta čas odkružil velik kos (Drt), padel v dolino, zasul 17 vasic, 3 gradove in 9 cerkev ter zajezil Zilo, ki je baje poplavila 10 vasi. Okrog 5000 ljudi je ta potres uničil samo na Koroškem, okrog 40.000 (?) jih je neki poginilo na Koroškem in Kranjskem.

Komaj se je bil narod nekoliko oddahnil od tega strahu, že je Bog poslal še hujšo šibo — kugo ali »črno smrt«. Prišla je bila z Jutrovega. Ljudem so se izpehivali črni in rdeči mozolji in oteklina, drugim uljesa pod pazduho.* Skoro vsakdo je umrl tretji dan, a mnogi so umrli že v nekaterih urah. Zgodilo se je celo, da se je človek zgrudil mrtev, ko je močno kihnil; od tod je navada, da pravimo: »Bog pomagaj!« onemu, ki kihne. Mnogim so odgnile noge. Iz mnogih hiš je pobrala kuga vse ljudi; v mnogih vaseh ni ostal nikdo živ. Ljudje so umirali brez duhovne tolažbe, ker ni bilo mašnikov; za pogrebe je nedostajalo grobokopov, za zapuščine šestokrat ni bilo dedičev. Za nekaj časa je prenehala vsa trgovina med našimi deželami in Benetkami.

Za temi nadlogami je prišla lakota. Ta čas so bili kmetu skoro edini dohodki poljski pridelki; z njimi je plačeval desetino in zanje je dobival menjajoč razne domače potrebščine. Žita ni hranil, v denar spraviti ga pa takrat skoro ni mogel. Če je prišla potem slaba letina, ni imel niti žita ali moke niti novcev, da bi si kupil živil; tedaj je zavladata lakota in je trajala često po več let. Pomagati so mogli le graščaki in samostani, kajti imeli so žitnice, iz katerih so razdeljevali žito med stradajoče kmete, ali pa so kupovali v drugih krajih potrebnega žita, včasih s cerkvenimi zakladi.

Ni čuda, da je navdajala človeški rod v oni grozni dobi živa zavest, da so te nesreče neposredna šiba božja, ki tepe ljudi zaradi pregrešnega življenja. Navdahnila je ljudi skrušenost; z najtežjimi izpokornimi deli so hoteli potolažiti jezo božjo. Po nekaterih krajih so prenehale vse

* Glej »Izvestje«, I. 40.

veselice, posebno tiste, katere so preje obhajali na pokopališčih in v cerkvah; zato pa so velike množice romale na daljna božja pota v Cahe in Kelmorajn. — Prišlo pa je v navado še drugo čudno romanje; zbirali so se v velike procesije možki in ženske ljudje vseh stanov, stari in mladi, vsi slečeni do pasa; nosili so zastave, sveče in plamenice in na javnih trgih bičali drug drugiega do krvi, prepevaje svete pesmi. Zopet drugi so drli vkupaj, da bi gledali to bičanje, in mnogih gledalcev se je pri tej priliki polastila ista strast ter so se takisto začeli bičati. Zopet drugi so se metali v sneg in lužo, po dvakrat na dan celih 33 dni. — Bili so pa tudi taki, ki so razuzdano živeli, kradli, ropali in morili ter dajali drug drugemu odvezo. Moral je sam papež poseči vmes ter z ostrimi ukazi in cerkvenimi kaznimi ukrotiti te izrodke prenapete domiselnosti.

* * *

Takim hudim časom sledi navadno velika zapravljivost; kakor da bi se hoteli ljudje odškodovati za ravnokar prebite nadloge, začno razkošno živeti, nezmerno pojedati in popivati ter se gizdavo oblačiti. Tako je bilo tudi ta čas in malo so izdali ukazi in prepovedi deželnih in duhovnih gospodov, ki so hoteli omejiti splošno potratnost, zabraniti brezzmernost v jedi in pijači ter nje neizogibne posledice, razuzdanost in nenravnost. Včasih pa je ostra prepoved rodila novo nerodnost; ko so kmetom branili popivanje vina in ola, so se poprijeli — žganja.

L. Delitev habsburških dežel.

Velika nezgoda je zadela habsburške dežele po smrti Rudolfa IV. Dasi je bil oče ukazal, da naj bodo avstrijske dežele skupna lastnina vseh habsburških vojvod, da pa bodi pravi gospodar najstarejši, sta vendar brata Rudolfova

Albreht III. in Leopold III. razdelila dežele med sabo in sicer tako, da je ostala Gorenja in Dolenja Avstrija — skupno so ju zvali Dolenja Avstrija — Albrehtu, vse druge dežele pa so pripadle Leopoldu. Le-ta je dobil torej večji delež, ki pa bil je večinoma gorat svet, dočim so bile pokrajine Albrehtove imovite. Odslej so bile habsburške dežele razdeljene, in med vladarji je bilo mnogo nesloge; pri tem so pa tudi dežele hudo trpele.

Slovenskim pokrajinam — zvali so jih Notranja Avstrija — je bil gospodar Leopold III., katerega so radi hrabrosti in bojevite podjetnosti imenovali »cvet viteštva«. Neumorno se je trudil, da bi razširil meje svoje oblasti, in imel je pri tem mnogo sreče. Ko je umrl (1374) goriški grof Albert IV., ne da bi bil zapustil kaj dece, se je njegovih dežel — vzhodne Istre, Pivke in Metlike — polastil Leopold III. na podlagi dedne pogodbe, katero je bil sklenil z Rudolfom IV. Tako je prišel zopet velik del slovenskega naroda pod habsburško vladno. — Ta čas so izpremenili tudi kranjske meje; okraj postojinski, Pivko, Metliko s Črnomljem in velik del Krasa so združili s Kranjsko.

Pridobil si je tudi Trst z okolico. L. 1295. so bili tržaški plemiči vzeli škofu vladno v mestu ter so volili odslej svojega župana (podestà), navadno katerega vplivnega grofa, n. pr. goriškega. Za naše kraje je bil Trst jako važen, ker so tja pošiljali mnogo pridelkov in izdelkov, iz Trsta pa so tovorniki prinašali morsko sol, vino in južno sadje. Ta promet so pa hudo ovirali morski roparji, še bolj pa Benečani, kateri so ga hoteli zvabiti v svoje mesto ter se sploh polastiti vse trgovine z deželami ob Jadranskem morju in severno od njega. Z lepa in z grda so izkušali dobiti vso morsko obalo pod se, hoteč prisiliti vse trgovce in tovornike, da bi trgovali naravnost z Benetkami. Res so podjarmili velik del Istre in Furlanskega; takisto so Tržačane večkrat napadli ter jih nekatere krati prisilili, da so jim plačevali dan, n. pr. 50 »urn« ali čebrov najboljšega vina iz okolice, držečih po

56 bokalov; drugič zopet so morali Tržačani podreti obmorske trdnjave, prodati vojne ladje Benečanom ter dati 24 talcev izmed odličnih meščanov. Nekoč so Benečani celo Trst zasedli in še le za nekaj let so jih Tržačani zopet iztirali. Večkrat so sicer le-ti poklicali na pomoč goriške grofe in oglejske patrijarhe, toda brez uspeha; pomagati jim je mogel samo Leopold III., ki je bil njih najmogočnejši sosed, odkar je bil gospodar v Istri in na Notranjskem. K njemu so Tržačani torej odpravili l. 1382. poslance in mu izročili Trst z okolico kot neoporečno last. Leopold jih je sprejel v svoje varstvo ter tako postal »gospod Tržaški«; obljubil je, da bode vedno ščitil svoje nove podložnike, da jih nikdar ne prepusti drugemu gospodarju. Potem jim je potrdil stare mestne pravice, določil davek, ki se ne bi smel nikdar zvišati, ter jim je imenoval »glavarja«. Razen davkov naj bi pobiral vladar carino in mitnino od vsega blaga, ki pride po morju ali po suhem v Trst in ni namenjeno za rabo meščanov, in od vsega iz mesta poslanega blaga razen od rebule, katere pa mesto plačuj vojvodi na leto 100 čebrov najboljše vrste.

Odslej je bil Trst najimennitnejša luka za avstrijske dežele.

Naposled je Leopold III. nakupil tudi nekatere dele Predarlskega ter z njimi tesneje zvezal Tirole in Švico.

* * *

Toda nesrečen je bil Leopoldov konec. V Švici so se upirali njegovi oblasti kmetje in pastirji v gorah. Da bi jih ukrotil, je zbral l. 1386. vrlo vojsko samih odličnih vitezov. Toda doletela ga je ista usoda kakor nekdanj hrabrega Leopolda I.; tudi njega so zgrabili Švicarji na takem kraju (pri Sempachu), kjer niso mogli vitezi rabiti proti nasprotnikom niti konja niti kopij. Tedaj so Avstrijci razjahali konje, stopili v gosto vrsto drug tik drugega ter so svoja kopja tako uspešno rabili, da jim sovražniki dolgo niso mogli do živega. Ko pa

so ti naposled vendar predrli živo ograjo, so pobijali viteze vprav mesarski. Leopold bi se bil lahko rešil, a rekel je: »Ne morem preživeti dneva, ko je toliko najboljših gospodov in vitezov padlo zame.« Bojeval se je, dokler tudi njega ni ubil preprost kmet.

* * *

Leopold je zapustil štiri mladoletne sinove, izmed katerih sta starejša dva za rana umrla, a mlajša dva, Ernest Železni in Friderik »s prazno mošnjo«, sta očetove dežele zopet delila; prvi je dobil Štajersko, Koroško, Kranjsko, Trst in Istro; ostale dežele pa Friderik. Odslej so bile torej habsburške dežele razkosane med tri vladarje; eden izmed njih — Ernest Železni — je bil gospodar slovenskega naroda.

Ernesta so imenovali Železnega, ker je bil tako silno močan, da je prelomil podkev. Kruto je strahoval roparske viteze. Romal je nekoč tudi na Jutrovo. — V čisljih so mu bile zlasti starodavne imenitne šege; zato je prišel v Korotan in se dal po staroslovenskem običaju umestiti za vojvodo. A on je bil zadnji vojvoda, ki se je podvrgel častitljivemu domačemu obredu. Poznejši vojvodi so se malo zmenili za pravice slovenskega kmeta, nego so se ga malomarno odkrižali, rekoč: »Ich verstant diner Sprach nitt.«

Ljubljancanom se je izkazal pravičnega sodnika, ko je ostro kaznoval deželnega glavarja Turjaškega. Leta namreč ni hotel dovoliti meščanom, da bi sekali po stari pravici v njegovih gozdih, in je bil celo napadel Ljubljano ter moril in požigal po njej. Vojvoda pa je Ljubljance štivil ter jim potrdil staro pravico.

M. Goriški grofje.

Poleg Babenberžanov, Sponheimovičev in Habsburžanov so vladali velik del slovenskega naroda tudi grofje

goriški. Prvi grofje goriški so bili samo uradniki, ki so imeli oskrbovati majhno deželjo; a sčasoma so se tako utrdili v grofovini, da je postala njih dedna last, in začeli so se po njej tudi nazivati.

Najprej so si lastili ti grofje le mali okraj solkanski, ob cesti, ki vodi s Kranjskega na Laško, a še te male deželice je pripadala njim samo polovica, dočim je bila druga polovica last oglejskih patrijarhov.

Okolo l. 1030. pa je deželico priženil Markvard Eppensteinski, koroškega vojvode sin, ter postavil »grad na Gorici«; po gradu se je jelo nazivati mesto, ki je zrastle okrog grada. Patrijarh je izročil Markvardu še drugo polovico grofovine in ga imenoval braniteljem oglejske cerkve.

Kakor drugod so se tudi na Goriškem hitro menjavale vladarske rodovine; iz rok Eppensteinovičev je prešla dežela v roke grofom turngavskim, katerih glavni dom je bil grad Bruck blizu mesta Lienza v Pustrski dolini (v sedanji vzhodni Tirolski), torej v najzapadnejšem predelu nekdanjih slovenskih selišč. Zvali so se odslej goriški grofje, dasi so bivali tudi poslej večinoma v Pustrski dolini. Zato so pa prišli tudi malo v dotiko s prebivalci goriške grofovine; niso se naučili njih jezika ter so občevali z njimi le po tolmačih. Toda bili so krepki in neumorni vladarji, a kadar je šlo za kako novo pridobitev, so bili tudi brezobzirni, nasilni. Vojna in lov sta jim bila najljubša zabava in sijajne viteške igre so jim bile nad vse.

Poleg vsega tega so bili iz prva vrli in umni gospodarji in zategadelj-jako imoviti, ter so oglejskim patrijarhom često pomagali iz zadrege; seveda ta pomoč ni bila zastonj, nego so jim le-ti morali zastaviti marsikatero lepo posestvo, katerega niso mogli nikdar več rešiti. Od patrijarhov so prejeli grofje posestva in dohodke tudi za sodna opravila, katera so izvrševali namesto njih v patrijarhovini. Potovali so sami ali pošiljali svoje namestnike po Ziljski dolini, po Furlanskem in drugod ter so prejeli za sodne posle v

vsakem sodnem kraju na leto po eno ali dve kravi, po dve ovci, po dva mernika pšenice in ovsca, po pet kokoši in petdeset jajec. Vedeli so pa pritisniti podložnike, cerkve in samostane, da so jim dajali več, nego so bili obvezani.

Ker so bili tudi poveljniki patrijarhove vojske, so bili tem mogočnejši ter so se polagoma do cela otresli oglejske nadvlade; nekdanji oglejski vazali so postali vrstniki patrijarhov, knezi nemške države ter so smeli pobirati carino in mitnino, kovati svoje novce, dovoljevati tržne dneve in semnje ter pobirati denar zanje, nakladati davke, soditi kot najvišji sodniki podložnike; smeli so kopati in obdelovati rudo, sekati gozde, loviti divjačino, ribariti, napovedovati vojno, sklepati mir in pogodbe i. t. d.

* * *

Prvi goriški grof, ki si je prisvajal veljavo nemškega državnega kneza, prvi »pokneženi grof« je bil Meinhard III. Podedoval je bil silno veliko ozemlja, po materi Pazinščino in slovensko stran na Dolenjskem, po svoji ženi pa skoro vse Tirole. — Z bogato oblečenimi vitezi je spremil kralja Otakarja II. v boj zoper Pruse.

Po njegovi smrti (1258) sta si razdelila sinova njegove dežele; Albert II. je dobil Goriško s posestvi na Furlanskem, Notranjskem, v Istri in nekaj Koroškega, Meinhard IV. pa Tirole. Le-ta Meinhard je pomagal Rudolfu I. proti Otakarju ter je v zahvalo za to pomoč prejel Korotan z Gorrenjskim.

Bojevita sta bila oba brata, branila sta krepko svoja posestva, pa tudi segala po imetju oglejskih patrijarhov in tirolskih škofov; zato je zadelo oba cerkveno izobčenje. Albert se je izpokoril na stare dni, je popravil škodo, ki jo je bil prizadel cerkvam, ter si je izprosil odvezo; Meinhardu pa so stoprv sinovi po njegovi smrti izposlovali odvezo. — Obeh bratov zgled so sledili koroški mogotci;

bojevali so se med sabo, pustošili po kmetih in ropali cerkveno imetje. Meinhard se sploh za Korotan ni mnogo brigal; zato so bili ondukaj za njegove vlade hudi časi.

* * *

Hčer Meinhardovo Elizabeto je poročil Rudolfa I. sin Albreht; postala je tako prababica vsem Habsburžanom, potomcem Albrehtovim.

Meinhardov sin Henrik je bil zapravljev lahkoživec; pognal je vse imetje, ki mu ga je bil zapustil oče, potem pa je zastavljal podedovana posestva. Par let je bil kralj češki, a izpodrinil ga je cesarja Henrika Luksemburškega sin Ivan. Moških potomcev ni imel, nego samo hčer Marjeta, imenovano Maultasch. Ko je zatisnil oči (1335), sta Korotan in Gorenjsko z Ljubljano vred zasedla Habsburžana Albreht Modri in Oton Veseli; hči Marjeta je podedovala samo Tirole ter to deželo izročila Rudolfu IV., ko se je bila postarala ter ji je bil umrl edini sin Meinhard (1363).

* * *

Daljši obstoj je bil usojen Albertovi betvi goriških grofov. Njegov sin Henrik III. (1304—1323) je bil zelo podjeten, krepek in častihlepen gospod ter je čvrsto branil Istro pred Benečani. Še hujše pa je občutil njegovo pest oglejski patrijarh, kateremu je siloma ugrabil Tolmin ter mnogo posestev in dohodkov. Toda ni bil tako surov kakor oče njegov; ujetim sovražnikom ni uničeval imetja, nego jim je celo dal prostost. Meščanom je bil prijazen in goriškemu mestu je podelil vse pravice mestne občine.

Za Henrika III. potomcev pa je slava in oblast goriške grofovine hitro propadala. Večkrat so razdelili grofiči deželo med sabo, mnoga posestva so prišla po možitvi grofičev v roke tujim knezom, mnogo so jih pa pograbili tudi samo-

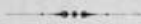
pašni varuhi mladoletnih grofov. Nekateri izmed grofov so živeli sijajno in potratno; zabredli so v dolgove ter zastavili posestva bogatejšim sosedom in pri njih iskali varstva, kadar so jih pritiskali nasprotniki. Bolj in bolj so se morali naslanjati na mogočne sosede Habsburžane in skleniti z njimi dedne pogodbe, zlasti z Rudolfom IV. Spričo take pogodbe sta že l. 1374. pripadla del Istre in Slovenska Krajina Leopoldu III.* Neprenehoma se je krčilo ozemlje Goriške. V 15. veku so opustošili še Turki večkrat nesrečne dežele in tu in tam so se vgnezdili Benečani; le-ti bi si bili prisvojili vso Goriško, da ni l. 1500. cesar Maksimilijan I. posegel po njej kot dedič zadnjega goriškega grofa, ki je bil umrl tisto leto.

* * *

Mnogo držav se je torej steklo v veliko državo Habsburžanov in nad Slovenci je vladal izza l. 1500. skoro sam rod habsburški.

---

* Glej str. 169.

Luksemburžani.

A. Izmrtje Přemyslovičev. Ivan Luksemburški.

Po smrti Otakarja II. je bila Přemyslovičem usojena le kratka doba; že vnuk njegov Večeslav III. je sklenil vrsto kraljev tega rodu. Baš ko je potoval na Poljsko, da bi se ondi dal venčati za kralja, ga je v Olomucu umoril neki turinški vitez, menda iz osvetoželjnosti.

Prišli so sedaj za Čehe nemirni časi, kajti le eno leto je vladal habsburškega cesarja Albrehta sin Rudolf, le tri leta vojvoda koroški Henrik; oni je umrl, tega pa so plemiči sami iztirali iz dežele. Cesar Henrik VII. Luksemburški (1308—1313) pa je sedaj pridobil češko krono svojemu sinu, mladostnemu Ivanu; le-ta se je poročil s sestro zadnjega Přemysloviča, Večeslava III., ter je ustanovil na Češkem vladanje luksemburške rodbine.

Ivan (1310—1346) je bil silno nemirne nravi; ni mu bilo živeti brez viteških iger, brez bojov in pustolovskih podjetij. Vedno je ugibal, kako bi razširil svojo državo, in res se mu je posrečilo, da je češki kroni pridobil Heb (Eger) in nekaj šleskih pokrajin. Toda neprestani boji in pa potovanje križem sveta so v eno mer praznili kraljevo denarnico in prisiljen je bil, nakladati svojim podložnikom nove davke in zastavljati grajščine in drugo lastnino.

Spričo mazaških umetnosti nekega francoskega in nekega arabskega zdravnika je oslepel na desno oko, a slavni lečniki vseučilišča montpellijskega* so ga tako spretno

* Izrekaj: mǒp'ljeskega (o hohnivo, skozi nos).

celili, da je oslepel še na drugo oko. Toda navzlic popolni slepoti ga ni popustila prejšnja bojaželjnost in šel je z najstarejšim sinom Karolom v boj za svojega prijatelja in sorodnika, kralja francoskega, zoper Angleže. Udeležil se je bitke pri Crecyju.* Dva viteza sta ga vzela v sredo, z verigami sklopila svoja konja z njegovim ter odbijala udarce sovražnikov. Tako je drl Ivan v bojni metež ter bil ubit.

B. Karol IV.

Ivana je nasledoval sin Karol, katerega so bili krstili sicer za Večeslava, a po kumu in stricu, kralju francoskem, se je imenoval Karol. O svoji mladosti pripoveduje Karol sam to-le: »Že kot sedemletnega dečka me je poslal oče k francoskemu kralju. Le-ta me je zelo ljubil in je ukazal mojemu kapelanu, da naj me malo pouči v vednostih, dasi je bil kralj sam popolnoma neuk.« Učil se je tudi sv. pismo čitati in razumeti. »Ko je očetu pošel denar,** se je hotel domov vrniti (iz Lombardskega) ter meni prepustiti mesta in vojsko. Jaz pa sem to odklonil, ker ne bi bil mogel častno premagati vseh ovir. Sedaj mi je dovolil, da se smem vrniti, in me je poslal naprej na Češko, kjer me ni bilo 11 let. Češki jezik sem bil čisto pozabil, pozneje sem se mu pa zopet priučil in sem ga govoril in razumel kakor vsak Čeh. Po milosti božji nisem samo češčine, nego tudi francoščino, italijanščino, nemščino in latinščino govoril, pisal in čital in sicer vsakega teh jezikov enako gladko v govoru in pismu. — Država (češka) je bila tako grozno propadla, da ni bila niti ena naša grajščina nezadolžena, vse so bile zastavljene z vsemi kraljevimi dohodki vred; zato nismo imeli družega stanovanja nego navadni meščanje v mestnih hišah. Grad v Pragi, ki je bil razdejan izza časov Otakarja, je bil

* Izrekaj: kresiju.

** V vojni na Laškem.

tako opustošen, razrušen in razdejan (po požaru), da je bil do tal izginil. Baroni so si bili razdelili državo med sabo, so bili postali trinogi ter so zaničevali kralja.«

Pravijo, da je bil oče Ivan celo kraljevo krono prodal. Ker ni bilo novcev, niso niti uradniki dobivali plače in tako je polagoma prenehalo uradovanje in prenehalo pravosodje; kdor je bil močnejši, je pestil slabejšega in po deželi je kar mrgolelo drznih postopačev in razbojnikov. Ni čuda, da so bili Čehi preveseli, ko je Ivan poslal sina Karola v domovino ter mu poveril vlado na Češkem in Moravskem.

Karol, dasi še zelo mlad, je bil jako izkušen in moder ter obdarovan z vsemi lastnostmi, ki jih je treba vladarju. Z mladostnim navdušenjem je ljubil svoj rod in svoj dom in blago njegovo srce je globoko čutilo srečo in nesrečo svojih podložnikov. Poleg vse blagosrčnosti pa je bil treznega uma in je vsako stvar hladnokrvno preudaril, predno se je je lotil, in nikdar ni slepo hrepenel po nedosežnih ali nekoristnih smotrih kakor mnogo drugih vladarjev srednjega veka. Kot temeljito izobražen mož je visoko cenil vedo in umetnost in je bil sploh miroljuben kralj; ni se rad bojeval, ampak je izkušal svoje namene doseči z razborito besedo in s spretnim peresom. Glavna skrb njegova je bila, da bi pridobil svojemu narodu gmotno blagovitost in duševni napredek; zato se je tudi vedno poganjal za splošni mir in državni red.

* * *

Še za življenja očeta Ivana je bil Karol izvoljen za nemškega cesarja; pozneje je šel tudi v Rim ter se ondi dal venčati s cesarsko krono.

Za Nemško ni mogel kaj prida storiti, kajti nekateri knezi so bili tako mogočni, da so se malo brigali za cesarja ter bili neprestane boje z mesti, hoteč le-ta spraviti pod svojo oblast. Vendar je tudi Nemcem podelil preimeniten zakon, tako imenovano zlato bulo (1356). Ta zakon je bil

namreč spisan na koženico, na kateri je visela zlata škatljica — latinski se imenuje *bullā** in po njej je oni zakon takisto imenovan — in v tej škatljici je bil pečat cesarjev s pozlačenim voskom. V »zlati buli« je bilo določeno, kateri knezi naj bi odslej imeli pravico, voliti cesarja, da se ne bi pri volitvi vsakega cesarja ponavljali tisti prepiri zaradi izborniške časti. Izvoljen bodi cesarjem, kdor dobi večino glasov, in bodi takoj cesar; torej mu ni treba potrditve po papežu. — »Volilni knezi« ali »izborniki« so imeli več pravic nego ostali nemški gospodje; smeli so kopati rudo v svoji deželi, kovati denar ter so bili najvišji sodniki svojim podložnikom, kateri se proti njih razsodbam niti pri samem cesarju niso mogli pritožiti. — Da bi se ohranil mir v deželi, je ukazala zlata bula, da vazali ne smejo svojim gospodarjem odpovedati službe, kadar bi se jim zljubilo, in da plemenitniki, ki se med sabo spro, ne smejo kar brez napovedi napasti nasprotnika, nego morajo drug drugemu vsaj tri dni prej napovedati boj.

Ker so oblastni gospodje ta čas napadali mesta, katera so bila polagoma s trgovino in obrtnostjo jako obogatela, tedaj so se le-ta v skupno obrambo jela združevati v močne zveze. Ko so se gospodje radi teh zvez pri cesarju pritožili, se je ta iz prva vdal njih pritisku ter je prepovedal mestne zveze; toda videč, da se mesta ne morejo drugače ubraniti viteškega nasilstva nego z združenimi močmi in da si združevanja niti ne puste prepovedati, tedaj je naposled dovolil njih zveze.

* * *

Za Čehe pa je bila Karolova doba prava zlata doba.

Na Češkem kraljeva oblast ni bila tako omejena in zato Karolovega modrega vladanja niso ovirali nepokorni velikaši. —

* Tudi imenitna papeška pisma se zovejo bule.

Oče je bil zapustil Karolu polno dolgov; le-ta jih je poplačal ter tako rešil zastavljene gradove. Kmalu si je pridobil toliko dohodkov, da je mogel zgraditi sebi novo palačo na Hradčanih ter dal sezidati nove cerkve, osobito krasno in veliko cerkev sv. Vida poleg svoje palače na Hradčanih; preko Veltave pa dolg kamenit most (Karolov most). Ne daleč od Prage je dal zgraditi na hribu velik grad Karolov Tin ter ga posebno močno utrditi zato, da bi se v njem varno hranili najdragocenejši kraljevi zakladi.

Da bi povzdignil trgovino in obrtnost, je po vsej deželi izboljševal ceste, gradil mostove, zvezal s prekopom Veltavo in Dunav ter vabil najspretnejše rokodelce na Češko, italijanske in celo mohamedanske; le-ti so izdelovali sukno, oni pa usnje in papir. Češko steklo, češko pivo in češko platno je bilo že ta čas na glasu. Zasaditi je dal tudi trto in hmelj.

Ustanovil je v Pragi nov samostan ter ga izročil sazavskim redovnikom, ki so sv. mašo in druge cerkvene obrede opravljali v staroslovenskem jeziku. Češkemu jeziku je priznal več veljave in ugleda na svojem dvoru in je sploh izkušal zaježiti bohotno rastoči vpliv nemških naselnikov. Vladiko praškega je povzdignil v nadškofa, neodvisnega od mogunškega.

Najbolj pa se je proslavil Karol z ustanovitvijo praškega vseučilišča (1348). Ko je bival v Parizu, je imel priliko, da se je na svoje oči prepričal, koliko dobička, gmotnega in duševnega, donaša Francozom Sarbona — tako se je zvalo pariško vseučilišče — katero je pohajalo na tisoče dijakov iz vseh krajev sveta; saj je pa bila tudi poleg medicinske šole v Salernu* in pravne akademije v Bologni** najstarejša in edina univerza v Evropi. Tedaj je sklenil Karol, da tudi svojim deželam nakloni dobroto take visoke šole, ter je z dovoljenjem papeževim ustanovil vseučilišče

* Na južnem Italijanskem.

** Reci: Bolonji.

v Pragi, najstarejše v celi srednji Evropi. Smeli so je pohajati tudi inozemci in res je zvalil ta učni zavod tisoče dijakov v Prago, zlasti Poljakov in Madjarov, tako, da je mestu prirastlo celo novo predmestje, *Novo Mesto*, katero je Karol lepo uredil ter močno utrdil. Vpisavali so se mladeniči in možje tem rajši za dijake, ker so bili prosti davka in jih ni smel soditi nikdo drugi nego svoje sodišče, izvoljeno od dijakov in učiteljev. Prihajali pa so sinovi knezov in plemičev in celo visoki cerkveni dostojanstveniki, poslušat nauke učenih mož, katere je bil kralj poklical iz tujih dežel, da bi »množili ugled cerkve božje in vednosti svojih bližnjikov ter izboljšali njih nrvnost«. — Posebnega vseučiliškega plosolja ni bilo, nego profesorji, iz večine kanoniki, so poučevali ali v svojih stanovanjih ali pa v cerkvah in samostanskih dvoranah. Dijaki so imeli hrano in stanovanje v tako imenovanih »bursah«*, a nadzoroval je dijake »baccalareus« ali pa »magister prostih umetnosti«. To sta bila častna naziva, ki ju je priznavalo vseučilišče; najvišje vseučiliško odlikovanje pa je bil doktorat. Razdeljeno je bilo vseučilišče kakor dan danes na »fakultete«, a bilo jih je samo troje: teološka, juridiška in medicinska. Današnje četrto, filozofsko, so tačas nazivali »učenje prostih umetnosti« (*studium artium liberalium*) ter jo smatrali za nekako pripravnico za bogoslovni, pravniški in zdravoslovni oddelek. — Razen tega pa je bilo vseučilišče razdeljeno tudi po narodnostih; na praškem vseučilišču so razločevali četvero narodnosti: bavarsko, sasko, češko in poljsko; a k bavarski so prištevali tudi Avstrijce, Švabe itd., k saski tudi Dance in Švede, k češki Ogre itd.

Pa ne samo vednosti, tudi umetnosti je podpiral Karol. Kako je glavno mesto in deželo krasil z novimi stavbami, smo že povedali. A tudi slikarstvo je negoval. In slikarji so se združili nalik rokodelcem v posebno zadrugo, »mališki spolek«. Še do današnjega dne so se ohranili ostanki

* Od tod se zovejo nemški vseučiliščniki »bursche«.

** »Doktor« pomeni »učitelj«.

stenskih slik iz njegovega časa v neki kapeli Karolovega Tina in v Večeslavovi kapeli že omenjene sv. Vida cerkve. — Za drag denar je nabavljal učene knjige in jih podarjeval visoki šoli. Da bi se dijaki tem pridneje učili, je določil, da dobe najboljše cerkvene službe na Češkem le dijaki visoke šole v Pragi.

* * *

Karol je izboljšal tudi pravosodje. Dotlej so le neradi poslušali pri sodiščih podložnika kmeta, kadar je prišel tožit bogatina ali barona; navadno so ga kar zapodili. Karol pa je ukazal, da morajo prisoditi tudi podložniku pravico v njegovem jeziku in natanko izvršiti sodbo. Odslej so morali tudi gospodje priti pred sodnika, če tudi jih je tožil le revež. Kralj je često osebno sodil in gorje gospodu, ako je branil nasilnega viteza, kateri je plenil in mučil kmete; kralj mu je sam razrušil grad ter krvavo osvetil trpine siromake. Odslej je mogel živeti kmet varneje pred roparsko gospodo.

Zato je po pravici Karol rekel sam o sebi: »Država je napredovala od dne do dne. Ljubili so nas vsi dobri ljudje, hudobneži pa niso več počenjali zločinov, ker so se nas bali; pravica je zopet veljala v državi.«

Ker je Karol dosegel z modrim vladanjem toliko silnih in vidnih uspehov, zato ni čuda, da so njegove zglede posnemali tudi drugi vladarji. Zlasti so za njim pobirali stopinje poljski in ogrski kralj ter vojvoda avstrijski Rudolf IV.; tudi ti so pozivali v svoje dežele umetnike ter so gradili krasne cerkve, so vabili inozemske učenjake, ki naj bi jim ustanovili velike šole, ter so se trudili, da bi z modrimi naredbami povzdignili blaginjo kmetiškega in meščanskega stanu.

* * *

Notranjemu procvitu pa je sledila tudi vnanja moč in slava češkega kraljestva, kajti Karolu se je posrečilo, pri-

klopiti Češki Šlesko in Lužice, Braniborsko ter Gorrenji Palatinat.

Le škoda — škoda velika ne le za luksemburško vladarsko rodbino, nego tudi za narod češki — da je Karol sam razdril veliko kraljestvo, katero je bil ustvaril. Kajti Moravsko je bil že za rana prepustil svojemu iz Tirolske pregnanemu bratu Ivanu Henriku in pozneje njegovim sinovom; malo pred svojo smrtjo je izročil Braniborsko drugemu sinu Sigmundu, večji del Lužic tretjemu sinu Ivanu, tako da je najstarejši sin Večeslav obdržal poleg kraljevske krone skoro samo Češko in Šlesko. Vendar bi imel biti Večeslav nekak vrhovni vladar vseh luksemburških kraljevičev in zasedel je tudi nemški prestol.

C. Večeslav IV. — Jan Hus.

Žalostni časi so napočili pod sinom in naslednikom Karola IV. Večeslav ni bil podedoval modrosti očetove, dasi je bil dobro vzgojen. Silno nagle jeze je bil in v svoji skrnobi je storil marsikaj nepremišljenega, česar pozneje ni mogel več popraviti. Veliki plemenitaši so mu bili premo-gočni. Da bi jih nekoliko ponižal, je najraje občeval z mladeniči in možmi viteškega stanu; izmed njih je izbral svoje svetovalce in spremljevalce ter jim izročal najvišja dostojanstva na Češkem. Tudi proti meščanom in kmetom je bil vljuden in pravičen.

S tem postopanjem pa je zbudil nasprotje velike gospode; po svoji samovoljnosti je prišel tudi navzkriž s praškim nadškofom in njegovim namestnikom, Ivanom iz Nepomuka. V svojem srdu je ukazal Ivana kot škofovega zagovornika vreči raz most v Veltavo. S tem krutim činom si je še bolj nakopal nasprotstvo cerkve in višjega plemstva; veliki gospodje so ga celo dvakrat ujeli in ga imeli nekaj časa v zaporu. Večeslav se je sicer obakrat oprostil, toda

prejšnje veljave si ni mogel nič več pridobiti. Nemški knezi so ga celo odstavili in izvolili drugega vladarja (1400).

* * *

Najhujši udarec za češki narod pa je bilo krivoverstvo Husovo.

Jan Hus se je rodil v Husincu na Češkem l. 1369. Ko je odrasel, si je izvolil duhovski stan in kot svečenik se je po učenosti, zgovornosti in čednostnem življenju tako odlikoval, da je kmalu postal učitelj bogoslovja na vseučilišču v Pragi. Tu je o praznikih pridigoval v Betlehemiški kapeli. V teh pridigah je po vzoru angleškega bogoslovca Wycleffa kar očitno grajal razkošno življenje visokih cerkvenih dostojanstvenikov. Pozneje pa je na ravnost napadal same nauke katoliške cerkve; učil je n. pr., da je treba samo to verovati, kar je zapišano v sv. pismu, ne pa tudi ustnega sporočila; zavrgel je več zakramentov, papeško oblast, cerkvene kazni, odpustke in je celo učil, da nima nobene veljave to, kar stori mašnik ali posvetni predstojnik, ako ima smrtni greh na sebi, da tedaj nič ne velja odveza pri izpovedi niti zakon in da zato ni treba takim predstojnikom nič izkazovati pokorščine; vsak duhovnik pa si sme razlagati sv. pismo po svoji glavi brez ozira na zakonito tolmačenje sv. cerkve.

Pridigoval je v češkem jeziku ter zahteval, da se tudi božja služba opravlja češki; tako je potegnil na svojo stran Čehe, posebno nižje plemiče, kmete in rokodelce. Tem bolj so se mu upirali nemški profesorji na vseučilišču. Tako se je vnelo tudi nasprotstvo med Nemci in Čehi in ti so odločno zahtevali, da kralj omeji močni vpliv nemški, ki je prevladoval v Pragi. Kralj je bil Husu naklonjen; po letega nasvetu je ugodil Čehom ter odločil, da imej odslej na vseučilišču češki narod pri važnih sklepih tri glasove, a vsi drugi narodi skupaj samo en glas. Tako je zmagal Husov vpliv in Hus je bil gospodar na vseučilišču, ki je

imelo odločilno besedo tudi v verskih vprašanjih. Toda ukrep kraljev je žalil nemške profesorje in dijake in pet tisoč jih je zapustilo Prago in se izselilo v druga mesta, zlasti v Lipsko; tudi dunajsko vseučilišče se je izza tega časa jako povzdignilo.

Husovi nauki pa so se bolj in bolj širili po Pragi in po Češkem. Vkljub prepovedi je Hus dalje pridigoval in razvnel ljudstvo s svojo ognjevito besedo. Ko je nadškof v papeževem imenu njega in njegove prijatelje slovesno izobčil in njegove spise ukazal sežgati, se Hus nič ni zmenil za to, vedoč, da ima zaslombo pri kralju. Naposled si ga niti Večeslav ni upal več ščititi radi prevelikega pohujšanja ter ga je izgnal iz Prage. Tedaj pa je Hus širil svoje razkolništvo po kmetih, kjer je zbiral okrog sebe poslušalce pod milim nebom, in število njegovih privržencev je silno naraščalo.

* * *

Baš ta čas je vladal kot cesar Karola IV. mlajši sin Sigmund (Žiga), ki je bil ob enem tudi kralj ogrski. Mož je bil sicer veseljak, lahkoživec in zapravljivec, a v svesti si je bil dolžnosti, da z močno roko ščiti ugled cerkve ter ji pomaga do prejšnje veljave. Baš ta čas je namreč cerkev silno trpela spričo velikega nereda v vrhovnem vodstvu; h kratu so si lastili trije duhovniki papeško dostojanstvo. To je tako prišlo:

L. 1306. se je bil preselil papež na poziv francoskega kralja iz Rima v francosko mesto Avignon.* Le-tu so stolovali papeži drug za drugim okolo sedemdeset let in ni čuda, da so postali celo zavisni od francoskih kraljev in da so ti z njimi ravnali, kakor da ne bi bili vrhovni poglavarji katoliške cerkve, ampak navadni škofje. Zato se imenuje ta žalostna doba po pravici »babilonska sužnost papežev«.

* Izrekaj: avinjō (o skozi nos, hohnivo!).

Te sužnosti jih je rešil Karol IV., ko je pregovoril tedanjega papeža, da se je vrnil v Rim. Ko je pa ta papež kmalu potem umrl, je nastal razkol med kardinali; nekateri izmed njih so izvolili nekega Francoza za papeža in ta se je zopet preselil v Avignon; druga stranka pa si je izbrala drugega papeža, ki je ostal v Rimu.

Ta razcepljenost v vrhovnem poglavarstvu je provzročila silno pohujšanje po katoliškem svetu in splošna želja dobrih vernikov je bila, da skoro prenehaj ostudni razkol; zato so sklicali velik cerkveni zbor v Pisu na Laškem, ki naj bi zopet združil katoliško cerkev. Toda zgodilo se je, česar nikdo ni pričakoval. Cerkveni zbor je odstavil oba papeža in izvolil novega. Odstavljena papeža pa nista hotela odstopiti in imela sta vsak nekaj privržencev, ki so ju smatrali za prava papeža. Katoliška cerkev je imela sedaj tri glavarje in pohujšanje je bilo še večje. Te neprilike pa so s strastnim veseljem izkoriščali nje sovražniki; napadali so nje nauke in uredbe ter s krivimi nauki begali vernike. To priliko sta porabila tudi Wycleffe in Hus.

Kdo naj bi bil dvignil cerkev iz tega propada? Samo cesar jo je mogel. In res so ga pregovorili vneti možje, da je sklical velik cerkveni zbor v Kostnici ob Bodenskem jezeru (1414—1418). To je bil najsijajnejši cerkveni zbor srednjega veka, kajti prišel je tja cesar sam in na stotine knezov in drugih visokih gospodov z 20.000 spremljevalci; prišel je papež iz Pise, Ivan XXIII., pet patriarhov, 33 kardinalov, 47 nadškofov, 145 škofov, 83 posvečenih škofov, na tisoče višjih in nižjih duhovnikov. Zunaj mesta so morali postaviti ogromno množino koč in šatorov za toliko ljudi, za katere ni bilo dovolj prostora po hišah v mestu.

Ta veliki zbor se je proglasil za glavo katoliške cerkve; odstavil je vse tri papeže ter izvolil novega in temu se je pokorila vsa cerkev.

Za svojo nalogo pa je smatral cerkveni zbor v Kostnicah tudi, da zatre Husovo krivoverstvo. Hus namreč, videč,

kako se njegovi pristaši množijo, se je usmelil, proti nekemu odpustku, ki ga je bil razpisal papež Ivan XXIII., očitno propovedovati. Zategadelj ga je papež izobčil ter po sestanku cerkvenega zbora pozval, naj se pride v Kostnice opravičevat. Hus je poziv sprejel, ko mu je bil cesar Sigmund izročil spremnico, s katero je veleval vsem vladarjem in oblastim, skozi katerih ozemlje bi Hus potoval, naj pospešijo njegovo potovanje, kakor koli morejo.

Hus je z nekaterimi vitezi preje dospel v Kostnice nego cesar ter je tu pridigoval in opravljal službo božjo kakor doma. Glavarji cerkvenega zbora so ga zato dali zapreti, a na cesarjevo zahtevo so mu dali priliko, da je govoril in branil trikrat svoje nauke pred cerkvenim zborom. Hus se tudi sedaj ni vdal, nego je vztrajal pri trditvi, da ni krivo-verec, češ, naj mu dokažejo iz svetega pisma, da ne uči prav, sicer se nikdar ne pokori cerkvi v verskih rečeh.

Po teh izjavah ga tudi cesar ni več ščitil, zlasti ko je uvidel, da nekateri izmed Husovih nauk niso nevarni samo cerkveni, ampak tudi posvetni oblasti; pustil je, naj ga sodi in obsodi cerkveni zbor, in ta ga je proglasil za krivoverca. A tudi sedaj se Hus ni vdal in zaman je bilo vse prigovarjanje, naj prekliče nauke, katere je bil cerkveni zbor spoznal za krive; Hus je zboru celo odrekal pravico, odločevati v verskih rečeh.

Sedaj je bila obsodba neizogibna. Cerkevni zbor ga je svečano izobčil iz cerkve, mu odrekel mašniške blagoslove ter mu ukazal sleči mašno oblačilo. Ko se je bilo pa to izvršilo, je bil zapadel smrtni kazni po posvetnih zakonih. Izročili so Husa mestni gosposki kostniški in ta ga je dala sežgati kot krivoverca na grmadi pred mestom dne 6. maj. srpana l. 1415.

Psalme pojoč in moleč, je šel sredi velike množice na morišče. Ko je bil že na grmadi, z visokim, s hudiči poslikanim pokrivalom na glavi, z verigami priklenjen na kol in do vrata obdan z drvi in s slamo, tedaj so ga na po-

velje Sigmundovo še enkrat pozvali, naj prekliče. A tudi sedaj je odgovoril, da ne prekliče. Stoprv tedaj so zažgali grmado. Pepel so zbrali in stresli v Ren, češ, da ga ne bi njegovi verni pristaši hranili kot dragoceno svetinjo. — Na enak način so usmrtili prihodnje leto prijatelja in učenca Husovega, magistra Jeronima.

Č. Husitski boji in njih posledice.

Husova obsodba se je izvršila prepozno, nego da bi bila mogla preprečiti preteči prevrat na Češkem, kajti prestrastno se je bil češki narod že oklenil Husovih nauk. In ko se je razširila med Čehi novica o njegovi usmrtitvi, se jih je polastila tolika skrnoba, da so se kakor besni uprli ne le cerkveni, ampak tudi posvetni oblasti. S prostim narodom pa so potegnili tudi mnogi plemenitaši in mnoga mesta. Ko je kralj Večeslav s silo izkušal udušiti husitski upor, je bila posledica, da so nastali krvavi izgredi, zlasti v Pragi.

Skupno znamenje pristašev Husovih je bil kelih. Jakob iz Srebra je namreč učil, da naj se vernikom deli sv. obhajilo v obeh podobah, in ta nauk je bil Hus malo pred smrtjo tudi odobril. Zato so se imenovali husiti tudi kalikstinci, t. j. kelihovci. V večini praških cerkva so na ta način delili sv. obhajilo. Ko se je pa Večeslav naposled ohrabril ter prepovedal obhajilo z vinom in je dal nekatere upornike celo zapreti, tedaj so šli husovci v izprevodu pred občinsko zbornico v praškem Novem Mestu ter so zahtevali njih oprostitve. Vodil jih je nekdanji menih s kelihom v roki. Ko pa jetnikov niso hoteli izpustiti in je bajje priletel iz zbornice celo kamen na husitskega svečenika, tedaj je razljučena druhal naskočila mestno zbornico ter pometala skozi okna župana in svetnike, o katerih je bilo znano, da so katoličani. Spodaj stoječi so jih ujeli s sulicami in jih usmrtili. Ko je Večeslav slišal o teh dogodkih, se je toliko razkačil, da ga je zadela kap (1419).

Po smrti kralja Večeslava, ki ni zapustil otrok, bi bil cesar Sigmund, ki je bil ob enem tudi kralj ogrski, imel zasesti prestol češki. Toda priznali so ga samo katoličani, t. j. Nemci in pa nekateri plemenitaši, Čehi pa so se ga branili, ker ni hotel niti mogel privoliti husitske vere in ker so menili, da je bil on zvalil Husa v Kostnice samo zato, da bi ga ondi dal pokončati. Cesar je tedaj začel proti husitom vojno, ki je trajala 14 let. Kakor nekdanj proti nevernikom so oznanjevali sedaj katoličani »križarski boj« zoper husovce. Posrečilo se je Sigmundu nekolikokrat, zbrati mnogoštevilno vojsko ter jo peljati proti Češki, sedaj od te, sedaj od one strani; toda mnogo let ni mogel premagati sovražnika, nego je bil sam često potolčen. Husovci so bili navdušeni ne le za Husovo vero, nego tudi za jezik materinski; bil je torej dvojen boj, i verski i narodni. Zbrani so bili v husitskih četah posebno kmetje in rokodelci in voditelji so jim obetali, da se oproste gosposkega jarma in da postanejo ravnopravni z dosedanji gospodarji; torej so imeli husitski boji tudi nekoliko socijalistiškega značaja. Sicer pa niti husovci med sabo niso bili edini, nego sta bili že takoj od začetka dve stranki: zmerna stranka, kateri so pripadali husitski plemenitaši, potem vseučilišče in pa večina praškega meščanstva, in pa nespravljiva stranka, sestavljajoča se večinoma iz kmetiškega stanu. Nje pristaši so napadali cerkve in samostane, metali iz njih svete podobe, izganjali menihe in nune, sami pa so se oblačili v mašna oblačila. Najhuje so se vedli takozvani taboriti. Imenovali so se po mestu Taboru, ustanovljenem vrhu gore in nazvanem po istoimenski gori, znani iz sv. pisma. Taboriti so bili verski fanatiki, a na svojih mnogo obiskovanih shodih se niso razveseljevali, nego celi dan so jim nekateri duhovniki propovedovali, drugi pa so jih izpovedovali ali jim maše brali in jih obhajali, seveda v obeh podobah. Nazivali so se med sabo brate in sestre in po zgledu prvih kristjanov so živeli združeno in zato tudi ni bilo med njimi preprirov radi lastnine niti tatvin.

Živeli so silno strogo; niso pili opojnih pijač niti dovoljevali na svojih shodih godbe in plesa, nego v svečanih izprevodih so nosili okrog cerkve sveto rešnje telo. Njih verski fanatizem pa jih je tudi gnal, da so napadali in razdirali katoliška mesta ter morili ljudi i v glavnem mestu i po deželi.

Tem z verskim in narodnim navdušenjem in s sovraštvom do bogatinov in gospode nadahnjenim tolpom je stopil na čelo najimenitnejši vojskovodja onega časa — Jan Žižka. Le-ta je bil sin svobodnika, nekega malega viteza v Trocnovu. Zgodaj je bil zapustil plug, se izučil v latinskih šolah ter služil mnogo let za vojaka na Poljskem. Izgubil je bil sicer v teh bojih eno oko, a pridobil si tudi izredno vojaško izurjenost. Smrt Husova je bila tudi njega silno razburila in pridružil se je taboritom. Toda ni bil tako strasten nasprotnik drugovercev kakor njegovi tovariši, nego zahteval je, da bodi vsakomu svobodno, spoznavati svojo vero; vsi naj si bodo bratje in sestre, a Čehi naj bodo samostojni. Dasi je bil slaven, zmagovit poveljnik, je vendar ostal siromašen. Oslepel je naposled popolnoma, a še vedno zmagovito vodil svoje čete.

A kako so izvojevali husiti slavne svoje zmage? — Nekako v onem času so začele vojakom vedno bolj rabiti puške in topovi. Bistroumni Žižka je izprevidel, da je sedaj odzvonilo v železo oblečenim vitezom, ker ne pomaga proti strelu iz topa ali puške vitezmu nič niti iskri konj niti dolga sulica niti ostri meč niti hrabrost; spoznal je, da bodo poslej zmago odločevali posebno pešci, dobro izurjeni v streljanju. Za tako bojevanje so bili pa baš kmetje in rokodelci, katerih je bilo v Žižkovi vojski največ, kakor ustvarjeni. Svojo vojsko je tedaj Žižka oborožil nekoliko z manjšimi topovi ter jo izvežbal v rabi tega orožja. Večini njegovih vojakov pa je rabilo drugo orožje, namreč sekire, kose, bati z žreblji, zabitimi v debeli njih konec, ali pa tudi kroglice, privezane na bate in obite z močnimi žreblji, vile z nabrušenimi noži, s katerimi so sovražnikom rezali vratove.

A ne samo vojaška spretnost in izboljšano orožje sta pomogli Žižki do njegovih zmag, nego tudi boljši vojaški ustroj in strog vojaški red. Žižka ni trpel med svojimi vojaki ni najmanjšega nereda, nego slepo se mu je moral vsakdo pokoriti in izpolnjevati svojo dolžnost. Znal jih je pa tudi z ognjevitimi besedami navduševati proti sovražniku in z nepopisno versko strastjo so drli taboriti v boj.

Po Žižkovi smrti je prevzel vodstvo taboritov Prokop Veliki, nekdanji menih. Tudi on jih je vodil od zmage do zmage, in ko je porazil vse sovražniške čete v domači deželi, je peljal zmagovito svojo vojsko v sosednje pokrajine (na Šlesko, Moravsko, Avstrijsko, Bavarsko in Sasko) ter jih je strahovito opustošil. K njegovim zmagam so poleg verske navdušenosti največ pripomogle vozne ograje, katere je bil že Žižka izumil. Vozovi, pokriti z branilnimi strehami in oboroženi s topovi ter zvezani med sabo z verigami, so spremljali vojsko na potovanju ob obeh straneh, pred bitko pa so se postavili v četverokotnik ter tvorili tako rekoč trdnjavo, v katero so se zatekali husiti, kadar je bila sila. S takim vojevanjem in s svojo neukročeno hrabrostjo so zadali husiti nemškimi križarjem tolik strah in trepet, da jih njih čete često nišo niti pričakale, nego se spustile v divji beg, kadar so začule škrtanje njih kmetiških voz, bučanje njih bojnih trobent in ljuto njih bojno petje.

Poleg vseh taboritskih zmag pa so češke dežele vedno bolj propadale. Niso se samo katoličani in husiti borili na življenje in smrt, nego tudi husitske stranke so se neusmiljeno mesarile med sabo. Zato je dežela silno trpela in zmerni husiti so se naveličali neprestanega klanja; jeli so se pogajati z baselskim cerkvenim zborom ter sklenili z njim pogodbo, tako imenovane baselske kompaktate. Poleg teh je bila husovcem dovoljena raba keliha ali sprejemanje sv. obhajila v obeh podobah (latinski: »sub utraque specie«; od tod njih ime utrakvisti); zato so se pa morali v vseh drugih točkah pokoriti naukom katoliške cerkve.

Nespravljivi taboriti s Prokopom Velikim na čelu pa se tudi sedaj niso vdali, a podlegli so popolnoma združenim utrakvistom in Nemcem v krvavi bitki pri Lipanih (zahodno od Prage, 1434), v kateri je padel tudi njih voditelj Prokop Veliki.

Sedaj stoprv so priznali Čehi Sigmunda svojim kraljem, a ta je kmalu potem umrl na poti na Ogrsko (1437). Na smrtni postelji je še rotil ogrsko in češko gospodo, naj volijo njegovega zeta Albrehta V., vojvodo avstrijskega, naslednikom, češ, da le tedaj, ako ostaneta Češka in Ogrska pod enim vladarjem, se rešita neodoljivih Turkov.

* * *

Češke dežele so bile po husitskih vojnah grozno opustošene; mnogo mest in vasi je bilo porušenih, mnogo zemlje je bilo neobdelane in zaraščene; mnogo krasnih umotvorov čeških umetnikov je bilo uničenih; obubožala sta kmet in obrtnik in poljedelstvo, obrtnost in trgovina so propadle. Grajščaki so postali premogočni gospodje, ker so bili pridobili v tej dobi obilo cerkvenega imetja; spričo tega se je tako povzdignila njih veljava, da so odslej lahko kljubovali kraljem, odpravili duhovščino ter tlačili ubogega kmeta in meščana.

Niso se torej izpolnili narodu češkemu upi, s katerimi je bil pričel verski boj. Verski razkol jih je razdvajal slej kakor prej niti se ni Čehom posrečilo, za vedno zaježiti rastoči vpliv Nemcev, niti se niso otresli nižji sloji narodovi težkih spon, v katere jih je bila vkovala gospoda, nego tiste spono so postale še trdnejše in težje.

Srednjeveška mesta.

A. Postanek srednjeveških mest.*

Že za rimske vlade so bila v naših deželah utrjena mesta, toda večinoma so jih pokončali preseljujoči se barbarski narodi; samo ob Jadranskem morju so se nekatera ohranila (Oglej, Koper, Trst i. t. d.).

Po tej viharni dobi so nastala prav polagoma zopet nova mesta in sicer na različne načine. V nekaterih krajih so se naselili ljudje na razvalinah starih mest, tako n. pr. v Solnogradu, na Dunaju i. t. d.; drugod je nastalo mesto okolo samostana ali grada, ki ga je bil sezidal mogočen grof, škof ali tudi cesar sam in okrog katerega je bil naselil svoje podložnike in hlapce; često je nastala kaka večja naselbina ob stočišču dveh ali več rek ali dolin; tudi ob imenitnejših prehodih čez reke in barja — ob brodovih in mostovih — so često nastala iz utrd, ki so bile onodobne, utrjena mesta. Na takih krajih so zgodaj napravili mitnice ali sezidali cerkve, h katerim so zahajali ljudje od blizu in daleč k službi božji in pri katerih so se vršili tudi imenitni cerkveni shodi. Le-ti pa so zopet vabili trgovce in obrtnike, ki so semkaj prinašali svoje blago na prodaj. Kmalu so se trgovci tudi stalno naselili blizu cerkve, ker so bili tu varnejši in je bila vedno prilika za izkupiček. Trgovcem pa so se takoj tudi pridružili rokodelci.

* Prim. Vrhovčeve »Ljubljanske meščane« in istega pisatelja »Zgodovino Novega Mesta«.

Gospodarji takih naselbin so dajali njih stanovnikom tudi pravico, da so smeli napraviti o določenih časih semnje, tržne dneve, ki so trajali po celi teden ali tudi še dalj časa in so privabljali mnogo prodajalcev in kupovalcev. V onih viharnih časih mirni trgovci, obrtniki in kmetje nikjer niso bili varnejši nego v obližju božjih potov in na zemljišču mogočnih gospodov, ki so jih z uspehom branili. Ta obramba pa je gospodom tudi prinašala lep dobiček, zlasti po ravno omenjenih semnjih; zato so pa tudi skrbeli, da je bil mir in red na trgu, in zločince, ki bi bili radi sleparili pri merah in utežih, pri novcih in pri blagu, so strogo kaznovali. Od tod se je ohranila do najnovejšega časa navada, da so obešali, brž ko se je začel semenj, na mestno hišo (n. pr. tudi v Ljubljani) roko, držečo meč kot znamenje sodne pravice mestnega gospoda.

Zaradi večje varnosti so napravili okrog takih naselbin ograje, iz prva iz prsti in lesa; pozneje pa so zgradili tudi zid s stolpi in vrati in baš zid je bil potem glavni razloček med mestom in vasjo.

Izpremenilo pa se je polagoma mnogokaj v mestih. Prvi stanovalci so bili hlapci in kmetje, ki so morda znali tudi kako rokodelstvo. Obrt in trgovina pa sta množila njih imetje in z imetjem jim je rastel ponos; ni čuda, da so si jeli domišljevati, da so kaj več nego ljudje izven mestnega obzidja. Bolelo jih je pa, da jim je ukazoval na trgu uradnik mestnega gospoda in da jih je le-ta sodil in kaznoval. Zato so se začeli meščanje svojim gospodom upirati, in ako so se čutili dosti močne, so res izsilili to in ono pravico ali pa so si jo tudi odkupili z denarjem, katerega je bil njih gospod često potreben, bodi si zaradi vojne ali ker je hotel iti na Jutrovo ali ker je živel potratno. Marsikateri gospod je bil toliko razumen, da je uvidel, da bode dobival več dohodkov, ako meščan dospe do večje imovitosti; zato so dovoljevali mestom in trgom vedno več svoboščin in pravic. Le-te so tvorile v svoji celoti tako imenovano mestno

pravdo; zapisati so jo dali gospodje na trpežno koženico in potrdili s svojim pečatom, a meščanje so hranili to dragoceno listino kot najimennitnejši zaklad v varni skrinji.

B. Mestna uprava.

Mestni (ali tržni) občini na čelu je stal mestni sodnik, v večjih mestih pa še višji gospod — župan. Sodnik ali župan je bil načelnik dvojnemu občinskemu odboru, širšemu, v katerega so meščanje volili svoje zaupne može, in pa ožjemu svetu, kateri je bil voljen iz širšega odbora in je pomagal sodniku ali županu vladati mesto. V Ljubljani so nosili notranji svetovalci škrlatast, zunanji pa črn plašč. Kadar so spremljevali novoizvoljenega župana domov, so zvonili z vsemi zvonovi, na Gradu so gremeli topovi in pred županom so stopali sluge v beli in zeleni opravi, noseč pozlačeno sodno žezlo.

Po dvakrat na leto so sklicevali gospodje meščane, sodili njih prepire ter jih opominjali k redu.

Sodnik je zaslišaval tožnika, priče in toženca ter je sprejemal prisege; v nekaterih občinah je imel celo krvavo sodbo ter je smel n. pr. ubijalce in roparje, bogotajnike in druge take zločince obsojati na smrt.

Izven mesta so se dvigale vislice; tja so pripeljali hudodelca, brž ko je deželni knez potrdil smrtno sodbo. Spremljalo je obsojenca poleg uradnih oseb obilo radovednežev, ki so imeli s sabo jedi in pijače za cel dan; kajti često je toliko časa trajalo izvrševanje smrtnih kazni. Predno so na smrt obsojenega zločinca obesili, so ga natezali rablji na »kolesu« ali mu trli in lomili kosti, mu sekali ude ali ga mučili na druge načine; to je bila paša za surove gledalce! Za nekatera zlodejstva je bila kazen »sramotni steber« na mestnem trgu; k stebru so privezali krivca (prim. Jur-

čičeve »Rokovnjače«!), moški in ženske, staro in mlado pa ga je obstopilo ter zasramovalo.

Marsikaterega zlodejca pa so tudi izpustili, češ, da ni domačin in nima torej občina dolžnosti, da bi ga hranila in stražila. Sploh je bilo sodstvo dosti kukavno, ker so bili sodniki večinoma neuki ljudje ter so sodili le po »stari navadi«. Sodnik je nadzoroval tujce in skrbel za red na trgu, v gostilnah in v rokodelnicah. Nasproti so-meščanom domačinom ni imel neomejene oblasti; meščana posestnika ni smel zapreti kakor navadnega nemaniča, tudi če so ga dolžili uboja, in ako je pred sodbo ubežal, ni zapadel več négo tretjino svojega imetja, vse drugo je ostalo njegovi rodbini. Telesne poškodbe so se večinoma kaznovale z globami.

Meščanu v obče ni bilo treba delati tlake niti plačevati mitnine in desetine; tudi drugih naklad niso imeli toliko kakor kmetje. Pač pa so uživali mnogo ugodnosti: dobivali so les in drva iz mestnih logov; pasti so smeli živino po mestnih pašnikih; celo loviti in ribariti so smeli stanovniki mnogih mest in trgov. Res je mnogo stala zgradba in vzdrževanje mestnega obzidja, toda v sili so morali prihiteti kmetje iz mestne okolice ter pomagati kot tlačani. Ker so nudila mesta tudi v drugih ozirih marsikatero udobnost, je pribežalo mnogo kmetov v mesto ali se jih naselilo pred mestom na mestnem svetu pod varstvom mestne gosposke, posebno ob cesti pred mestnimi vrati.

Kdor je bival leto in dan na mestnem svetu, je bil prost, kajti veljalo je pravno načelo: »Prost je, kdor diha mestni zrak.« Neko drugo pravilo je bilo: »Kdor z mestom ne trpi, naj tudi v mestu ne živi!« t. j. mestna bremena morajo nositi vsi stanovalci; zato meščanom ni ugajalo, da bi poslopja prešla v last cerkvi in plemenitašem, ki so bili prosti davščin; v nekaterih mestih je bilo celo prepovedano, prodajati zemljišča in hiše vsakomu, ki bi se branil »trpeti z mestom«.

Poleg tako ugodnih razmer ni bilo čuda, da so bili meščanje na svoje meščanstvo silno ponosni; radi so se postavljali gospodi po robu, a zaničevali »zarobljene« kmete in celo predmestne stanovnike.

C. Vnanje lice srednjeveških mest.

Srednjeveška mesta po svoji vnanjščini niso bila prav za prav nič družega nego veliki gradovi. Obdana so bila z močnim obzidjem. Če si hotel priti v mesto, si moral najprej prekoračiti most, ki je držal čez globoki in široki, z vodo napolnjeni mestni jarek. Most je bil dvizen in v nevarnih časih so ga vzdignili in pritiskili po koncu pred mestna vrata. Le-ta so bila vdelana v močno rezano kamnje. Ko si prekoračil most, si stopil v obokano vežo, katero so zapirali proti jarku z močnimi z železom okovanimi vratnicami, a le-te so zaradi večje varnosti tudi od znotraj zaklepali z močnimi v zid vloženimi zapahi. Skozi obok pa so v vežo lahko spustili tudi še močno železno ali leseno omrežje ter tako zabranili vhod sovražnikom. Nad obokano vežo pa so bili nastanjeni stražniki, ki so iz višočine metali strele in drugo orožje na naskakujoče sovražnike. Na mestnem obzidju so bili hodniki in line za branitelje; tu in tam je bil tudi kak stolp, posebno na vogleh.

Toda niso imela vsa mesta enako močnega obzidja; mnogokatero mesto je bilo utrjeno samo z močnim plotom, zgrajenim iz pokončnih hlodov ter nasutim na obe strani s prstjo.

Zidana ograda je stala mnogo denarja; zato so morali mestni obseg kar najbolj skrčiti, tako da so bile ulice silno ozke. Tem više pa so morali hiše graditi. Spričo tega so bile hiše visoke in stanovanja temna. Hiše so bile proti ulici z ozko stranjo obrnjene in gorenje nadstropje je molelo

često dalje naprej nego pritličje; tako so se zgoraj zbližale hiše tostran in onostran ulice. Prostori v hišah so bili sicer veliki, a temni in svežega zraka in solnčne svetlobe prebivalci niso uživali mnogo. Pač pa so bili vedno v strahu pred ognjem, in če je začelo kje goreti, se je ogenj hitro širil, ker so bile hiše največ zgrajene iz lesa in so bile celo v mestih strehe često krite z deskami in slamo. V ozki ulici ni bilo lahko gasiti spričo prevelike vročine in vrhu tega ni bilo niti gasilnega orodja niti izurjenih gasilcev. Ni torej čuda, da je v tedanjih časih ogenj upepelil marsikatero mesto do zadnje hiše, če tudi je moral sodnik vsake kvatre pregledati dimnike in odrediti potrebne poprave.

Rokodelci in trgovci so stanovali tako, da je imela vsaka zadruga svojo ulico; platnarji n. pr. so stanovali, delali in prodajali svoje blago v svoji, ključalničarji v svoji ulici i. t. d. Napisov na hišah ni bilo, pač pa je obesil vsak obrtnik na zid svoje hiše značilno rokodelsko orodje, po katerem je tujec takoj uganil njegov obrt. Gostilne si spoznal po vencu okrog vrča, nataknjega na dolgem drogu izpod strehe.

Snage v ulicah ni bilo veliko; tlakovane niso bile, metati so pa smeli iz hiš vse na ulico. Po mestih so imeli tudi hleve in domača živina je uhajala na ulico ter se pasla, koder je našla kaj zelenega. Ob deževju pa je preprezalo blato ceste ali pa so drli skozi nje celi potoki, ker ni bilo pretokov; o suši so provzročevali oblaki prahu veliko nadlego. Le prav polagoma so se odpravile te nepravilike.

Mestne razsvetljave ni bilo; kdor se je vračal v temi domov, je taval po nerodnem potu sem in tja, ako si ni svetil s plamenico ali ni imel spremljevalca, ki mu je svetil. Najbolj veselili so se nočne teme tatje in taki ljudje, ki so hoteli koga zavrtno napasti, da bi ga oropali ali se mu osvetili.

Ulice, o katerih smo ravnokar govorili, so vodile na veliki trg. Le-ta je bil navadno podolgast kakor n. pr. v

Ljubljani, Celovcu in po drugih naših mestih. Sredi trga je stal vodnjak, kamor je bila napeljana studenčnica. Okrašen je bil često s soho katerega svetnika ali pa s podobo kamenitega viteza, vihtečega gol meč, ali pa samo z roko na drogu, držečo meč, znamenje, da ima mesto sodno in semanjo pravico. Okrog trga so stale najlepše hiše in med njimi je bila najodličnejša mestna hiša; v njej so bile nastanjene pisarne mestnih uradnikov in sodna dvorana, kjer so zaslišavali in sodili zločince. V mestni hiši ali pred njo je bila često tudi mestna tehtnica.

Često je bil v mestu tudi grad mestnega gospoda. Navadno je bil zgrajen na kakem griču tik mesta ter je bil z mestom zvezan z močnim obzidjem ali pa je stal v katerem oglu mesta ter je bil zadnje pribežališče meščanom, kadar so bili že vdrli sovražniki v mesto.

Č. Prva mesta na Slovenskem.

Med slovenskimi mesti je iz davna »bela Ljubljana« najodličnejše. Kdaj je nastala, ne ve nikdo povedati; gotovo je že frankovskega kralja namestnik si zgradil na griču ob Ljubljani trden grad — sedanji Grad ljubljanski — od koder je najlaže stražil starodavne ceste, katere so se stikale in križale ob vznožju Grada. Pod Gradom so pa tudi najvarnejše bivali kraljevi podložniki; branil jih je od zgoraj Grad, proti vnani strani pa močan zid, ki je obdajal najstarejši del mesta, Stari Trg — od početka Florijanskih ulic do Hradskega mostu, — gotovo že okrog l. 1100. Onostran reke se je naselila gospoda, ki ni marala bivati skupno z rokodelci in trgovci, dasi so mnogi izmed teh bili prav imoviti možje in so imeli okrog mesta velika zemljišča. Novi Trg se je zvala ta plemenitaška naselbina; pridružil se ji je nemški viteški red in vsa ta naselbina je dobila tudi močno obzidje. Izven Novega in Starega Trga so se naselili »pred-

meščanje« na Poljanah in na nasprotnem bregu Ljubljane — na Sv. Petra predmestju — potem v Krakovem, Trnovem i. t. d.

Že za rana je bil tudi imeniten Kranj, kjer je stoloval grof. — Blizu nekdanjega Viruna in Blatograda so ustanovili Slovenci mesto Št. Vid, kjer je stoloval potem koroški vojvoda, dokler ni postal Celovec glavno mesto koroško. — Freisinški škof je ustanovil Škofjo Loko, bamberski Beljak, solnograški Ptuj in Brežice, ki sta bili mejni trdnjavi zoper Ogre (kakor Radgona in Rajhenburg). — Šentpavelski samostan je bil gospodar Velikovcu, tržaški škof Trstu, stiški opat Novemu Mestu; pozneje pa deželni knez (prvi Rudolf IV.). — Nekim drugim mogočnim gospodom so pripadali Kamnik in nekateri trgi, ki so polagoma tudi dobili mestne pravice kakor Radovljica ali pa so ostali trgi kakor Laško, Žalec, Krško i. dr. — V dobi turških napadov so zavarovali z obzidjem Metliko, Vipavo, Lož, Kočevje, Kostanjevico, Višnjo Goro, Krško. — Razdrtemu Celju so domači grofje dali mestno pravdo, jarek in plot, ki je bil sčasoma nameščen z obzidjem. — Maribor je nastal iz naselbine poleg mute čez Dravo.

D. Meščanje. Njih obrtnost in trgovina.

Blagovitost in procvet mest zlasti pospešujeta obrtnost in trgovina; toda v srednjem veku ni bilo niti svobodnega rokodelstva niti trgovstva.

Obrtniki so imeli stanovske zveze — zadruge — katerim so ta čas rekali cehe. Vsaka ceha je imela svoj dom; le-tu so hranili v varni skrinji listine, na katerih so bile zapisane pravice in svoboščine dotične cehe; le-tu so se zbirali mojstri na posvetovanje ter se oglašali potujoči pomočniki, prenočevali in čakali dela. Rokodelske

učence je sprejemala ceha, nadzorovala njih učenje in jih potrjevala, češ, da so izvežbani in da naj bodo pomočniki. Takisto je ceha nadzorovala rokodelce, kako izvršujejo svoj obrt, izdeluje-li n. pr. usnjar vse tiste vrste usnja, ki jih ima izdelovati, in prav tako, kakor vелеvajo obrtni predpisi, ali tke tkalec sukno iz take in take volne, tako in tako spredene in barvane, in tako dolge in široke kose, kakor mu je ukazano. Huda kazen je zadela mojstra, ki je izdeloval slabejše blago ter tako pripravil domači obrt na slab glas ali na kak drug način oškodoval svoje socehovnike.

Stroga so bila tudi druga združna določila. Kadar je prišel n. pr. v Ljubljano kak črevljarski pomočnik, ni smel iti v gostilno, nego naravnost v cehovni dom in takisto tudi, kadar je izstopil iz službe ljubljanskega mojstra. Denarno kazen je moral plačati cehi vsak cehovnik, ki se je v krčmi pretepal ali za denar igral; izključili so vsakega iz cehe, kdor ni plačal v krčmi, kar je bil použil.

Da ne bi zmanjkalo mojstrom delavcev baš ta čas, kadar so imeli največ dela, ni smel nobeden, recimo, črevljarski pomočnik zapustiti delavnice zadnje tri tedne pred veliko nočjo, binkoštni, božičem in velikimi semnji ali med tednom; nikdo ni smel praznovati ob delavnikih.

Kazen je doletela tudi one, ki so občevali z »nepoštenimi« rokodelci; tako so namreč rekali tistim, ki so izvrševali rokodelstvo, ne da bi se ga bili dobro naučili, ali pa niso bili vpisani v nobeno ceho in so stanovali na kmetih ter hodili po hišah delat — »v štero«. Take so hudo črtili mestni »pošteni« mojstri, ki so se bili svojemu obrtu temeljito priučili, dočim je na kmetih izvrševal rokodelc navadno več obrtnih strok, in so jih preganjali, ker so jim odjedali zaslužek; pritoževali so se pri gosposki in ta je strogo prepovedovala, da se taki rokodelci — »šušmarji« — ne smejo seliti v mesto, nego da smejo tukaj delati samo tisti mojstri in pomočniki, kateri so vpisani v

cehovno knjigo in plačujejo vse cehovne pristojbine. Pomagale pa take prepovedi niso vselej, kajti ljudje so vkljub strogim določilom obrtnega reda radi dajali zaslužka onim »šušmarjem«, ki so jim delali mnogo cenejše nego mestni mojstri; le-teh število je bilo namreč strogo določeno, navadno tako majhno, da so mogli dražje delati. Naposled so morale cehe vendar dovoliti, da se smejo mojstri tudi na kmetih naseliti. Seveda so jim to pravico kolikor mogoče kratile; kmetiški mesarji so smeli n. pr. v Ptuju samo ob torkih na drobno prodajati meso, a samo v mestu, nikdar pa v predmestju.

Rekli smo že, da je bilo število mojstrov natanko določeno, n. pr. koliko črevljarjev, krojačev, krznarjev i. t. d. sme biti v tem in onem mestu ali trgu; novega mojstra je sprejela ceha stoprv tedaj, kadar je bil kateri izmed starih mojstrov umrl ali pa opustil svoj obrt ali izgubil svojo cehovno pravico. Le z velikim trudom in obilimi stroški je dosegel ta ali oni pomočnik, da so mu priznali mojstrske pravice.

Mojster je moral imeti pomagače in učence v svoji hiši in jim dajati tudi hrano; bili so torej njegova družina. Zanje pa je bil odgovoren tudi glede нравnosti; nadzoroval je njih življenje in vedenje, skrbel za to, da so izpolnjevali verske dolžnosti, in udeleževal se je z njimi vred vseh cerkvenih opravil in svečanosti, pri katerih so se zbirali vsi cehovniki, vsaka ceha s svojo zastavo in z gorečimi svečami. Kjer je vladal v družini in cehi strog red in blagodejni vpliv prave krščanske družine, ondi je rastla tudi gmotna blagovitost in resničen je bil stari pregovor, da ima obrt zlata tla.

Rekodolge pa je nadzoroval tudi mestni sodnik ali župan; pazil je n. pr. na to, da spečejo peki toliko kruha, kolikor ga mesto potrebuje, in zato je hodil sam gledat, imajo-li potrebno zalogo moke, pečejo-li dosti velike hlebe

in se drže-li zakonite cene; premajhne hlebe so vzeli pekom in darovali ubožcem. Tudi mlinarji niso smeli jemati preobile merice i. t. d.

* * *

Drugi glavni vir meščanske imovitosti je bila trgovina; zato so jo izkušali meščanje izključno sami sebi priboriti. Izprosili so n. pr. od vladarjev pravico, da ne sme nekaj ur daljave od mesta nikdo tržiti ali krčmariti izimši poleg ceste ali pri župni cerkvi ali v hiši, ki ima že starodavno krčmarsko pravico; celo v predmestjih so branili izvrševanje obrta in trgovine. Nikdo ni smel n. pr. prodajati sukna na drobno, ki ni bil doma s Koroškega, Kranjskega ali Štajerskega. Zahtevali so, da ne sme kmet niti svojih pridelkov prodajati doma ali na kmetiških semnjih, nego da mora svoje blago spraviti v mesto in prodati samo meščanu.

Toda kmetje bi bili vendar radi kaj prislužili s trgovino in tovorjenjem, ker jim je zemlja rodila premalo; zato je dovolil cesar Maksimilijan I., da smejo kranjski kmetje žito, platno, sukno, usnje, med, vosek, olje, prejo, živino, svinjsko meso i. t. d. izvažati na Goriško in Laško in dovažati od tod vino, sol, olje in druge ondotne pridelke za svojo rabo in prodajo. — Radi so prodajali kmetje tudi na vaških shodih; toda ovirala jih je v tem poslu gosposka, ki je imela tudi več dobička, ako je kmet-podložnik prodajal svoje pridelke samo graščini, seveda za nizko ceno.

V nekaterih krajih niso smeli voziti vina v sodih ali pa so ga smeli samo v določenem času; drugod so morali vinski tovarniki, vračajoč se, pripeljati ali prinesti toliko in toliko soli. Dočim so smeli Vipavci svoje ta čas imenitno vino tovoriti celo na Dunaj in so Ljubljčanani smeli prodajati beneško blago po vseh avstrijskih mestih, le-ti niso smeli tržiti s ptujskim, pač pa z vipavskim vinom. Gospoda in duhovščina niso smeli nič tržiti niti dopuščati pri gra-

dovih in vaseh obrta, če bi le-ta krčil stare pravice mest in trgov.

Tuje trgovce so imenovali goste. Le-ti so smeli samo ob določenih dnevih prodajati v mestu, navadno le na debelo in samo meščanom in v mestu stanujoči gospodi, nikdar gostu; niti pokazati si niso smeli drug drugemu svojega blaga niti rabiti svojega vatla in svoje tehtnice.

Tuji trgovci so smeli voziti in tovoriti blago le po določenih cestah, često v velikih ovinkih, in prišedši v mesto, so morali izložiti svoje blago, da so si je meščanje lahko ogledali ter izbrali najboljše. Črez dolgo časa stoprv je smel trgovec potovati z ostalim blagom zopet dalje. To pravico so zvali skladno pravico (Stapelrecht). V Ljubljani so morali laški trgovci po šest tednov prodajati. Iz Trsta niso smeli črez Ribnico in Kočevje nego preko Ljubljane in po kožuhovino so morali hoditi v Ljubljano. — Gorje trgovcu, ako se mu je na poti prevrnil voz ali če se je sora dotaknila ceste ali čoln brega; brž ko se je to zgodilo, je zapadlo blago mestu ali gospodu, ki je bil lastnik tiste zemlje.

A še druge neprilike so pretile trgovcem; lakomni nasilni vitezi so nanje prežali ter jih ali popolnoma oplenili ali pa prisilili, da so jim prepustili vsaj del blaga. Zato je n. pr. postavil vojvoda Leopold VI., hoteč ščititi trgovino, grad ob Zidanem Mostu. — Mnogo so ovirale trgovino tudi mnogobrojne mitnice, kjer se je pobirala visoka carina od blaga, posebno ob mejah, izimši živila za gospodo in samostane.

Navzlic vsem tem zaprekam se je že za rana razcvetla trgovina. Najbolj pa so jo pospešile križarske vojne. Križarjem se je pridružilo obilo trgovcev, bodi si da so šli z njimi ob Dunavu v Carigrad ali pa v Genovo, Benetke, k Sv. Ivanu, v Trst ali na Reko in od tod preko morja v Sv. deželo. Baš oni so poskrbeli križarjem vse potrebne reči za na pot, na Jutrovem pa so nabavili mnogo ondotnih pridelkov in izdelkov ter jih prodajali v zapadnih deželah.

Po takih doslej neznanih rečeh so jeli hrepeneti zapadnjaki, bodi si da so jim rabile za jedila ali primesi jedilom ali za lepoticje telesa in krasilo stanovanja. Tem potrebam so najboljše stregli premeteni in podjetni beneški trgovci in zakladali so kmalu vso Evropo s sladko skorjico ali cimetom, s poprom in drugimi dišavami, z dragimi tkaninami iz svile in bombaža, z lepo brušenim steklom, z biseri, orožjem i. t. d. V beneška skladišča so prinašali tudi slovanski tovarniki obilo domače železnine, platna, volne, kožuhovine, smole i. t. d.; vračajoč se, so pa odnašali v domače kraje tuje blago za potrebo in potrato; celo prepovedane stvari so tovorili preko Krasa in Planin v notranje predele.

Najbolj so vabili Benečani tovarnike iz naših dežel v svoje mesto, nudeč jim tu mnoge ugodnosti; smeli so hraniti in prodajati svoje blago v lepih tržnicah in ni jim bilo treba plačevati carine. V Benetkah pa je bil ta čas najživahnejši promet; tukaj so tujci najlažje prodali svoje pridelke ter naložili drugzega blaga za naše dežele in za daljni sever in vzhod. V Benetke so Ogri, Hrvati in Slovenci priganjali mnogo živine, pa tudi tovorili moko, seno, sir, kože, usnje, železo, svinec, zlato, jeklo, les, sukno, platno; odvažali ali odnašali pa so južno sadje, steklo, drago blago iz zlata, srebra, svile, baržuna i. t. d. V oni dobi je cvetel po Slovenskem železni obrt; Korošci in Kranjci — iz Železnikov in drugih gorenjskih krajev — so zalagali Italijane z železnim orodjem.

Temu prometu naših dežel z Benetkami se je hudo upiral Trst, ki je bil prišel l. 1382. pod avstrijsko oblast; pripadal je kranjski deželi in je bil prva luka habsburška. Kranjci so hoteli tržiti mimo Trsta s Kopro, ki je bil ta čas beneški; celo vojeval se je cesar z Benetkami zaradi trgovine. Toda Benečani so dognali, da smejo Kranjci z njimi svobodno tržiti preko Kopa.

Živahni promet je mnogo vplival na jezikovne razmere slovenskih mest. Prihajali so mnogi tuji rokodelci in trgovci zlasti z Laškega, Nemškega, iz daljne Belgije ter se stalno naselili po večjih krajih naše domovine. In baš ti prišleci so nekatere dotlej pri nas neznane obrte stoprv uvedli, druge pa dvignili do večje popolnosti. Prišedši iz bolj omikanih in naprednih evropskih pokrajin, so znali bolje izkoriščati prirodno bogastvo in ugodno lego naše domovine nego neuki domačini.

Kmalu so pa tudi ti začeli tekmovati s tujci, najprej kot trgovci, pozneje tudi kot obrtniki; vendar je ostal med narodom nabroj tujih značil in izrazov zlasti za obrtstvo in obrtno orodje.

E. Občila.

Silno slaba so bila prometna občila. Rimske preizvrstne ceste so bile izginile, a namesto njih so nastala pota, ki cestam niso bila niti podobna ter jih je bilo jedva ločiti od njive; voz se je po njih gugal iz jame v jamo. Često ni bilo niti mostov in vozniki so morali vodo prebresti. Zato so ljudje najraje naložili blago konjiču, katerega so tirali pred sabo po ozki poti.* Tako so lezle cele vrste tovarne živine tudi po strmih bregovih, n. pr. čez Ljubelj, Jezerski Vrh in druge gorske prelaze. Nekatere gosposke so ceste nalašč zanemarjale, kajti potem je često prevrnil kak tovarnik ali voznik svoje blago, ki je zapadlo gosposki, ako se niso odkupili. Tudi so vozniki in tovarniki tem več zapili in zajedli, sploh dali zaslužka krčmarjem, pa tudi kovačem, kolarjem, jermenarjem in drugim ljudem, čim počasneje so potovali. Nekatera mesta so voznike celo silila, da so najeli priprežno živino za slabo pot ali za čez klance baš pri njih ali najeli baš njih oborožene hlapce za sprem-

* Od tod je značila beseda 'tovor' tudi neko mero, menda 250 l.

stvo proti roparskim napadnikom ali pa proti ciganom, ki so že v 15. veku začeli nadlegovati naše kraje. — Tudi pre-mnoge mitnice ob cestah, mostovih in mestnih vratih so močno ovirale promet; malokateri plemiči, mesta in samostani so se protivili takim zaprekam.

Mnogo je promet ovirala tudi čudna določba, da trgovci niso smeli koder koli potovati, nego so bile zapovedane in prepovedane ceste; kdor je hotel na Dolenjsko po vino, je moral čez Metliko, gorenjski vozniki skozi Radovljico; iz Trsta pripeljano blago, namenjeno proti vzhodu, je moralo skozi Ljubljano, kjer je bilo treba plačati cestnino in carino. Koroško železo so tovorili po treh potih na jug: čez Pontabelj, Ljubelj in Jezersko. Iz Bele Krajine so morali na Novo Mesto, tu plačati mitnino in carino in potem so smeli stoprv dalje na Ljubljano.

Najvažnejša cesta, vodeča preko naših dežel, je bila tista, ki je držala proti Jadranskemu morju: v Reko, Koper, Trst, Sv. Ivan Devinski in Benetke.

F. Židje.

Ker so bila mesta središča trgovine, ni čuda, da so se po njih zgodaj naselili tudi Židje. Vrhovni njih gospod in varuh je bil cesar sam; le z njegovim dovoljenjem so smeli tudi drugi knezi imeti svoje Žide. Dasi so bili raztreseni po vsem svetu, so vendar imeli povsod zveze med sabo in so najlaže nabavljali sebi in drugim potrebno in nepotrebno blago. Tržili pa so z vsemi stvarmi, tudi z robovi, dokler niso krščanski vladarji prepovedali to nečloveško trgovino, posebno oglejski patriarhi in beneški doži, ki so zapretili izobčenje vsakemu, ki bi prestopil to prepoved (960).

Vladarjem pa so bili Židje prepotrebni; od njih so dobivali denar na posodo in z njih pomočjo so kovali nove denarje. Zato so jih nekateri knezi, n. pr. Babenberžani,

skrbno ščitili; smeli so po mestih imeti svoja svetišča in šole, najemati krščanske ljudi v službo, zahtevati od kristjanov obresti za posojilo (n. pr. 8 beličev od talenta na teden, t. j. 173 $\frac{0}{10}$!). Prepovedovali so taki Židom naklonjeni vladarji, siloma krstiti židovske otroke; kaznovali so zločince, ki so ubili ali ranili kakega Žida, vrgli kamen v sinagogo, vdrli v židovsko hišo, siloma vzeli zastavljeno blago ali ugrabili židovskega otroka. Prepovedano je bilo tudi, žide bičati in zapirati v ječo.

Seveda se sodniki niso strogo ravnali po navedenih ukazih in često Židom niti upravičene pritožbe niso nič pomagale.

Najprej so smeli stanovati le po vaseh in nekatere se še sedaj zovejo po njih; pozneje so jim dali duhovni in posvetni gospodje selišča po svojih mestih, toda le v posebnem delu mesta (geto), kjer so bivali po ozkih ulicah in visokih hišah; ta kraj so morali obdati z obzidjem in zapirati vrata o krščanskih praznikih, po noči i. t. d.

Kljub temu se jim ni godilo slabo, tako da so n. pr. v Ljubljani že l. 1213. zgradili novo in večjo sinagogo, ko jim je bila stara zgorela. V Trstu jih je bilo tudi mnogo; v Mariboru, Radgoni i. t. d. so imeli svojega sodnika. Zlasti mnogo dobička jim je donajala trgovina z vinom, barvili in zdravili in na glas so bili spričo svoje zdravniške spretnosti, katero so cenili celo cerkveni dostojanstveniki.

Dolgo časa so bili Židje edini, pri katerih je bilo dobiti denar na posodo, kajti le oni so imeli ali lahko dobili gotov denar in z njim so si lahko kupili od deželnih gospodov to in ono pravico; a takih pravic in varstva gosposke jim je bilo treba, saj so bili povsod tujci. Iskali so seveda pri njih pomoči večinoma ljudje, ki so bili v denarnih stiskah; zato pa so jim morali plačevati visoke obresti, a često niso vrnili niti glavnice niti obresti. Tudi vladarjem so posojevali Židje denar, potem vitezom, duhovni in posvetni gospodi, mnogim toliko, da so jih uničili naposled dolgovi. Reči se sme, da

skoro ni bilo v srednjem veku gradu ali samostana, od katerega ne bi bili imeli Židje ničesar terjati. Celjski in turjaški grofje so imeli ravno tako svoje Žide kakor habsburški vojvode.

Priljubljeni pa Židje baš spričo teh denarnih poslov niso bili nikjer; n. pr. na Spodnjem Štajerskem je bilo pod kaznijo izobčenja kristjanom prepovedano »Židom služiti, pri njih stanovati ali brez sile z njimi govoriti, jesti in piti.« Tudi grozovita zlodejstva so jim namišljali ter jih dolžili, da more krščanske otroke in zamesujejo o veliki noči z njih krvjo svoj kruh, da skrunijo sv. hostijo i. t. d. Kadar je prišla kuga v deželo, so ljudje trdili, da so jo naredili Židje. Turkom so pa res Židje služili včasih za ogleduhe in kažipote. Vse to je bilo vzrok, da so kmetje in meščani često napadali Žide, jih podili iz hiš in mest, jih pretepali in celo z groznimi mukami morili ali pa jim uničevali imetje, požigali hiše in zlasti dolžna pisma; često pa je tudi knez sam posegel po njih imetju ter si ga prilastil.

Cesar Friderik pa ni bil sovražnik Židov; vrnil jim je celo vse stare pravice, ko so jih ljubljanski meščani nekoč hudo preganjali. Davka so plačevali v Ljubljani manj nego kristjani, v Trstu pa celo nič. Tu in tam je kupil Žid graščino, n. pr. Rateče. V Ptujju pa niso smeli ni tržiti ni krčmariti; niso smeli posojevati na cerkvene dragocenosti, na krvavo obleko, na surovo preslico niti na razrezano, a še ne sešito obleko; vsako leto so morali pokazati sodniku svoja dolžna pisma.

Polagoma pa so jeli Židom kratiti zaslužek z denarnim prometom Lombardi; iz Lombardije so se namreč vedno bolj selili tudi proti severu krščanski možje, ki so ali sami posojevali denar ali pa so posredovali posojila. In res so Lombardi mnogo denarnega prometa oteli Židom ter ga dobili v svoje roke. Toda ceneje nego Židje tudi oni niso posojevali denarja, nego so bili takisto oderuhi, često hujši od Židov. Lep dobiček je donášalo i

Židom i Lombardom menjavanje domačih novcev, ker so dali knezi skoro vsako drugo leto nove denarje kovati, in pa najraznovrstnejših tujih novcev, katere so prinašali trgovci v naše kraje.

Proti koncu srednjega veka so se množile tožbe, da uničujejo Židje kmeta, meščana in gospodo s svojim odeduštvom. Cesar Maksimilijan I. je naposled uslišal stanove svojih dežel ter je ukazal, da morajo vsi Židje zapustiti naše kraje. Tako so se jih iznebili na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem okoli l. 1500. Toda odslej so morale te dežele plačevati cesarju tiste vsote denarja, katere so mu dotlej dajali Židje.

G. Rudarstvo in denarstvo.

Velikega pomena je bilo rudarstvo in izdelovanje železa in jekla že v srednjem veku. Iz prva je bil cesar edini lastnik rudokopov, a on je podelil rudnike deželnim knezom; tako so postali škofje freisinški lastniki rudokopov v Železnikih in drugod po Kranjskem. Z dovoljenjem deželnih knezov so kopali in zbirali domačini in tujci, sosebo Italijani železno rudo na Gorenjskem (v Bohinju, Radovini, na Javorniku, v Jesenicah in v Rovtah i. t. d.) Domačini so talili rudo po stari navadi v »slovenskih pečeh« po gozdovih, pozneje pa so postavili Italijani boljše plavže ob vodah (fužine' iz ital. fucina') ter naučili ljudi na boljši način dobivati železo iz rude ter je obdelovati.

Oglja je bilo po naših krajih v obilici; saj so bili obronki naših pogorij zaraščeni z gostimi gozdi. Izdelovali so naši predniki izvrstno jeklo, žreblje i. t. d. Železnino so potem s tovrno živino spravljali v Trst, na Reko, k Sv. Ivanu Devinskemu in v Benetke.

Imenitno je bilo l. 1490.; ta čas so našli živo srebro v Idriji. Nekemu rokodelcu se je bila natekla ta kovina

z vodo vred v škač. Kmalu se je dvignil ta rudnik do velike slave.

* * *

Zlato in srebro sta bili že v najdavnejših dobah tista dragocena snov, s katero si si mogel nabaviti, katero koli stvar si poželed. Najprej so devali zlato in srebro na tehtnico; pozneje pa so kovali manjše kose z vtisnjeno vladarjevo podobo ali katerim drugim znamenjem. Iz prva je imel pravico, kovati novce, le cesar, pozneje je pa podelil poveljnim in duhovskim knezom to pravico. Zato so kovali svoje novce skoro vsi knezi, ki so vladali kdaj na Slovenskem, n. pr. grofje celjski, goriški i. dr., pa tudi oglejski, bamberški, freisinški in drugi škofje.

Med našim narodom, ki je bil razkasan med toliko gospodov in je živahno občeval s sosedi, so bile v rabi najrazličnejše vrste novcev; preprostem narodu to ni bilo v prid, ker ni vedel točno vrednosti tega ali onega novca. Še večjo škodo je gospoda sama prizadevala narodu, ker so često, nekateri vsako leto, preklicali stare novce ter izdali nove iz slabejše kovine, a starih niso sprejeli za polno vrednost. Kdor ni prišel ob določenem roku zamenjat novcev, je imel posebno veliko škodo pri poznejši menjavi; vrhu tega je zamudil še mnogo časa ter imel obilo stroškov za daljno pot. Tako so morali n. pr. od daleč hoditi kmetje menjavat denar v Slovenji Gradec. — Že tedaj so bili sleparji, ki so obrezovali srebrne in zlato novce ter dragocene obrezke pridrževali.

Najbolj razširjena poznamenovanja za novce so bila pri nas ta-le: ‚solidi‘ (od tod ‚soldi‘, zlati novci cesarja Konstantina); ‚denar‘ (= 1 K), srebrnjaki istega cesarja; v Hallu na Švabskem so kovali ‚hallerje‘ = ‚hellerje‘; češki kralj Večeslav II. je dal kovati novce ‚grosso‘, t. j. debel denar, in od tod je ‚groš‘; na Tirolskem so imeli tanke novčiče s križem, ‚krajcarji‘; Florenčanje na Laškem so kovali

zlate s cvetko ,florine' (,forint'); Nemcem so rabili zlatniki ,Guldiner' (,goldinar'), a pozneje so se zvali tudi srebrnjaki tako; v Joachimsthalu na Češkem so kovali srebrne ,Joachimsthalerje' od tod je nemški ,Taler', naš ,tolar' in ameriški ,dollar'; z Laškega smo dobili ,bece' in ,cekine'; nemški ,Pfennigi' pa so naši ,penezi', ,beliči' so bel, a ,bori' droben denar kakor ,cvajerji' (= 2 beliča); ,ranjši' so bili renski zlati.
